Jaargang 195 nummer 3 – 2026

MILITAIRE SPECTATOR

IRREGULIERE OORLOGVOERING

- De militair is verantwoordelijk in de oorlog
- Interview Mart de Kruif en Tijmen Dokter
- Van missie naar markt

VOORUITBLIK

In *Militaire Spectator* 4-2026 verschijnt onder meer: ‘Van frontlinie naar feed. Hoe drones en sociale media participatieve oorlogvoering vormgeven’ van Laura Lensink MSc.

In hedendaagse oorlogen vervagen de grenzen tussen het fysieke en het digitale slagveld. Oorlogen spelen zich steeds minder vaak uitsluitend op de frontlinies af en verplaatsen zich in toenemende mate naar digitale platforms. Drones en sociale media stimuleren de opkomst van participatieve oorlogvoering (participatory warfare), waarbij burgers en militairen gezamenlijk het verloop van de oorlog beïnvloeden. De Russisch-Oekraïense oorlog vormt hierin een keerpunt. Aan het front worden drones massaal ingezet en sociale media domineren de informatieoorlog, waardoor deze oorlog regelmatig wordt aangeduid als de eerste *social media war*. Drones fungeren daarin niet alleen als wapens, maar ook als camera’s die continu beelden van het front vastleggen. Burgers en militairen delen deze beelden online, tonen militaire successen, mobiliseren steun, werven fondsen en trekken nieuwe vrijwilligers aan. Zo vervaagt de scheidslijn tussen fysieke en digitale oorlogvoering en groeit de rol van burgers, ongeacht hun afstand tot het front. ■

MEDEDELING

Inschrijven master DMCI

Inschrijven is nu mogelijk voor de masteropleiding Defence Management of Compliance and Innovation (DMCI).

De MSc-master is gebaseerd op de opleiding Compliance and Integrity in International Military Trade (CIIMT). De opleiding vindt plaats in deeltijd, duurt twee jaar en biedt jaarlijks plaats aan 30 studenten.

De master DMCI leert studenten hoe innovatie en compliance elkaar kunnen versterken. Het gaat bijvoorbeeld om het bewaken van morele, ethische en juridische grenzen en het creëren van ruimte om strategische wendbaarheid te vergroten. Achtergrond vormen actuele veiligheidsvraagstukken.

Meer informatie over het masterprogramma is te verkrijgen via het mailadres master.dmci@mindef.nl. Inschrijven voor het studiejaar 2025-2026 (aanvang 28 augustus) kan tot 1 mei.

FOTO MCD, JARNO KRAAYVANGER

Negatieve zwangerschapstest

Wat is de overeenkomst tussen militair gereed zijn en zwanger zijn? Je bent het, of je bent het niet. Je kunt niet een 'beetje zwanger zijn' of, in militaire managementtaal, 'partieel zwanger zijn'. Over de inhoud van wat 'gereed zijn' betekent hebben we in NAVO-verband afspraken gemaakt. Dat gaat verder dan de 5%-norm.

Er zijn namelijk ook afspraken over de militaire capaciteiten die we voor dat geld moeten kunnen leveren, zowel kwantitatief als kwalitatief. Nederland heeft zich gecommitteerd aan het aantal en soort eenheden die we beschikbaar moeten hebben in NAVO-verband (NAVO Capability Targets). Ook zijn er afspraken over de kwaliteitsnormen waar deze eenheden aan moeten voldoen (Capability Codes en Statements). Elke vier jaar vindt er een evaluatie plaats in hoeverre Nederland zich heeft gehouden aan deze afspraken, waarvan de laatste in 2024 plaatsvond en waarbij de conclusie was dat Nederland zowel kwantitatief als kwalitatief significante tekortkomingen heeft.[1]

De afgelopen jaren konden we hier nog enigszins mee weg komen. Oorlog en collectieve zelfverdediging leken iets van vergane tijden. En met creatief boekhouden en rapporteren kwamen we een heel eind. Beproefde strategieën hiervoor zijn onder andere de 'watermeloenmethode', de partiële gereedmelding of de 'pragmatismekaart' trekken.

De watermeloenmethode is een manier van rapporteren waarbij iets aan de buitenkant groen lijkt, maar vanbinnen eigenlijk rood is. De rapportage ziet er dus positief uit, maar onderhuids spelen er serieuze problemen. Binnen Defensie is het ook nog wel voorgekomen dat eenheden partieel gereed werden gemeld. Een mooie managementterm, waarbij je toch kunt melden dat je een soort van gereed bent. Het heeft een positievere connotatie dan niet gereed zijn, terwijl de uitkomst hetzelfde is, namelijk: je bent nog niet gereed voor de taak.

Mocht bovenstaande nu niet lukken, dan kun je altijd nog de pragmatismekaart trekken, waarbij 'we het vooral pragmatisch moeten aanpakken'. Hierbij wordt het woord 'pragmatisch' gebruikt als excuus om normen los te laten, risico's te accepteren zonder ze expliciet te maken, structurele problemen tijdelijk te maskeren of normen ondergeschikt te maken aan snelheid. Met de oproep voor versnelde gereedstelling en de druk op de organisatie is het een reëel risico dat de kwalitatieve norm ondergeschikt raakt, net als met het mortierongeval in Mali, waarbij kwaliteitsnormen ondergeschikt raakten onder organisatiedruk.[2] Nu we de normen collectief hebben afgesproken, wordt de pragmatische aanpak (gelukkig) een stuk lastiger dan toen we alles nog nationaal zelf konden bepalen.

Kortom, zolang je niet aan de vereisten voldoet, is de zwangerschapstest negatief en geen enkele creatieve rapportage of pragmatische insteek gaat daar iets aan veranderen. Zo is het ook met gereedheid en tot die tijd zullen we het moeten doen met de krijgsmacht die we daadwerkelijk hebben en niet met de krijgsmacht die we rapporteren. Daarbij zullen we onmiddellijk aan de slag moeten om de norm wel te halen. ■

1 NATO Defence Planning Capability Review 2023/2024, *The Netherlands Overview*, 10 juni 2024.
2 *Eindrapport Commissie van onderzoek mortierongeval Mali*, 14 oktober 2025.

KVBK
KONINKLIJKE VERENIGING
TER BEOEFENING VAN
DE KRIJGSWETENSCHAP

UITGAVE
Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
E info@kvbk.nl
linkedin.com/company/kvbk/

Secretaris en ledenadministratie
Majoor R. Verheijen MA
E secretaris@kvbk.nl
Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Ledenadministratie KVBK
FMW/MOW
Postbus 90002, 4800 PA Breda
E ledenadministratie@kvbk.nl

REDACTIE
lgen b.d. ir. R.G. Tieskens (hoofdredacteur)
ltkol mr. E.C. Bahler
briggen Marns drs. G.F. Booij EMSD
kol dr. L. Boskeljon-Horst
bgen prof. dr. A.J.H. Bouwmeester
kap dr. B.T.A. van den Broek
drs. K.S. Chafekar MA
dr. A. Claver
drs. P. Donker
cdre KLu b.d. F. Groen (plv. hoofdredacteur)
lkol A.L. Judge-Heijboer MSc
ltz1 dr. W.M. Ooms
lkol P. Schrijver MA
mr. dr. A. van Vark
dr. R. de Winter

BUREAUREDACTIE
M. Katsman MA (e-outreach)
dr. F.J.C.M. van Nijnatten (eindredactie)
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
E redactie.militaire.spectator@mindef.nl
www.militairespectator.nl
facebook.com/militaire-spectator
twitter.com/milspectator
linkedin.com/company/militaire-spectator/

De Militaire Spectator is aangesloten bij de European Military Press Association

LIDMAATSCHAP

Particulier lid	€ 30,-
Particulier lid buitenland	€ 30,-
+ € 15,- verzendkosten	
Instellingen binnenland	€ 35,-
Instellingen buitenland	€ 35,-
+ € 15,- verzendkosten	
Evenementenlid	€ 10,-

OPMAAK
Coco Bookmedia

DRUK
Wilco Meppel
ISSN 0026-3869
Nadruk verboden

Cover: Oefening in stedelijk gebied van 11 Luchtmobiele Brigade, Nijmegen 2024
Foto: ANP, Norbert Voskens/SOPA Images/Sipa USA

FOTO BEELDBANK NIMH

100

De voortdurende strijd om herinnering

Renna Elfrink

Een symposium in het Srebrenica Memorial Center leidt tot een analyse van de verschillende manieren waarop educatie, documentatie en herinneren vorm krijgen.

Theatervoorstelling Veldheren Historisch: oorlogscollege met food for thought

Frans van Nijnatten en Rolf de Winter

Reservekapitein Tijmen Dokter en luitenant-generaal b.d. Mart de Kruif geven in een interview een kijkje achter de schermen van hun voorstelling Veldheren Historisch.

132

MILITAIRESPECTATOR

JAARGANG 195 NUMMER 3 – 2026

FOTO MCD

110

De militair is verantwoordelijk in de oorlog. Maar wat betekent dat?

Jan Peter van Bruggen

Zijn militairen zelf verantwoordelijk voor wat ze doen in de oorlog? Of zijn dat vooral machthebbers en militaire leiders?

FOTO MCD

120

Van missie naar markt

Thomas van Ham

Defensie moet sterker sturen en kennis centraal bundelen zodat publiek-private samenwerking bij kan dragen aan een toekomstbestendige krijgsmacht.

EN VERDER

EDITORIAAL	Negatieve zwangerschapstest	97
ORATIE THIJS BROCADES ZAALBERG	Het reguliere aan irreguliere oorlogvoering	138
COLUMN PIEN VAN DER HOEVEN	Sneeuw in Hiroshima	156
TEGENWICHT	Lege schermen en volle woorden	158
BOEKEN	*Strijdtonelen*	160
GASTCOLUMN STEPHAN IP	Alle hens aan dek – ook na leeftijdsontslag	162
RETROSPECTATOR	‘Het welligt wijsgeerigste boek over de krijgskunst’	163

FOTO AUTEUR

De voortdurende strijd om herinnering

Het Srebrenica Memorial Center, 30 jaar na de genocide

Renna Elfrink MA*

Op 11 juli 2025 was in Bosnië en Herzegovina de Nationale Herdenking van de genocide in Srebrenica, exact 30 jaar na de val de gelijknamige VN-enclave, waarbij meer dan 8000 Bosniakken werden vermoord en vele anderen werden verkracht en uitgehongerd. Diezelfde week vonden de zomerschool en het internationaal symposium over genocideonderwijs plaats, georganiseerd door het Srebrenica Memorial Center in Potočari. Tijdens deze bewogen week werd op verschillende manieren herdacht en herinnerd. Dit artikel reflecteert hierop en bevraagt hoe onafhankelijk herinneren eigenlijk kan zijn. Daarmee biedt het een bredere analyse van de verschillende manieren waarop educatie, documentatie en herinneren in Srebrenica vorm krijgen. De rol van Dutchbat wordt in dit artikel slechts zijdelings aangestipt. Niet omdat deze onbelangrijk is, maar omdat in dit artikel nadrukkelijk het SMC en de stemmen van overlevenden en nabestaanden centraal staan.

Een tastbare herinnering: het Srebrenica Memorial Center

Het Srebrenica Memorial Center (SMC) is het officiële instituut voor de herinnering van de genocide van juli 1995. Het bevindt zich in het oosten van Bosnië, nabij de grens met Servië, in een vallei die wordt omringd door beboste groene heuvels. Wanneer je via de hoofdweg vanuit Bratunac het dorpje Potočari binnenrijdt wordt de aandacht al snel getrokken door lange rijen witte grafstenen die vanuit de weg steeds zichtbaarder worden. Dit is de officiële begraafplaats, waar inmiddels 6772 slachtoffers hun laatste rustplaats hebben gevonden. Aan de overzijde van de weg zie je een groot industrieel complex, omgeven door een hoog hek. Hier bevindt zich de voormalige accufabriek, die tussen 1994 en 1995 dienst deed als compound van Dutchbat I, II en III. Sinds 2000 is dit terrein de vestigingsplaats van het SMC, dat functioneert als museum, herdenkings- en educatiecentrum.

Delen van het gebouw zijn in de oorspronkelijke staat behouden, waardoor sporen van de oorlog en de aanwezigheid van Dutchbat nog altijd zichtbaar zijn. De hallen roepen herinneringen op aan de overvolle ruimtes waar in juli 1995 vluchtelingen verbleven — beelden die wereldwijd in het nieuws verschenen. Ook dragen enkele buitenmuren nog kogel- en mortierinslagen, zijn op de trappen stickers van Radio Veronica met de tekst ‘rinkel de kinkel’ te vinden en wijzen diverse teksten op de muren op de tweede verdieping naar de aanwezigheid van Dutchbat. Het verleden is tastbaar in het SMC, wat het belang van de rol van het centrum onderstreept: zonder inspanningen zou deze historische plek gemakkelijk in de vergetelheid raken.

De voormalige compound fungeert daarmee niet enkel als museum, maar ook als monument

* Renna Elfrink werkte bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie als senior collectiespecialist bij het Facing Srebrenica Project.

De officiële begraafplaats in Potočari waar meer dan 6.700 slachtoffers van de genocide van 1995 liggen

waarin de geschiedenis tastbaar aanwezig blijft. Dit sluit aan bij de bredere missie van het SMC: educatie, herdenking en documentatie. Zo stellen ze op hun website: 'Het werk van het Herdenkingscentrum loopt het hele jaar door, door middel van onderzoek, projecten, tentoonstellingen, evenementen en publicaties die bedoeld zijn om het publieke bewustzijn van de genocide te vergroten en de slachtoffers te herdenken'.[1] Bezoekers worden daardoor aangemoedigd om voorbij passieve kennisopname te gaan. De bezoeker bevindt zich in een gebouw dat – bij wijze van – het verleden ademt en staat *actief* bij dat verleden stil.
De Franse historicus Pierre Nora, de grondlegger van *memory studies*, stelde dat gedenktekens, musea en herinneringsplaatsen onvermijdelijk bijdragen aan de constructie van het collectieve geheugen – zo is dit ook het geval bij het SMC. Nora's concept *lieux de mémoire* (plaatsen van herinnering) verwijst naar locaties die bijdragen aan het gedeelde geheugen van een gemeenschap of natie.[2] In dit licht kan het SMC worden gezien als zo'n *lieu de mémoire*: een plaats die betekenisvol wordt als drager van geschiedenis, identiteit en herinneren.

Leren van het verleden: de zomerschool en het archief

In de dagen voorafgaand aan 11 juli werd de zomerschool in Potočari georganiseerd. Deze bracht studenten en onderzoekers uit meer dan tien landen samen. Het programma bood niet alleen inzicht in de archiefpraktijken van het SMC, maar ook in de rol van fotografie en oral history bij herinneringsprocessen. De groep bestond uit circa dertig deelnemers met uiteenlopende achtergronden, variërend van geschiedenis en internationale betrekkingen tot genocidestudies. Enkele van hen zijn kinderen van slachtoffers en overlevenden van de genocide. Dit maakte het mogelijk om vanuit verschillende perspectieven naar de herinnering aan Srebrenica te kijken en deze in een bredere, maar ook persoonlijke, context van genocideonderzoek te plaatsen.
Dit geldt ook voor het SMC. Een bijzonder kenmerk van het instituut is dat nagenoeg alle medewerkers zelf overlevenden of nabestaanden van de genocide zijn. Opvallend is de openheid waarmee ze hierover praten. Zo vertelt Azir Osmanović, hoofd collecties van het SMC, al vroeg in de week aan de studenten zijn persoonlijke verhaal. Hij was zelf nog jong tijdens de val van de enclave in 1995. Hij wist met zijn moeder veilig Tuzla te bereiken, maar verloor zijn broer en andere familieleden in de genocide. De persoonlijke verbondenheid van de medewerkers verleent het instituut een bijzondere morele betrokkenheid: vrijwel ieder van hen heeft een direct verlies ervaren of de gebeurtenissen aan den lijve ondervonden.
Niet alleen de locatie en de medewerkers, maar ook het archief van het SMC vormt een plek vol tastbare herinneringen. Op het eerste gezicht lijkt het archief op een traditionele collectie: kasten gevuld met objecten, dozen en documenten. Het zijn deze objecten die bijzondere verhalen met zich meedragen. Een indringend voorbeeld is een zakhorloge dat toebehoorde aan Sead Hotić, slachtoffer van de genocide. Het horloge kwam tot stilstand op het exacte moment dat hij werd vermoord, het moment dat de kogel door het mechanisme brak en hem waarschijnlijk fataal raakte. Het object illustreert de gewelddadige onderbreking van een mensenleven op directe wijze. Maar het bijzondere van het archief ligt niet uitsluitend in de verzameling objecten en documenten. Het in 2024 geopende, nieuwgebouwde archief fungeert tevens als bewaarplaats van stoffelijke resten van slachtoffers die nog geïdentificeerd en begraven moeten worden – een proces waarin het SMC nauw samenwerkt met lokale rechtbanken. Het archief is daarmee niet enkel een traditionele opslagplaats van historische bronnen. Tijdens de opening van de faciliteit in 2024 benadrukte Almasa Salihović, woordvoerder en medewerker van het SMC, dat deze 'a new step in the fight for truth, justice and dignity' vormt.[3]

1 Srebrenica Memorial Center, 'History of the Memorial Center'. Zie: https://srebrenicamemorial.org/en/page/about-us/3?tab=history-of-the-memorial-center.
2 Pierre Nora, 'Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire', *Representations* 26 (Spring 1989) 7-24.
3 'Srebrenica Memorial Centre Houses Unidentified Genocide Victims' Remains', *Balkan Insight*, 8 mei 2024. Zie: https://balkaninsight.com/2024/05/08/srebrenica-memorial-centre-houses-unidentified-genocide-victims-remains/.

Het zakhorloge van Sead Hotić, onderdeel van de vaste collectie van het SMC

FOTO AUTEUR

In het SMC speelt de nieuwe permanente tentoonstelling, samengesteld door Osmanović, een sleutelrol. Volgens Osmanović is dit de grootste tentoonstelling ter wereld die volledig is gewijd aan de genocide van Srebrenica. Zo vertelt hij: 'De expositie beslaat meer dan 4.500 vierkante meter en bevindt zich in de historische ruimte waar in juli 1995 tussen de 5.000 en 6.000 vluchtelingen tijdelijk onderdak vonden in de UNPROFOR-basis. Door middel van begeleidende teksten, videobeelden, getuigenissen van overlevenden, foto's, documenten, persoonlijke bezittingen en diverse installaties wordt de chronologie van het lijden van de bevolking in de enclave tussen 1992 en 1995 zichtbaar gemaakt. We hebben geprobeerd de afschuwelijke omvang van de grootste oorlogsmisdaad die in Europa is gepleegd sinds de Tweede Wereldoorlog, vast te leggen'. Wat de tentoonstelling laat zien is dat de genocide meer is dan alleen de julidagen 1995 en al begon in 1992. Door het gebruik van persoonlijke verhalen, foto's en video's weet de tentoonstelling mensen echt te raken. Een van de meest indrukwekkende werken is wellicht wel de zogeheten Wall of Faces. Het is een grote betonnen muur waar meer dan 500 zwart-wit portretten van slachtoffers aan zijn bevestigd. Ieder jaar worden de foto's verwisseld, totdat uiteindelijk alle 8372 slachtoffers – letterlijk – een gezicht hebben gekregen.

Voor de muur bevinden zich een aantal vitrines met objecten, waarvan er één leeg is. Osmanović vertelt dat de vitrine is gereserveerd voor het zakhorloge, want zo wordt het verhaal van Sead Hotić verteld en voor de vergetelheid behoed. Het SMC prikkelt op deze manier de nieuwe generatie om zich te verhouden tot de genocide, met het idee dat deze geschiedenis niet verloren gaat. Het maakt het SMC tot meer dan een statisch monument: het is een plek waar persoonlijke herinnering met educatie wordt verweven, met oog voor de rol van de volgende generatie.

Oral history als wapen tegen genocide-ontkenning

Parallel aan de zomerschool vond op 9 en 10 juli de internationale conferentie over genocide-educatie en -onderzoek plaats. Tijdens deze twee dagen stonden uiteenlopende thema's centraal, maar één onderwerp keerde in vrijwel ieder panel terug: genocide-ontkenning. Hoewel de genocide in Srebrenica juridisch is vastgesteld door zowel het Internationaal Straftribunaal voor het voormalige Joegoslavië (ICTY) als het Internationaal Gerechtshof (ICJ), blijkt de herinnering eraan noch vanzelfsprekend, noch onomstreden. Journalisten en academici wezen herhaaldelijk op de normalisering van ontkenning in zowel media als politiek. Dit is ook waar het onderscheid tussen geschiedenis en herinnering duidelijk wordt. Zo stelt historicus Tony Judt dat waar geschiedenis zich ontwikkelt en voortdurend wordt herschreven en opnieuw getest, herinneren niet gekoppeld is aan wetenschappelijk onderzoek en daardoor vatbaar is voor interpretatie en politieke doeleinden.[4] In lijn met Pierre Nora waarschuwt Judt dat herinneren, zonder de feitelijke en neutrale kracht van geschiedenis, vatbaar is voor misbruik. Het collectieve geheugen kan slechts functioneren binnen een historisch kader dat wordt gevormd door bronnenonderzoek en kritische analyse; anders vallen herinneringen ten prooi aan misbruik, en zelfs ontkenning.

Edin Ikanović, spreker op het congres en jurist en onderzoeker bij het SMC, registreerde tot juli 2025 al 99 gevallen van publieke ontkenning, veelal afkomstig van politici en academici. Daarbij speelt ook de rol van media en publieke discoursen een cruciale rol. De noodzaak om genocideontkenning te bespreken wordt niet alleen duidelijk tijdens de panels, maar wordt ook in de regio zelf zichtbaar. Langs de hoofdweg van Bratunac naar Srebrenica, vlak bij het Memorial Center, hangen zwart-wit portretfoto's van Servische oorlogsslachtoffers, vaak militairen. Het is een initiatief van de orthodoxe kerk. Volgens Ahmo Mehmedović, collectiespecialist van het SMC, verschijnen deze portretten steevast in de dagen voorafgaand aan 11 juli. Hoewel hiermee de genocide niet

4 Timothy Snyder en Tony Judt, *Thinking the Twentieth Century* (New York, Penguin Press, 2012).

expliciet wordt ontkend, relativeren zij deze door mede het slachtofferschap op te eisen en zo het narratief van de genocide te ondermijnen. Ook in het politieke domein is de strijd om herinnering duidelijk zichtbaar. Politici zoals Milorad Dodik, president van de Republika Srpska waarbinnen ook Srebrenica valt, bestempelen de genocide openlijk als een leugen. Zo noemde Dodik de genocide enkele dagen voor de herdenking van 11 juli een 'georganiseerde tragedie', waarmee hij de genocide bagatelliseert en beweerde dat veel mensen in werkelijkheid nog leefden. Daarmee ontkent Dodik de genocide en gebruikt dit als instrument voor eigen politiek gewin.[5]

Ontkenning en trivialisering van het geweld, met name door Servische politieke en religieuze actoren, maken duidelijk dat de genocide dertig jaar later nog altijd onderwerp is van een felle herinneringsstrijd. Ontkenning past ook binnen het construct van genocide. Zo stelt Stanton in zijn model dat ontkenning onderdeel is van genocide, namelijk de laatste fase van genocide.[6] Tijdens het congres stelde ook journalist Dragan Bursać: 'genocide denial is part of the genocide itself'. Hiermee kunnen we stellen dat ontkenning zich niet manifesteert als randverschijnsel, maar als voortzetting van de genocide zelf.

Als tegenreactie op ontkenning benoemde Guido Snel, docent Europese studies aan de UvA,

5 'Srebrenica Genocide Remembered', *The Guardian*, 10 juli 2025. Zie: https://www.theguardian.com/world/2025/jul/10/srebrenica-bosnia-genocide-remembered.
6 Genocide Watch, 'The Ten Stages of Genocide'. Zie: https://www.genocidewatch.com/tenstages.

Foto's in zwart-wit langs de weg naar het SMC met gezichten van Bosnisch-Servische militairen en slachtoffers van de oorlog

FOTO AUTEUR

tijdens het congres het concept van 'intellectuele moraliteit'. Hij zegt dat onderzoekers de morele verplichting hebben zich uit te spreken tegen ontkenning, en dat kracht bij te zetten met feitelijk historisch onderzoek. Zoals meerdere sprekers benadrukten is het onvoldoende om te vertrouwen op mediaberichtgeving alleen: officiële documenten, getuigenissen en met name oral history zijn noodzakelijk om de feitelijke status van de genocide te benadrukken en slachtoffers een stem te geven. Dit sluit nauw aan bij de eerdergenoemde visie van Judt: herinnering kan slechts duurzaam zijn wanneer zij ingebed blijft in onafhankelijke en waarheidsgetrouwe geschiedschrijving.

Dit was in lijn met het thema 'oral history' dat bij de zomerschool centraal stond. Zoals Hasan Hasanović, hoofd van het oral history project van het SMC uitlegde, gaat oral history in Srebrenica niet alleen om dataverzameling, maar ook om een morele verantwoordelijkheid tegenover de volgende generatie: 'Het is onze taak de stemmen van overlevenden vast te leggen, zodat zij niet verdwijnen in de stilte die daders en ontkenners nastreven'. Getuigenissen zijn natuurlijk nooit een neutrale weergave: ze kunnen beladen zijn met emotie, lacunes en eigen interpretaties. Ze fungeren niet slechts als bron, maar ook als methode om slachtoffers van *agency* te voorzien. Zo opende directeur Emir Suljagić het congres met de stelling: 'We moeten ervoor zorgen dat *ownership of memory* bij de overlevenden ligt. Het is hún geschiedenis, en zij hebben het recht te bepalen hoe die verteld wordt'.

Tegen deze achtergrond wordt het belang van het SMC des te duidelijker. Het voorbeeld van Srebrenica toont niet alleen de kwetsbaarheid van herinneringspolitiek, maar ook het belang van een instituut dat zich verzet tegen desinformatie, ontkenning en de heersende informatieoorlog. Ontkenning en geschiedvervalsing zijn geen toevallige bijproducten, maar strategische instrumenten in de politieke strijd. Educatie, documentatie en archivering krijgen daardoor een dubbele betekenis: zij dienen zowel herdenkingsdoeleinden als een veiligheidsfunctie in de strijd tegen desinformatie en revisionisme. In aansluiting hierop kan worden gesteld dat het SMC bijdraagt aan de overgang van communicatief geheugen, zoals historici en literatuurwetenschappers Jan en Aleida Assmann stellen, gekenmerkt door de beperkte duur van intergenerationele overdracht, naar cultureel geheugen, dat door middel van rituelen, teksten en monumenten een institutionele verankering van herinnering mogelijk maakt.[7]

Dertig jaar na de genocide: de Nationale Herdenking

Op 23 mei 2024 riep de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties 11 juli officieel uit tot internationale herdenkingsdag voor de Srebrenica-genocide.[8] Deze beslissing zou de educatie rondom Srebrenica moeten bevorderen, en een middel moeten zijn tegen de bestrijding van ontkenning en geschiedvervalsing. Het besluit is een enorme opsteker voor het SMC en sluit aan bij hun centrale missie: 'Central to the mission of the Memorial Center is the organization of the Day of Remembrance for the Victims of the Srebrenica genocide which takes place annually on July 11th. This commemoration includes a week-long program of activities and events which are designed to engage the local, national, and global communities in honoring the victims of the genocide in Srebrenica'. De jaarlijkse herdenking en de activiteiten in de voorafgaande week vormen daarmee de kern van het werk van het SMC.

Tot dusver illustreerden het symposium en de zomerschool hoezeer herinnering internationaal is ingebed, genocide nog steeds misbruikt en ontkend wordt, en dat de focus moet liggen op de persoonlijke verhalen van slachtoffers en nabestaanden. Opmerkelijk genoeg contrasteert de missie van het SMC met de internationale herdenking op 11 juli zelf. Waar deze dag in de

7 J. Assman, 'Communicative and Cultural Memory,' in: Astrid Erll en Ansgar Nünning (red.), *Cultural Memory Studies. An Interdisciplinary Handbook* (Berlijn, De Gruyter, 2008).

8 United Nations, 'General Assembly Adopts Resolution Establishing International Day of Reflection and Remembrance of 1995 Srebrenica Genocide', 23 mei 2024. Zie: https://press.un.org/en/2024/ga12601.doc.htm.

Minister van Buitenlandse Zaken Caspar Veldkamp (derde van links) overlegt met Munira Subašić (rechts), voorzitter van de delegatie van Moeders van Srebrenica, 11 juli 2025

FOTO ANP

eerste plaats bedoeld zou moeten zijn voor overlevenden en nabestaanden, worden hun stemmen vaak overschaduwd door politieke toespraken en diplomatieke statements. De nadruk tijdens de herdenking verschuift daarmee van persoonlijke herinneringen naar politieke positionering, wat spanning oproept tussen de intentie en missie van het SMC en de realiteit van de herdenkingspraktijk. Zo gebruikte de Turkse president Recep Tayyip Erdoğan zijn toespraak om een directe verbinding te leggen met de actualiteit in het Midden-Oosten. Zo stelde hij: 'The international community, which remained silent in Srebrenica, has merely watched the atrocities in Palestine in recent years. The Israeli administration will ultimately be held accountable before both the law and history for the genocide that has resulted in the deaths of nearly 57,000 Palestinian children, women, the elderly, and young people'. Hiermee werd de herdenking niet alleen een moment van reflectie op het verleden, maar tevens een podium voor actuele geopolitiek.
De High Representative of the International Community for Bosnia and Herzegovina, Christian Schmidt, gebruikte de gelegenheid om een meer toekomstgerichte boodschap te verkondigen. Hij benadrukte dat Bosnië zich op de juiste weg bevindt richting Europese integratie en koppelde dit aan de erfenis van de Dayton-akkoorden: 'I call on us internationals not to allow the Dayton Accords to be forgotten but to fight against what made war possible, led to genocide, and made Dayton urgently necessary. Those who ignore the facts are contributing to uncertainty in the future. So let us remember the lessons learned in Dayton and let us keep in mind that the way to a democratic and non-discriminatory European country is our mandate'. Deze uitspraken tonen hoe de herdenking in Potočari niet uitsluitend een plek van collectief rouwen en herinneren is, maar tegelijkertijd een podium waarop internationale politieke en morele claims kunnen worden geformuleerd.

De toespraak van Caspar Veldkamp, Nederlands minister van Buitenlandse Zaken, gaf blijk van een interessante verschuiving binnen de Nederlandse herinneringsretoriek. Een opvallend element is de verandering van het discours van

Terwijl bezoekers zich door een ruimte van het SMC bewegen, klinkt onafgebroken het geluid van geweerschoten FOTO AUTEUR

schuld naar dat van schaamte. Tijdens de herdenking in Potočari verklaarde hij: 'We feel ashamed that we, the international community, failed to protect them: more than 8,000 men and boys, women and girls. And I feel ashamed that the Netherlands as part of that community bears a moral and political responsibility for not preventing the genocide from happening'. De keuze om schaamte te benoemen is significant. Waar excuses primair functioneren als een instrument om verstoorde verhoudingen te herstellen en een vorm van afsluiting te suggereren, wijst schaamte op een dieperliggende emotionele betrokkenheid. Schaamte laat zich niet eenvoudig afleggen, maar raakt aan een blijvende morele en emotionele verantwoordelijkheid. Het kan echter ook afleiden van juridische verantwoordelijkheid en de focus enkel op emotie leggen.

Herinnering zelf is dus ook politiek terrein, vatbaar voor interpretatie en misbruik. De verschuiving in het Nederlandse discours duidt op een veranderend bewustzijn over de rol van Nederland en de internationale gemeenschap, maar illustreert ook hoe herinnering niet statisch is, maar verandert onder invloed van morele, politieke en culturele dynamieken. De plechtigheid wordt niet rechtstreeks door het SMC georganiseerd en wordt gedomineerd door politici, terwijl de stemmen van overlevenden en nabestaanden relatief weinig gehoord worden.

Daarbij moet ook gesteld worden dat politisering niet altijd negatief van karakter hoeft te zijn. Politieke aandacht kan tenslotte aandacht voor de herinnering van genocide vergroten en ook het verleden actualiseren: de ernst van hedendaagse genocide wordt onderstreept. Het wordt echter problematisch als de stemmen van de slachtoffers worden overschaduwd. Zo gaven enkele overlevenden die dag aan dat ze moeite hadden om zich in sommige onderdelen van de herdenking te herkennen: het ging hen te weinig over de ervaringen van slachtoffers en hun gemeenschappen. Wanneer slachtoffers en nabestaanden zich niet meer kunnen identificeren en herkennen, dan wordt het belangrijkste doel uit het oog verloren: niet langer wordt stilgestaan bij slachtoffers en wordt hun herinnering levend gehouden, maar overheerst de politieke agenda.

Conclusie

Na vijf dagen gevuld met persoonlijke getuigenissen, interessante onderzoeken en intensieve discussies rijden wij op de terugweg langs Kravica. De weg kronkelt door groene bergen, waarbij we slechts enkele huizen passeren en dan een nieuw ogend fabriekje. Op het eerste gezicht lijkt dit een onschuldige, landelijke omgeving. Pas door de toelichting van een van de bijrijders wordt duidelijk waar we naar kijken: 'Kravica warehouse'. Het is de plek waar in juli 1995 meer dan duizend Bosniakken werden vermoord en vervolgens in diverse massagraven werden begraven. De huidige agrarische loods en het vernieuwde uiterlijk van de fabriek maskeren haar gruwelijke geschiedenis. Er staat geen monument, geen bord, zelfs geen markering: niets dat verwijst naar de massamoord die hier plaatsvond.

Deze ervaring deed denken aan de tentoonstelling van Osmanović in het Memorial Center, waarin een ruimte is gewijd aan Pilica (Zvornik), ook een plek waar massa-executies hebben plaatsgevonden. In de tentoonstelling worden de executies op indringende wijze gereconstrueerd. Tegenover een verweerde stenen muur vol kogelgaten is een felrode wand geplaatst waaraan geweren zijn bevestigd. Terwijl bezoekers zich door de ruimte bewegen, klinkt onafgebroken het geluid van geweerschoten. De combinatie van visuele en auditieve elementen riep bij mij een beklemmend gevoel op – alsof je zelf gevangen zit tussen deze muren en je het liefst zo snel mogelijk wil ontsnappen. Juist deze contrastwerking tussen de serene ogenschijnlijke normaliteit van de huidige plek en de geladen reconstructie in het museum maakt de noodzaak van institutionele herinneringspraktijken des te zichtbaarder. Zonder het bestaan van het Srebrenica Memorial Center zouden dergelijke tastbare herinneringen waarschijnlijk geheel uit het collectieve bewustzijn verdwijnen.

Herinnering en geschiedenis zijn niet synoniem. Waar geschiedenis gestoeld is op feiten, archieven en bewijs, blijft herinnering altijd vatbaar voor interpretatie en toe-eigening. Juist daarin schuilt een gevaar: wanneer herinnering wordt gemanipuleerd, wanneer zelfs de historische feiten ter discussie worden gesteld en historische plekken worden weggevaagd, ontstaat ruimte voor ontkenning en revisionisme. Het hardnekkige voortbestaan van ontkenning kwam duidelijk naar voren tijdens de herdenking, de zomerschool en het internationale symposium in Srebrenica. Samen lieten deze evenementen zien dat herinneringscultuur nooit vanzelfsprekend is, maar steeds opnieuw vormgegeven en bevochten moet worden.

> Herinnering en geschiedenis zijn niet synoniem

Dertig jaar na de genocide is de strijd om herinnering en erkenning nog lang niet voltooid. Het herinnert eraan dat het verleden onafscheidelijk verbonden is met het heden en dat iedereen, maar vooral historici, altijd kritisch moeten blijven kijken naar onze eigen geschiedschrijving. Op plekken waar de herinnering zo tastbaar aanwezig is kunnen blijkbaar feiten worden verdraaid en dingen ontkend. De plek spreekt daarom niet enkel voor zichzelf, maar heeft overlevenden, nabestaanden, historici, onderzoekers, journalisten en conservators nodig om ook deze lieu de memoires van de juiste stem te voorzien. Iedereen moet zich blijven uitspreken tegen politisering en misbruik van historische feiten om zo recht te doen aan de verhalen van de nabestaanden en slachtoffers. ■

De militair is verantwoordelijk in de oorlog, wat betekent dat?

Kenmerken van persoonlijke verantwoordelijkheid van Nederlandse militairen

Jan Peter van Bruggen*

Zijn militairen zelf verantwoordelijk voor wat ze doen in de oorlog? Of zijn vooral machthebbers en militaire leiders verantwoordelijk, en heeft de persoonlijke verantwoordelijkheid van militairen niet zo'n belangrijke rol? Hebben militairen wel ruimte om invulling te geven aan eigen verantwoordelijkheid? En welke regels en verwachtingen bestaan er op dit punt? Zolang er sprake is van oorlog hebben deze vragen gespeeld. Door het Tribunaal van Neurenberg is er bij dit vraagstuk een nieuwe situatie ontstaan. Niemand, burger of militair, kan zich nog verschuilen achter een bevel van hogerhand bij ernstige misdrijven in oorlogssituaties.[1] Deze overtuiging staat nu naast principes die rechtsregels in oorlogssituaties benadrukken.

Het Tribunaal van Neurenberg, vlak na de Tweede Wereldoorlog, was bedoeld om de leiders van het naziregime te berechten. Daarvoor bood het bestaande internationale recht geen mogelijkheid. Bij het Tribunaal is toen teruggegrepen op een oud principe: iedereen blijft altijd persoonlijk verantwoordelijk. Niemand kan zich verschuilen achter een bevel of wet, of zeggen geen keus te hebben gehad.

Een punt dat bij Neurenberg en het internationale recht naar voren komt is het verschil tussen aansprakelijkheid (individuele verantwoordelijkheid) en persoonlijke verantwoordelijkheid.[2] Bij het eerste gaat het om de juridische toepassing, bij het tweede om de morele overtuiging van de betreffende persoon. Persoonlijke verantwoordelijkheid is dus veel breder en gaat

Hebben militairen ruimte om invulling te geven aan eigen verantwoordelijkheid?

FOTO MCD, GREGORY FRENI

veel verder dan aansprakelijkheid. In mijn proefschrift beschrijf ik hoe het ene niet zonder het andere kan bestaan. Het zijn twee kanten van een medaille: al kun je maar één kant zien, de andere kant is er ook altijd.[3] Wie oorlogsmisdaden wil berechten, moet zowel leiders als uitvoerenden in oorlogstijd als persoonlijk verantwoordelijk zien. Deze overtuiging kreeg de overhand in Neurenberg, is sindsdien uitgewerkt, is omstreden en wordt bestreden, en wordt als uitgangspunt gehandhaafd door het internationale recht.

Bij het Tribunaal en door het internationale recht is het principe van persoonlijke verantwoordelijkheid verbonden met een regel die bekend is uit het militaire recht. Namelijk de regel dat een bevel door militairen moreel getoetst dient te worden. De morele toetsing is in het Nederlandse recht niet vastgelegd, en ook de verwijzing hiernaar is uit het zicht verdwenen in de praktijk van de Nederlandse krijgsmacht.[4]

De oorlogen in Oekraïne en de Gazastrook laten zien dat militairen het verschil maken tussen burgers die beschermd moeten worden, en tegenstanders die bestreden moeten worden. Militairen bepalen wanneer en in welke mate geweld wordt toegepast. Machthebbers als de Russische president Poetin en de Israëlische premier Netanyahu worden door het Internationaal Strafhof ter verantwoording geroepen. Ondertussen zijn het de militairen die hun omstreden opdrachten, die vaak strijdig zijn met het internationale recht, moeten blijven uitvoeren. De juridische aansprakelijkheid van militairen, die worden ingezet bij een conflict, is één kant van het verhaal. Dit krijgt aandacht in het debat over de verhouding van bevelsdiscipline en morele verantwoordelijkheid. De gevolgen van de morele grensoverschrijdingen waartoe ze kunnen worden aangezet, is de andere kant van het verhaal. Deze gevolgen krijgen aandacht bij de onderwerpen van moral distress en moral injury.

Karakteristiek voor Nederland

Het internationale recht maakt persoonlijke verantwoordelijkheid tot een centraal principe. Tegelijk zorgt het internationale recht voor verwarring doordat het zich, net als het Tribunaal van Neurenberg, concentreert op politieke en militaire leiders. Ook wordt het idee van verantwoordelijkheid op staten en groepen toegepast.[5] Deze invulling van het internationale recht maakt dat persoonlijke verantwoordelijkheid voor militairen naar de achtergrond verschuift.[6] Een ander punt van verwarring is dat het internationale recht naar het nationale militaire recht wijst en stelt dat de landen hebben vastgelegd dat morele beoordeling van bevelen altijd nodig is. Maar over morele brondocumenten en welke normen gelden bij

* Jan Peter van Bruggen was vlootpredikant van 2000-2024. Dit artikel vloeit voort uit het proefschrift *Morele grenzen in oorlogsgebied: persoonlijke verantwoordelijkheid van Nederlandse militairen*, dat de auteur in september 2025 verdedigde aan de universiteit van Tilburg.

1 De Verenigde Naties namen in 1950 de bepalingen over uit het Charter voor het Tribunaal van Neurenberg die stelden dat persoonlijke verantwoordelijkheid gold bij 'crimes against peace, war crimes, and crimes against humanity'. Dit betekende dat internationaal rechtsprincipes boven nationaal recht uit konden gaan. Een omstreden, maar in het licht van de holocaust, noodzakelijke stap: Van Baarda, 'Quo vadis: Concepts of moral and legal philosophy underpinning the laws of armed conflicht', *Journal of the Philosophy of International Law* 5 (2014) (2) 6, 7. Het internationale recht spreekt nu van vier hoofdpunten: genocide, misdaden tegen de menselijkheid, oorlogsmisdaden en agressie.

2 Ik gebruik deze onderscheiding in mijn proefschrift waarin het gaat over het verschil en de overeenkomsten tussen de verantwoordelijkheid die de militair opgedragen is (functionele verantwoordelijkheid) en de verantwoordelijkheid die de militair kent ten opzicht van eigen overtuigingen en tegenover humanitaire principes (vaak aangeduid als morele verantwoordelijkheid). De Nederlandse termen voor verantwoordelijkheid lopen niet parallel met de Engelstalige, waardoor er verschillen zijn. Ook is de terminologie voor verantwoordelijkheid van militairen meer gedifferentieerd dan in dit artikel kan worden weergeven.

3 J.P. van Bruggen, *Morele grenzen in oorlogsgebied: persoonlijke verantwoordelijkheid van Nederlandse militairen* (Utrecht, Eburon, 2025) 54, 55: 'Het [is] belangrijk voor ogen te houden dat morele verantwoordelijkheid als component noodzakelijk is voor het vaststellen van verantwoordelijkheid als aansprakelijkheid'. Verschillende auteurs wijzen erop dat beide niet zonder elkaar kunnen bestaan.

4 Van Bruggen, *Morele grenzen in oorlogsgebied*, 105-107: de morele toetsing door officieren is als element bij de militaire eed verdwenen; ibidem 101, 122, 263: de gelijkschakeling van militairen en militairen door de WIM (Wet Internationale Misdrijven) maakt dat de specifieke verantwoordelijkheid van militairen in moreel opzicht onbenoemd blijft.

5 'Verantwoordelijkheid' wordt in het internationale recht voornamelijk in juridische zin gebruikt en als structurerend principe om tot strafvervolging te komen: A. Pellet, 'The definition of responsibility in international law', in: J. Crawford, A. Pellet, S. Olleson, & K. Parlett (red.), *The Law of International Responsibility* (Oxford University Press, 2010) 3-16.

6 Van Baarda, *Quo vadis,* 15: 'References to moral concepts are brief. Their theoretical underpinning remains largely unclear and their importance seems to vary'.

handhaving van morele waarden, blijft onduidelijkheid bestaan.[7]

Nederland heeft door het Internationale Strafhof, en door verdragen uit het verleden, een centrale positie voor het internationale recht. Toch is sinds de Tweede Wereldoorlog de regelgeving voor militairen nauwelijks aangepast aan het internationale recht. De invoering van de Wet Internationale Misdrijven (WIM, 2003) betekent dat Nederlandse burgers ook in het buitenland onder het Nederlands recht vallen. Dit betreft ook militairen. Het universaliteitsprincipe van het internationale recht is op deze manier ook op militairen van toepassing.[8] Gevolg is toenemende gelijkschakeling van burgers en militairen. Ook is een gevolg dat de onduidelijkheid over de speciale plaats die militairen hebben bij het uitvoeren van bevelen, blijft voortbestaan. Wie is verantwoordelijk als zij een bevel uitvoeren dat tot schending van humanitaire waarden leidt?

Waar andere krijgsmachten een bepaling kennen voor de morele beoordeling van bevelen, soms al in de tijd voor het Tribunaal van Neurenberg, ontbreekt deze in Nederland.[9] Afgaand op de militaire wet- en regelgeving kent Nederland een zeer strikte bevelsdiscipline die nauwelijks afwijking van bevelen toestaat. Dat de praktijk anders is, blijkt wel daaruit dat het nemen van eigen initiatief wordt aangemoedigd in de Nederlandse krijgsmacht, en zelfstandigheid als karakteristiek kenmerk geldt van Nederlandse militairen.[10]

Een ander kenmerk van de positie van Nederlandse militairen is dat morele motieven tot privéterrein worden gerekend. Ook op dit punt blijkt het beeld trouwens ambivalent. De Nederlandse overheid noemt het 'strijden voor het landsbelang' niet met zoveel woorden als bepalend motief, maar opoffering voor het vaderland wordt wel via de samenleving gestimuleerd.[11]

Theorie en praktijk

De positie van Nederlandse militairen past bij het beeld van de Nederlandse krijgsmacht: een krijgsmacht met een sterk zelfbewustzijn, een afstandelijke houding tot het politieke gezag en een zwakke verbinding met de samenleving, wat uitkomt in een onduidelijke morele motivering. Doordat het internationale recht van toepassing is - dat veel open laat over persoonlijke verantwoordelijkheid van militairen - en het niet altijd duidelijk is hoe internationaal recht zich verhoudt tot de bestaande Nederlandse wet- en regelgeving (die op het punt van persoonlijke verantwoordelijkheid niet aansluit op de huidige praktijk), is er sprake van onduidelijkheid en tegenstrijdigheid.[12]

De beschrijving van de persoonlijke verantwoordelijkheid van Nederlandse militairen laat zien

7 Van Bruggen, *Morele grenzen*, 38: 'Meerdere auteurs wijzen erop dat het internationale recht geen omschrijving geeft van humanitaire principes […]. [Wel wordt] de Lieber Code als moreel brondocument genoemd'. De Lieber Code grijpt terug op de klassieke Theorie van de Rechtvaardige Oorlog waarin de militair een eigen verantwoordelijkheid wordt toegekend, naast die van het militaire en politieke gezag.

8 Het universaliteitsprincipe houdt in dat misdrijven die door de internationale gemeenschap als schokkend worden ervaren, door nationale overheden kunnen worden berecht ook als ze in een ander land zijn gepleegd. Zie A.M. van Gorp, 'Humanitair oorlogsrecht', in: P.J.J. van der Kruit (red.), *Handboek militair recht* (Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2009) 539. Het zogenoemde complementariteitsbeginsel is hiermee verbonden en houdt in dat internationale rechtsorganen de berechting van deze misdaden kunnen overnemen wanneer nationale rechtsinstanties dat niet willen of kunnen. De onderliggende gedachte is dat het om misdaden gaat die evident misdadig zijn, en niet pas bestraft kunnen worden als er sprake is van effectieve rechtsspraak.

9 In het Nederlandse recht wordt handhaving van humanitaire waarden tot de verantwoordelijkheid van commandanten gerekend. Het geeft aan de verantwoordelijkheid van militairen een secundaire plaats, onder de bevelsdiscipline. Het internationale recht kent de persoonlijke en individuele verantwoordelijkheid een primaire plaats toe, toegevoegd aan de commandantenverantwoordelijkheid. Zie Van Bruggen, *Morele grenzen*, 102.

10 A.F. Vink beschrijft hoe het voor Nederlandse militairen 'vrijwel onmogelijk is' om een dienstbevel te weigeren. Toch is een *'Befehl ist Befehl*-cultuur' niet wat de Nederlandse krijgsmacht kenmerkt, schrijft hij en hij noemt daarbij het onderwijs in de krijgsmacht en de interne cultuur waarin militairen wordt voorgehouden dat zij zelf verantwoordelijkheid dragen bij het opvolgen van bevelen. Zie A.F. Vink, 'Keer de bewijslast om: Van "niet opvolgen dienstbevel" naar "disobeying a lawful order"', *Militair rechtelijk tijdschrift* 104 (2011) (3) 136-143.

11 Het beeld van de militair als beschermer van het vaderland, die bereid is zijn leven te offeren voor de eer van de eigen natie, komt ook in Nederland voor. De doorgaande verering van Van Speijk is daarvan een voorbeeld. Anders dan in Frankrijk leggen officiële documenten zelden een rechtstreekse verbinding met dit beeld. Toch zijn er wel tekenen dat het idee van opoffering voor vaderland en staat niet alleen leeft, maar ook gestimuleerd wordt. Zie Van Bruggen, *Morele grenzen*, 85-88.

12 Vink schrijft dat - uitgaande van de regelgeving - van Nederlandse militairen een 'zeer tegennatuurlijke houding' wordt verwacht. Hij stelt dat het militaire recht, net als bij andere krijgsmachten, een bepaling zou moeten kennen met condities voor een legitiem dienstbevel. Zie Vink, 'Keer de bewijslast om', 140.

In de Nederlandse krijgsmacht wordt het nemen van eigen initiatief aangemoedigd en zelfstandigheid geldt als karakteristiek kenmerk van Nederlandse militairen

FOTO MCD, GREGORY FRÉNI

dat belangrijke vragen onbeantwoord blijven. Wat betekent persoonlijke verantwoordelijkheid voor militairen, die een unieke morele positie hebben? Hoe leggen militairen verantwoording af, wanneer en aan wie? Dat het belangrijk is in Nederland dat militairen een sterk moreel bewustzijn hebben en eigen verantwoordelijkheid durven te nemen, is één kant van het verhaal. De andere kant is dat de wet- regelgeving en de interne bepalingen van de krijgsmacht vooral bevelshiërarchie benadrukken.

Het beeld van de persoonlijke verantwoordelijkheid van militairen, en hoe dit is vastgelegd, laat zien hoe belangrijk het is om de werkelijkheid op dit punt te kennen. Waarvoor voelen Nederlandse militairen zich verantwoordelijk, en hoe ervaren ze hun persoonlijke verantwoordelijkheid in oorlogsgebied? De missie in Uruzgan bood als meest recente grootschalige missie de mogelijkheid een beeld te geven van de ervaring van persoonlijke verantwoordelijkheid van Nederlandse militairen, onder meer vanwege veel en vergelijkbare gevechtssituaties. Voor het onderzoek naar de ervaring is uitgegaan van kenmerkende elementen van het begrip 'persoonlijke verantwoordelijkheid'. Gevraagd is naar de motivering voor de missie (1), naar spanningen (tussen moreel besef en opdrachten) (2), naar bewustzijn van eigen keuzes (3) en naar veranderingen in moreel besef die met de missie verband houden (4). In het vervolg geef ik op een zestal punten een beeld van de resultaten van het onderzoek en de vergelijking met de theorie.

Nederlandse militairen kennen een sterk besef van persoonlijke verantwoordelijkheid

Juist bij hun inzet ervaren militairen waarom ze militair zijn geworden. Bewijsdrang en trots klonken door wanneer militairen het over hun verantwoordelijkheid hadden. Militaire expertise en ervaring kwamen in beeld als de belangrijkste waarden. Hoe persoonlijk militairen verantwoordelijkheid opvatten, bleek ook uit de belangrijke rol die ouders hadden bij hun motivatie. Nederlandse militairen zien hun inzet in het verlengde van hun militaire identiteit. Ze zijn zeer taakbewust, maar het uitvoeren van de opdracht verbinden ze primair met hun gezamenlijke en persoonlijke identiteit als militair, en niet met hun verhouding tot het politieke gezag. Militairen zeiden dat 'jezelf in de spiegel kunnen aankijken' belangrijker is dan het volgen van regels. Over 'hoe belangrijk de uitvoering van de opdracht is', en welke risico's daarbij aanvaardbaar waren, ontstonden naarmate de uitzending vorderde meerdere conflicten.

Over de persoonlijke verantwoordelijkheid van militairen bestaat een dominante overtuiging: deze kan maar een beperkte invulling krijgen vanwege bevelsdiscipline, onbekendheid met achtergronden van de opdrachten en het split-second karakter van de oorlog. Deze argumenten worden door militairen aanzienlijk genuanceerd. Zij ervaren bij hun inzet dat overleg kenmerkend en essentieel is voor goede beslissingen, en dat alles in hun expertise is afgestemd om via drills in oorlogsgebied tot goede keuzes te komen. Bovendien zijn ze bij hun inzet beter op de hoogte van het oorlogsgebied dan hun opdrachtgevers. Militairen ervaren bij hun inzet dan ook niet een beperkte vorm van persoonlijke verantwoordelijkheid, maar een versterkte vorm.

Nederlandse militairen vinden bepalende waarden in hun militaire identiteit

Je wordt militair vanwege avontuur en ontdekkingsdrang, daar stemmen militairen in overeen. Ze verschillen als het gaat om hoe er verbinding is te leggen met morele waarden. Er zijn militairen die heel uitgesproken zijn als het gaat om vrede en het helpen van kwetsbare burgers. Anderen zeggen dat militairen morele motieven aan leidinggevenden moeten overlaten.

Behalve verschillend blijken militairen ook ambivalent. Militairen die in morele motieven een gevaar zien (ze staan je in de weg bij de taakuitvoering en maken je kwetsbaar voor PTSS), geven ook voorbeelden hoe ze zich inzetten voor burgers, en dat ze dit even

belangrijk vinden als hun eigen veiligheid en de uitvoering van de opdracht. Alle militairen zien in hun verbinding met de Nederlandse krijgsmacht het morele concentratiepunt. Nederlandse militairen zijn zelfstandig, relativeren bevelsverhoudingen, hechten aan openheid en overleg, verzetten zich tegen onnodige risico's, zijn terughoudend in het toepassen van geweld en beschermen burgers. Wanneer deze waarden via regelgeving werden opgelegd, zorgde dit voor een gevoel van miskenning, en leidde dit tot weerzin en onbegrip, zozeer zien Nederlandse militairen deze waarden als behorend tot hun identiteit. Wanneer deze waarden door opdrachten in gevaar werden gebracht, zorgde dit voor verstoring en conflicten.

Een mensenleven is de hoogste morele waarde

In oorlogsgebied leven, werken en strijden militairen niet voor zichzelf, maar voor elkaar. De opdracht uitvoeren is waar het om gaat, en die vullen ze met elkaar in. In de aanloop naar de missie wordt alles gedaan aan groepsvorming, maar tijdens de inzet kan de uitvoering van de opdracht, en de prioriteit die dit voor de leiding heeft, spanningen geven met de eenheid. In Uruzgan verzetten militairen zich tegen het idee dat het leven van burgers in Afghanistan belangrijker was dan het leven van medemilitairen. Ze wilden ver gaan om burgers te helpen en te beschermen. Maar de opdracht en het militaire bevel waren voor militairen niet van grotere waarde dan hun eigen leven, dat ze weerspiegeld zagen in het leven van hun medemilitairen.

De afweging van risico's bij een opdracht vatten militairen dan ook op als een morele zaak. Ze verzetten zich tegen het idee dat gehoorzaamheid en onderschikking de morele grondhouding vormen voor Nederlandse militairen. Het leven van burgers, en het leven van medemilitairen, was de morele maatstaf bij de uitvoering van opdrachten. Militairen zagen op dit punt een belangrijk verschil met andere krijgsmachten. 'Wij moeten wel inventief zijn', was een veel voorkomende mening; 'we hebben iedereen nodig, want we zijn een kleine krijgsmacht en hebben voortdurend te maken met bezuinigingen'. Voor andere krijgsmachten had een mensenleven minder waarde, vonden militairen in Uruzgan.

De eenheid is het belangrijkste morele baken en instrument in oorlogsgebied

Nederlandse militairen zien als belangrijk verschil met andere landen de wijze waarop de bevelshiërarchie functioneert bij hun inzet. Juist bij voortdurende dreiging en in levensgevaarlijke omstandigheden gaat het erom dat je op elkaar kunt vertrouwen. Rangen en standen doen er dan minder toe. Die zijn er vooral voor kazernesituaties, vonden militairen. Wie je bent, en of je tot het uiterste gaat voor elkaar, dat is wat houvast geeft in de oorlog. Militairen ervaren afstand tot het politieke gezag die moraal via regels en wetten wil handhaven. De afstand heeft als keerzijde dat Nederlandse militairen zich zelfstandig opstellen, en kracht ontlenen aan de onderlinge band.

Bij het onderwerp 'persoonlijke verantwoordelijkheid van militairen' wordt de band met de eenheid vaak als bron van morele ontsporing gezien. Militairen zouden in oorlogsgebied geneigd zijn uit vergeldingsdrang te handelen, elkaar aanzetten tot wreedheden en oorlogsmisdaden verduisteren, is een terugkerende gedachte. Vanuit kringen van het internationale recht wordt deze gedachte recentelijk wel genuanceerd, maar ze is nog altijd terug te vinden in de dominante rol van regelgeving in oorlogsgebied.[13] Nederlandse militairen waren in Uruzgan verontwaardigd wanneer de indruk werd gewekt dat zij uit wraak en vergeldingsdrang oorlogsmisdaden zouden kunnen plegen. Ze zagen terughoudendheid als een kenmerk van de identiteit die ze met elkaar delen. Oorlogs-

13 Het rapport van de ICRC, *Roots of Restraint in War* uit 2018, wijst er op dat het voor het handhaven van humanitaire waarden belangrijk is om aan te sluiten bij morele waardenpatronen van 'arm carriers'. Dit is een verandering ten opzichte van de lijn die tot dan toe gevolgd is waarbij via 'dissemination' (het via de hiërarchische lijn bekend stellen en handhaven van humanitaire rechtsprincipes), morele waarden werden geïnstrueerd en via de bevelslijn werden opgelegd aan militairen. Zie Van Bruggen, *Morele grenzen*, 37.

FOTO BEELDBANK NIMH

Nederlandse militairen van SFOR in Bosnië. Militairen in Afghanistan die de vergelijking met Bosnië konden maken, ervaarden dat ze in Afghanistan wél de juiste middelen en duidelijkheid hadden

misdaden zagen ze als vorm van verraad aan de band die alles voor hen betekende.

Regels functioneren wel en niet. Militairen zien en maken het verschil

De uitzending in Uruzgan kent legio voorbeelden van hoe het internationale recht uitwerkt in oorlogsgebied. De militairen waren uitgesproken over de duidelijkheid die door de regelgeving ontstond voor toepassing van geweld. Militairen die de vergelijking met Bosnië en Srebrenica konden maken zeiden: 'toen waren we machteloos, nu wisten we precies wat we moesten doen en hadden we de juiste middelen'. Ook jonge militairen zeiden dat ze nooit hadden getwijfeld over wanneer ze hun wapen mochten gebruiken.

Er kwam ook een andere kant van de regelgeving in beeld. Inherent aan de inzet van militairen is dat ze opereren in gebieden waar wet- en regelgeving niet of onvoldoende functioneren. Militairen zeiden dat de tegenstanders minstens even goed op de hoogte waren van de geldende regels als zij zelf. Militairen namen waar dat regels werden misbruikt. Tegenstanders droegen geen zichtbare wapens zodat ze niet mochten worden aangevallen, en infiltreerden in gebieden waar de missie vorm kreeg. Dat hun waarneming en oordeel niet werd gevolgd, en dat er pas werd ingegrepen als de tegenstand zich had geformeerd, ervaarden militairen als persoonlijke miskenning. Dit raakte nog dieper wanneer hierbij slachtoffers vielen.

Met een beroep op 'militaire noodzaak' kan de politieke en militaire leiding 'mensenrechtenregimes tijdelijk opschorten'.[14] Militairen moeten zich met gevaar voor eigen leven

14 P.A.L. Ducheine en E.H. Pouw schrijven dat vanwege politieke en militaire noodzaak de militaire leiding kan besluiten dat het handhaven van humanitaire waarden ondergeschikt is aan het belang van de operatie. Zie P.A.L. Ducheine en E.H. Pouw, *Operaties in Afghanistan: Rechtsbases en rechtsregimes* (Publication Faculty of Military Sciences Netherlands Defence Academy, 2009). De *Nederlandse Defensie Doctrine* (2019) stelt over mensenrechtenverdragen dat deze 'in beginsel' van toepassing zijn bij militaire operaties. De ambivalente situatie beperkt zich niet tot het Nederlandse domein. Door de juridische geldigheid die de Europese Verklaring van de Rechten van de Mens heeft (en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens ontbeert) kunnen militairen door burgers in het inzetgebied bij het Europese Hof worden aangeklaagd voor gebruikt geweld. Zie Van Bruggen, *Morele grenzen*, 38.

De combinatie van persoonlijke verantwoordelijkheid en militaire bevelsdiscipline zorgt voor een spanningsveld

inzetten om humanitaire principes te handhaven. Zij moeten zich altijd aan dezelfde regels houden waar de overheid zich van kan distantiëren. Wanneer grootschalig geweldsmiddelen werden ingezet en burgerdoden vielen, en regels tijdelijk werden opgeschort, zoals in Chora in 2007, zorgde dit voor blijvend onbegrip.[15]

Verantwoordelijkheid is eerst persoonlijk, en dan pas functioneel

De combinatie van persoonlijke verantwoordelijkheid en militaire bevelsdiscipline zorgt voor een spanningsveld. Dat is altijd zo geweest. Sun Tzu stelde dat een goede en sterke leider alle verantwoordelijkheid op zich neemt en geen spoor van twijfel bij zijn volgelingen toestaat over de juistheid van zijn bevelen. Aan de andere kant van het spectrum bestaat de mening dat militairen zelf moeten kunnen beslissen of ze opdrachten uitvoeren, en waar voor hen de grens aan gehoorzaamheid ligt. Daartussen ligt de werkelijkheid.

De voor Nederland kenmerkende verhoudingen van gezag, gehoorzaamheid en verantwoordelijkheid kwamen door de missie in Uruzgan aan de oppervlakte. Bij de aanvang konden overheid en militairen elkaar prima vinden. Politieke ambitie bleek goed samen te gaan met militaire bewijsdrang. De onduidelijke doelstelling gaf royaal kansen voor het tonen van militaire expertise. In de missie ontstonden spanningen wanneer de leiding regelgeving liet prevaleren boven militaire inzichten en oordeelsvorming. De politiek sprak bij het begin van de missie dierbare woorden over Afghanistan, en droeg aan het eind de verantwoordelijkheid over aan partijen met wie tijdens de missie officieel niet mocht worden samengewerkt. Aan het eind waren het de militairen die zich het lot van de bevolking aantrokken.

De verwarring op het punt van verantwoordelijkheid kreeg in Uruzgan concrete uitingen. De verwarring is niet typerend voor Nederland.[16] Kenmerkend voor Nederland is wel de grote afstand tussen politiek en krijgsmacht. De missie in Uruzgan werd overgedragen, zeiden autoriteiten. Militairen zeggen: afgebroken is het juiste woord. Toen de Amerikanen zich terugtrokken uit Afghanistan noemde de overheid dit moeilijk voor de Nederlandse militairen. De militairen hadden toen al lang geconcludeerd dat hun inzet door de houding van de Nederlandse overheid teniet gedaan was.

De Nederlandse overheid gebruikt een sterk juridische visie bij het begrip ‘verantwoordelijkheid’, wat blijkt bij de nadruk op de afsluiting van de missie. Militairen vatten hun verantwoordelijkheid persoonlijk op. Na de missie dringt het pas goed door wat die verantwoordelijkheid inhield. Rechtvaardigheid en verbondenheid waren de waarden die met medemilitairen onder dreiging en in levensgevaar werden hooggehouden. De waarden, die centraal staan in een mensenleven, kregen in de missie een nieuwe betekenis. Dat delen ze met

15 In mijn proefschrift komt meermaals de situatie naar voren dat Nederlandse militairen waarnemen dat tegenstanders onder dekking van geldende Rules of Engagement (geen zichtbare wapens) infiltreren in het gebied. De legerleiding verbiedt hen dan in te grijpen vanwege geldende regels. Hierdoor ontstaat een situatie die de militairen wilden en konden voorkomen, waarbij tegenstanders zich vermengen met de bevolking. In het geval van de zogenoemde slag om Chora leidde dit tot tientallen burgerdoden. De inzet van zware wapens, die omstreden was, en waarvoor de verplichte waarneming van militairen werd gepasseerd (waarvoor alsnog regelgeving niet van toepassing werd verklaard), leidde bij hen tot onbegrip en een diepgaand gevoel van miskenning. Zie Van Bruggen, *Morele grenzen*, 185, 186, 325,326). In mijn proefschrift komt bij Chora ook naar voren dat wanneer er sprake is van inmenging van politiek, of vermenging met politieke motieven, dit leidt tot hevige en soms langdurige verontwaardiging bij militairen.

16 M. Grandia beschrijft de ontwikkeling van de missies in Uruzgan (Nederland) en Helmand (Verenigd Koninkrijk) en ziet daarbij parallellen. De politieke machthebbers wilden in Afghanistan afrekenen met een problematisch verleden (voor Nederland was dat Srebrenica, voor het VK de Irak-missie) wat resulteerde in missies die zich ontwikkelden volgens een eigen wetmatigheid, waarbij militairen zelf de uiteindelijke invulling bepaalden. Zie M. Grandia Mantas, *Inescapable entrapments? The civil-military decision paths to Uruzgan and Helmand* (Leiden University Press, 2021).

FOTO ANP, EVERT-JAN DANIELS

Nederlandse militairen in Afghanistan. De voor Nederland kenmerkende verhoudingen van gezag, gehoorzaamheid en verantwoordelijkheid kwamen door de missie in Uruzgan aan de oppervlakte

militairen met wie ze hun identiteit in oorlogsgebied opnieuw leerden kennen en versterkten.

Conclusie

In mijn proefschrift breng ik de ervaring van persoonlijkheid van Nederlandse gevechtsmilitairen in kaart, en hoe deze ervaring zich verhoudt tot het beeld hiervan en de regels die hierover gelden. De hoofdconclusie is dat militairen zichzelf juist bij hun inzet zien als personen die vergaande verantwoordelijkheid dragen. Nederlandse militairen verzetten zich tegen de idee dat zij instrumenten zijn van de overheid. Ervaring die is opgedaan in de missie telt zwaarder dan leeftijd, rang en stand. Nederlandse militairen gaan ervan uit dat opdrachten getoetst moeten worden op risico's, moreel karakter en effect. Zij bevinden zich voor die beoordeling in een unieke positie waar heel hun expertise en hun militaire identiteit in samenkomt. Het beperkte kader dat de overheid hanteert voor hun verantwoordelijkheid conflicteert met het kader dat zij aanhouden waarbij het volledige besef van verantwoordelijkheid na de inzet komt.

Moreel denken en handelen en militaire identiteit zijn voor Nederlandse militairen één verhaal. Een Nederlandse militair is niet een altruïstische weldoener die zich in opdracht van de overheid laat opofferen voor een ander, maar een strijder en beschermer. Het leven van kwetsbare burgers en het leven van hun medemilitairen vormen de morele waarden voor Nederlandse militairen waarvoor zij tot het uiterste gaan.

Het is belangrijk voor zorgvuldig gebruik van geweldsmiddelen en voor een veilige en effectieve inzet van militairen, dat 'persoonlijke verantwoordelijkheid' een plaats en betekenis heeft die past bij het bewustzijn en de ervaring van militairen. Menselijkheid in oorlogsgebied wordt niet gewaarborgd door regels en door wetten. In chaos, geweld en onrecht wordt menselijkheid bewaakt door militairen. Zij proberen regels en wetten te volgen en te handhaven en zijn zich daarbij bewust zijn van hun persoonlijke verantwoordelijkheid en het belang daarvan. ■

FOTO MCD, MIKE DE GRAAF

Van missie naar markt

De strategische wedergeboorte van publiek-private samenwerking binnen Defensie

Majoor Thomas van Ham*

De mondiale veiligheidssituatie is sterk verslechterd, met conflicten in Oekraïne, het Midden-Oosten en spanningen rond China en Rusland. Daarom bereidt Defensie zich voor op een militair conflict tegen een gelijkwaardige tegenstander binnen vijf jaar. Naast grensbewaking vraagt dit om bescherming van vitale infrastructuur en samenwerking met bondgenoten, kennisinstituten en bedrijven. Centraal staat de opbouw van een flexibele, schaalbare krijgsmacht. Waarbij beschikbaarheid belangrijker is dan bezit en samenwerking met de industrie noodzakelijk is. Publiek-private samenwerking (PPS) geldt hierbij als strategisch instrument om kennis, capaciteit en innovatie te vergroten. Onderzoek naar PPS laat zien dat succes afhangt van voorwaarden zoals machtsgelijkheid, goed leiderschap en formele structuren, evenals van alliantiecapaciteiten en ex-ante controls. Drie casussen tonen aan dat het ontbreken van structuur en centrale regie opschaling bemoeilijkt. Defensie moet daarom sterker sturen, kennis centraal bundelen en partnerschappen beter beheersen, zodat PPS daadwerkelijk kan bijdragen aan een robuuste en toekomstbestendige krijgsmacht.

Nederland is een welvarend land, met democratie en veel vrijheden. Veiligheid vormt hiervoor een cruciale basis. Veiligheid is echter geen gegeven meer. De afgelopen jaren is de mondiale veiligheidssituatie sterk verslechterd. Onder andere door de oorlog in Oekraïne, de oorlog tussen Israël en Hamas, de spanningen in de Indo-Pacific en de pogingen van China en Rusland om Europese landen te destabiliseren. Het huidige speelveld bestaat uit een continuüm van competitie, crisis, conflict en oorlog.

In reactie op dit nieuwe speelveld bereidt Defensie zich voor op een militair conflict tegen een gelijkwaardige tegenstander binnen vijf jaar. De laatste jaren is hier steeds meer nadruk op komen te liggen. Bij het beschermen van grondgebied moet echter niet alleen gedacht worden aan het stationeren van eenheden aan de grenzen, maar ook aan bescherming van vitale infrastructuur en Host Nation Support-taken in havens en op vliegvelden.[1]

De totale uitgaven van Defensie in 2024 waren €21,4 miljard. Het demissionaire kabinet schaarde zich achter de norm om 5 procent van het BBP aan Defensie te besteden. Voor de Defensiebegroting van 2026 is reeds een stap gezet; het kabinet geeft €3,4 miljard extra uit aan Defensie. Met deze toekomstige extra gelden worden onder andere voorraden aangevuld en wordt geïnvesteerd in materieel en personeel. Naast het inlopen van achterstanden wordt het geld gebruikt voor moderniseren en versterken, zowel in de diepte als breedte van de organisatie. De doelstelling is het hebben van een proactieve, flexibele en schaalbare krijgsmacht. Dit vraagt ook om een intensievere samenwerking met de

* Majoor drs. Thomas van Ham RC is Officier Bedrijfseconomische zaken CLRS. Dit artikel is gebaseerd op een afstudeerscriptie voor de Executive Master of Finance & Control aan TIAS Business School.

1 Ministerie van Financiën, *Rijksbegroting 2025*. Zie: https://www.rijksfinancien.nl/memorie-van-toelichting/2025/OWB/X/onderdeel/3156428.

Een Genie-taakgroep werkt aan het opbouwen van een nieuw basecamp. Met het concept van Sponsored Reserves moet de Genie snel kunnen opschalen. Wat maakt zo'n PPS-casus wel of niet succesvol?

industrie. Het kabinet streeft daarom naar het opschalen van de productiecapaciteit van de Nederlandse en Europese (defensie-)industrie.[2]

De hedendaagse veiligheidssituatie vereist binnen Defensie een transformatie naar een organisatie die gericht is op groei en schaalbaarheid. Defensie moet niet alleen focussen op het vergroten van de capaciteit, maar ook op het stimuleren van innovatie en samenwerking binnen en buiten de organisatie. Door proactief in te spelen op veranderende omstandigheden kan de schaalbare krijgsmacht haar hoofdtaken effectiever uitvoeren en zich continu blijven aanpassen aan de nieuwe realiteit van constante en complexe dreiging. Daarom werkt Defensie samen met nationale en internationale bondgenoten, kennisinstituten en het bedrijfsleven.

Een belangrijk inrichtingsprincipe van de schaalbare krijgsmacht is de 'whole-of-society-approach', een strategie waarbij alle sectoren en belanghebbenden van een samenleving worden betrokken bij het beschermen en versterken van de veiligheid op het gebied van bijvoorbeeld logistiek, geneeskunde, cyber, human resources, productiezekerheid en infrastructuur. De schaalbare krijgsmacht richt zich enerzijds op het creëren van een flexibele personele schil van beroepsmilitairen, reservisten en burgermedewerkers, en anderzijds op materieel waarbij de gedachte is dat beschikbaarheid van systemen belangrijker is dan het bezitten ervan. Bijvoorbeeld in de vorm van leasecontracten waardoor op het gewenste moment de krijgsmacht de beschikking heeft over middelen, maar de instandhoudingskosten van het eigen beheer worden vermeden.

2 Ministerie van Defensie, 'Kabinet staat achter NAVO-norm van 5%', 13 juni 2025. Zie: https://www.defensie.nl/actueel/nieuws/2025/06/13/kabinet-staat-achter-navo-norm-van-5.

Het vervolg van dit artikel gaat in op de rol van publiek-private samenwerking (PPS) als strategisch instrument. Daarna volgt een theoretisch kader met de belangrijkste factoren voor succesvolle opschaling, waarna de onderzoeksopzet wordt gepresenteerd. Het artikel eindigt met conclusies en aanbevelingen die de succesvolle opschaling van een PPS mogelijk maken en daarmee bijdragen aan het aanpakken van de huidige uitdagingen van Defensie.

Publiek-private samenwerking als gamechanger

Specifiek samenwerking met het bedrijfsleven, ook wel publiek-private samenwerking genoemd, is van groot belang om uitdagingen het hoofd te bieden aangezien Defensie niet zelfstandig alle benodigde capaciteit kan leveren. PPS helpt bij het volgen van en inspelen op ontwikkelingen en reduceert kosten. Daarnaast bevordert PPS de integraliteit in de keten en het delen van kennis.

In de jaren 80 en 90 begon Nederland met het verkennen van publiek-private samenwerkingen als alternatief voor traditionele overheidsfinanciering. Het idee was om private partijen te betrekken bij de financiering, bouw en exploitatie van publieke infrastructuurprojecten.[3] In de jaren 2000 werden diverse publiek-private samenwerkingen gestart, waaronder de HSL-Zuid en de A2 Maastricht. Deze projecten dienden als proefprojecten om de effectiviteit van een PPS in de praktijk te testen.[4] Na de financiële crisis van 2008 kwam er kritiek op de kosten en risico's verbonden aan een PPS. In reactie hierop werden er evaluaties uitgevoerd en richtlijnen opgesteld om de effectiviteit en transparantie te verbeteren.[5] Tegenwoordig ligt de focus van een PPS steeds meer op duurzaamheid en innovatie. Overheden en private partijen werken samen aan projecten die bijdragen aan klimaatdoelen en maatschappelijke vraagstukken.[6]

Recente voorbeelden van publiek-private samenwerkingen binnen Defensie zijn de Kromhout Kazerne, het Ecosysteem Logistiek, het HR-ecosysteem en de Maritime Maintenance Valley. De allereerste PPS van Defensie was met KPN in 1994 voor de aanleg van een eigen glasvezelnetwerk genaamd NAFIN. Dit gesloten netwerk verbindt in Nederland meer dan 180 defensielocaties en zorgt voor het transport van data ten behoeve van commandovoering, delen van inlichtingen en de werking van verschillende noodnummers.

In 2008 heeft Defensie een contract voor 25 jaar afgesloten met consortium Komfort voor het ontwerp, de bouw, de financiering, het onderhoud en de exploitatie van de Kromhout Kazerne.[7] Het consortium bestaat onder meer uit Ballast Nedam, Strukton, John Laing en ISS Nederland. Kenmerkend hieraan is dat zowel het ontwerp als de bouw, onderhoud en grote delen van de exploitatie in één contract zijn opgenomen. De marktpartij financiert en Defensie betaalt een vergoeding gedurende de contractduur naar rato van de geleverde diensten. Deze wijze van financieren komt voort uit de gedachte dat Defensie behoefte heeft aan diensten en niet aan het zelf in bezit hebben van kapitaalgoederen. Dit zou een besparing van de levensduurkosten opleveren van 15 procent.[8]

Het opzetten van samenwerkingen vraagt een gedegen voorbereiding van de betrokken organisaties. Denk aan het vaststellen van een business case, het opstellen van een gedeelde visie en missie, het verdelen van de rollen, taken en bevoegdheden en het afstemmen van fiscale en juridische aspecten. Hierbij is control als

3 M. Azarian, A.T. Shiferaw, T.K. Stevik, O. Lædre, P.A. Wondimu, 'Public-Private Partnership: A Bibliometric Analysis and Historical Evolution', *Buildings* 13 (2023) (8).
4 Rijksoverheid, 'Rapport Evaluatie Verbeterprogramma HSL-Zuid', 12 mei 2025. Zie: https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2025/05/12/bijlage-4-rapport-evaluatie-verbeterprogramma-hsl-zuid.
5 Algemene Rekenkamer, 'Hogesnelheidslijn-Zuid: een rapportage in beeld', 1 juli 2014. Zie: https://www.rekenkamer.nl/publicaties/rapporten/2014/07/01/hogesnelheidslijn-zuid-een-rapportage-in-beeld-1.
6 R. Batra, 'Review of public–private partnerships across building sectors in nine European countries: Key adaptations for PPP in housing', *Engineering, Construction and Architectural Management* 30 (2022) (2).
7 E.J. de Bakker en R.J. Berkhout, 'Publiek Private Samenwerking (PPS). Op zoek naar meerwaarde', *Militaire Spectator* 178 (2009) (5) 291.
8 Instituut voor Samenwerking, 'PPS Kromhout Kazerne volledig in gebruik genomen', 22 maart 2012. Zie: https://instituutvoorsamenwerking.nl/pps-kromhout-kazerne-volledig-in-gebruik-genomen/.

Werkzaamheden aan het gesloten NAFIN-glasvezelnetwerk, de eerste PPS van Defensie, in samenwerking met KPN FOTO MCD, GREGORY FRÉNI

ruggengraat van operationele capaciteit essentieel voor het bereiken van strategische doelstellingen. Het omvat het nauwgezet sturen, inrichten en beheersen van organisatorische structuren en bedrijfsprocessen en heeft daarmee direct invloed op het vermogen om militaire capaciteiten te ontwikkelen, financieren, optimaliseren en in te zetten. De effectiviteit van deze processen bepaalt uiteindelijk mede of Defensie succesvol is.

PPS is dus steeds vaker van belang om veranderingen te realiseren en schaalbaarheid te creëren. Op dit moment heeft Defensie meer dan 20 publiek-private samenwerkingen.[9] Deze worden de komende jaren verdiept en verbreed waardoor de behoefte aan kennis op het gebied van PPS groeit. Dit blijkt ook uit de *Defensienota 2024*.[10] Hierin staat dat Defensie gaat werken aan een nieuw kennis-, innovatie- en industriebeleid op de gebieden waar Nederland een

9 Ministerie van Defensie, *Adaptieve Krijgsmacht. Samenwerken aan een sterkere krijgsmacht 2017-2022*, juli 2022. Zie: https://tinkconsultancy.nl/wp-content/uploads/2023/09/document.pdf.

10 Ministerie van Defensie, *Defensienota 2024*, 5 september 2024. Zie: https://www.defensie.nl/onderwerpen/defensienota/downloads/beleidsnota-s/2024/09/05/defensienota-2024.

Een eerste probleem: de nieuwe manier van werken sluit niet goed aan bij de bestaande financiële en inkoopprocessen

concurrentievoordeel heeft. Met dit actieve industriebeleid wil Defensie een nieuwe mentaliteit bevorderen die strategische veiligheidsbelangen naast financieel-economische belangen stelt en waarbij wordt uitgegaan van partnerschap in plaats van een klant-leverancier-relatie. Hiertoe is het publiek-private platform, Defport, opgericht. Dit versterkt de samenwerking tussen Defensie en de industrie en biedt een breed financieringsinstrument voor opschaling.

E.J. de Waard en A. van der Beek hebben drie casussen van opschaling van een PPS uiteengezet.[11] Het gaat om schaalbare genie-, grensbewakings- en instructiecapaciteit. In elk van deze casussen lijken de randvoorwaarden zoals beleid, financiën en intern ondernemerschap aanwezig, maar toch stokt de doorontwikkeling van projectpilot naar integratie in de staande organisatie. Een eerste probleem is dat de nieuwe manier van werken niet goed aansluit bij de bestaande financiële en inkoopprocessen. De gebruiker legt bijvoorbeeld veel nadruk op partnerselectie om de kans op een succesvolle samenwerking te vergroten, terwijl medewerkers van bedrijfsvoeringsafdelingen meer nadruk leggen op het volgen van wet- en regelgeving zoals Europese aanbestedingsregels. De top van de organisatie biedt onvoldoende sturing op het gebied van innovatie waardoor de patstelling tussen de gebruiker en bedrijfsvoeringsafdelingen blijft bestaan. Ten tweede wordt de keuze voor een partner door Europese aanbestedingsregels vooral op kosten gebaseerd, terwijl de gebruiker vooral zoekt naar een partner met dezelfde normen, waarden, kennis en vaardigheden. Ten derde geven meetbare contractuele verplichtingen duidelijkheid, maar blijven facetten van samenwerking die minder makkelijk te kwantificeren zijn onderbelicht in een formeel aanbestedingsproces. Deze problemen leveren forse vertraging op waardoor opschaling lastig te realiseren is.

Soortgelijke problematiek wordt beschreven door kolonel Van den Belt MBA EMSD, Programmamanager Transitieteam Defensie: ‘Het starten van een zogenaamde pilot/proeftuin is vaak afhankelijk van het geloof en overtuigingskracht van een enkeling en is daarom ook regelmatig succesvol. De uitdaging zit in het borgen en schalen van de pilot/proeftuin … De dynamiek die daarbij ontstaat leidt er in veel gevallen toe dat een succesvolle pilot/proeftuin niet kan worden gecontinueerd.’

In het uitgevoerde onderzoek stond dan ook centraal hoe Defensie het opschalen van een PPS kan beheersen. In tegenstelling tot andere onderzoeken is de blik gericht op de eigen organisatie en de knelpunten vanuit defensieoogpunt voor het opschalen van publiek-private samenwerkingen. Het gaat hierbij niet om het opschalen van het aantal samenwerkingsverbanden, maar om het opschalen van de grootte van een samenwerkingsverband, van pilot naar volwassen samenwerking. Dit onderzoek vormt de basis voor advies over verbeteringen in efficiëntie en effectiviteit aan commandanten, eenheden en beleidsmakers en is daarmee direct praktisch relevant. Voordat de resultaten en aanbevelingen uiteengezet worden is het goed om de theorie rondom het thema PPS te schetsen en wat over het onderzoek zelf te delen.

11 E.J. de Waard en A. van der Beek, ‘De adaptieve krijgsmacht: praktijkervaringen van de flexibele schil’, *Militaire Spectator* 193 (2024) (1) 14.

Publiek-private samenwerking in theorie: bouwstenen voor succesvol opschalen

Deze paragraaf legt een theoretische basis om te begrijpen hoe een PPS werkt, welke factoren succes bepalen en hoe opgeschaald kan worden. De tekst begint met een definitie van PPS en de typische fasering, gaat vervolgens in op condities en alliantiecapaciteiten, en sluit af met de rol van controls in het beheersen van het opschalen van publiek-private samenwerkingen.

Samenwerkingsverbanden tussen organisaties kunnen verschillende vormen aannemen, maar in de kern gaat het om strategische allianties waarbij partijen gezamenlijke doelen nastreven. R. Muthoka et al beschrijven deze allianties als vrijwillige samenwerkingen die gericht zijn op het bereiken van wederzijdse voordelen, zoals toegang tot nieuwe markten, kostenbesparingen of kennisuitwisseling.[12] Toch zijn deze allianties niet zonder risico's; ze kunnen falen door gebrek aan vertrouwen, culturele verschillen of slechte communicatie.

Een PPS vormt een specifiek subtype van deze strategische allianties, waarbij een publieke organisatie zoals Defensie samenwerkt met private partijen om langetermijndoelen te realiseren. L. Wang et al benadrukken dat een PPS vaak draait om grote projecten, zoals infrastructuur of defensiecapaciteit, waarbij risico's en middelen worden gedeeld.[13] Dit maakt een PPS complexer dan traditionele leveranciersrelaties, omdat het niet alleen om transacties gaat, maar om een diepgaande samenwerking met gedeelde verantwoordelijkheden.

Een PPS doorloopt doorgaans vijf fasen, zoals beschreven door Corbett en Noyes en J. Roloff.[14] Allereerst vindt een probleemanalyse plaats, die behoeften en mogelijkheden in kaart brengt. Vervolgens wordt een visie en strategie ontwikkeld, waarbij doelen worden vastgesteld en de vorm van samenwerking wordt bepaald. In de derde fase wordt een implementatieplan opgesteld, met concrete afspraken over rollen, processen en governance. Pas daarna volgt de daadwerkelijke uitvoering van de samenwerking, gevolgd door een fase van monitoring en evaluatie om bij te sturen en lessen te trekken voor de toekomst.

Waarom lukt het bij de ene PPS wél om op te schalen en bij de andere niet? C. Ansell en A. Gash identificeren vijf factoren die hierbij een cruciale rol spelen.[15] Ten eerste is machtsgelijkheid van belang; wanneer alle partners een gelijkwaardige inbreng hebben, wordt manipulatie voorkomen en blijft de samenwerking in balans. Ten tweede moeten er voldoende prikkels zijn om deel te nemen, zodat partijen directe meerwaarde zien in hun betrokkenheid. Een derde factor is een positieve voorgeschiedenis van samenwerking, wat het onderlinge vertrouwen vergroot. Daarnaast is goed leiderschap onmisbaar om stakeholders betrokken te houden en de samenwerking te sturen. Tot slot draagt een stevig institutioneel ontwerp bij aan het succes, met formele protocollen en duidelijke rollen die houvast bieden.

Naast deze factoren benadrukt A.P. de Man het belang van alliantiecapaciteiten binnen organisaties.[16] Deze capaciteiten zijn nodig om een PPS goed te kunnen managen en omvatten onder meer een sponsor in de top van de organisatie, die draagvlak creëert en beslissingen kan versnellen. Daarnaast is een alliantieafdeling van belang voor de coördinatie van samenwerkingen, evenals een alliantiemanager die als aanjager fungeert. Tot slot zijn opleidingsprogramma's essentieel om medewerkers de benodigde kennis en vaardigheden bij te brengen.

12 R. Muthoka, J. Kilika, & S. Muathe, 'What Sustains Performance in A Strategic Alliance? The Role of Level of Collaboration', *Journal Of Business And Management Sciences* 10 (2022) (3) 113–123.

13 L. Wang, P. Zhang, P. Zhang, R. Li, Y. Zhang, Y. Wu, 'A systematic approach for public-private partnership projects CSFs evaluation', *Engineering, Construction and Architectural Management* 25 (2018) (9) 1127-1145.

14 T. Corbett en J.L. Noyes, 'Human Services Systems Integration: A Conceptual Framework', *Institute for Research on Poverty Discussion Paper 1333-08*, januari 2008. Zie: https://www.irp.wisc.edu/publications/dps/pdfs/dp133308.pdf; J. Roloff, 'A life cycle model of multi-stakeholder networks', *Business Ethics A European Review* 17 (2008) (3) 311-325.

15 C. Ansell en A. Gash, 'Collaborative Governance in Theory and Practice', *Journal Of Public Administration Research And Theory* 18 (2007) (4) 543–571.

16 A.P. de Man, *Alliantiebesturing: samenwerking als precisie-instrument* (Assen, Uitgeverij Van Gorcum, 2007) 1-120.

Naast het feit dat de juiste voorwaarden en alliantiecapaciteiten aanwezig moeten zijn, is het van groot belang dat een PPS goed wordt beheerst. H.C. Dekker geeft een vijftal controls die moeten worden ingericht voordat de samenwerking van start gaat, namelijk: het stellen van doelen, het opzetten van een beloningssysteem, het aanbrengen van structuur, het opbouwen van vertrouwen en partnerselectie.[17] Deze zogenaamde ex-ante controls hebben als doel de belangen van partners op te lijnen, de verwachtingen af te stemmen en de coördinatiebehoefte te reduceren.

17 H.C. Dekker, 'Control of inter-organizational relationships: evidence on appropriation concerns and coordination requirements', *Accounting Organizations And Society* 29 (2004) (1) 27–49.

Ook de verschillende beelden die organisaties hebben, spelen een belangrijke rol in de samenwerking tussen Defensie en private partijen. Een private partij benadert samenwerking voornamelijk vanuit een contractuele logica: men denkt in termen van afspraken, verplichtingen, risico's, rendement en naleving. Bedrijven hechten veel waarde aan duidelijkheid over kosten, verantwoordelijkheden en juridische kaders. Defensie daarentegen start een samenwerking vanuit een meer operationele en samenwerkingsgerichte logica, waarbij de nadruk ligt op het gezamenlijk realiseren van veiligheid, inzetbaarheid en schaalbaarheid. Defensie ziet samenwerking als een partnerschap dat gebaseerd is op gedeelde normen, waarden en vertrouwen.

Defensie benadert samenwerking anders dan private partijen, met veel nadruk op het gezamenlijk realiseren van veiligheid, inzetbaarheid en schaalbaarheid

Deze verschillende denkkaders kunnen leiden tot misverstanden. Waar de private partij vooral behoefte heeft aan harde contractuele zekerheid, vertrouwt Defensie op wederzijds commitment en flexibiliteit in de samenwerking. Ook de interne processen binnen Defensie, zoals inkoop- en aanbestedingsregels, zijn sterk financieel en juridisch gestuurd, wat regelmatig botst met de meer relationele en inhoudelijke insteek van de gebruikersorganisatie. Voor Defensie is een PPS vaak een verlengstuk van de militaire operatie, terwijl het bedrijfsleven die eerder ziet als een zakelijke overeenkomst.

Kort gezegd: private partijen denken in termen van een contract, terwijl Defensie vooral denkt in termen van een coalitie. Dit verschil beïnvloedt hoe partijen communiceren, beslissingen nemen en succes definiëren. Succesvolle samenwerking vraagt daarom om bewustwording van deze uiteenlopende beelden en om het creëren van een gedeeld referentiekader waarin zowel juridische zekerheid als operationele samenwerking een volwaardige plaats krijgen.

De verschillende beelden die organisaties hebben, spelen een belangrijke rol in de samenwerking tussen Defensie en private partijen

Onderzoek naar publiek-private samenwerkingen bij Defensie

Om een diepgaande analyse te maken is de case-study-methode ingezet waarbij drie cases zijn onderzocht. Twee cases waarbij de opschaling van de samenwerking succesvol is verlopen en één waarbij dat niet het geval was.

Of de opschaling succesvol is verlopen, is beoordeeld aan de hand van drie criteria. Deze criteria zijn ontleend aan de voordelen die R. Muthoka et al en L. Wang et al. beschrijven van het aangaan van respectievelijk een strategische alliantie en een PPS.[18] Om te spreken van een succesvolle samenwerking moet zijn voldaan aan twee van de drie criteria. Aan het criterium van institutionele inbedding en continuïteit moet sowieso voldaan worden om te spreken van een succesvolle samenwerking. Naast deze criteria zijn ook alleen samenwerkingen geselecteerd die bijdragen aan het concept van de schaalbare krijgsmacht op het gebied van personeel of materieel. Cases met een infrastructurele focus zijn buiten beschouwing gelaten.

Het eerste criterium is institutionele inbedding en continuïteit. Hiermee wordt verankering van een experiment of pilot als volwaardige samenwerking in bestaande structuren en bestaand beleid van het ministerie van Defensie bedoeld waardoor het leveren van een publieke faciliteit, zoals vrede en veiligheid, mogelijk wordt.

Het tweede criterium is een vergroting van het bereik. Dat is het geval wanneer vanaf het begin van de samenwerking, bijvoorbeeld in de vorm van een experiment of pilot, meer private partners, krijgsmachtdelen of subonderdelen daarvan toe zijn getreden tot de samenwerking. Hierdoor wordt een tekort aan capaciteit voor het ministerie van Defensie voorkomen.

18 Muthoka et al, 'What Sustains Performance?', 113–123; L. Wang et al, 'A systematic approach', 1127-1145.

FOTO MCD, SJOERD HILCKMANN

Het derde criterium is het vergaren van kennis. Hiervan is sprake wanneer opschaling van de samenwerking heeft geleid tot nieuwe werkwijzen, technologieën of modellen die effectiever zijn dan de bestaande.

Case 1 – Ecosysteem Logistiek
De eerste succesvolle case is het Ecosysteem Logistiek. De verdediging van bondgenootschappelijk grondgebied is logistiek gezien een veeleisende taak. De capaciteiten die voor het uitvoeren van deze taak nodig zijn, zijn echter niet doorlopend volledig benodigd. Daarnaast is doorlopende inzet van alle capaciteit niet noodzakelijk, enorm kostbaar en in een krappe arbeidsmarkt onhaalbaar. In het samenwerkingsverband wil Defensie gaan samenwerken met de logistieke en transportsector op het gebied van personeel, materieel en kennis. Hierdoor kan Defensie, wanneer nodig, een beroep doen op de logistieke en transportpartners om de instandhouding van één brigadetaakgroep, via land, over een afstand van 1500 kilometer voor de duur van maximaal één jaar te ondersteunen. Het Ecosysteem Logistiek bevindt zich nog in de planvormende fase. De aanbesteding moet nog starten.

Deze samenwerking voldoet aan alle criteria. Ten eerste is de continuïteit gewaarborgd doordat de behoeftesteller van de samenwerking ook de middelen beschikbaar stelt vanuit een investeringsprogramma. Ten tweede is het bereik vergroot. Er is gestart met een verkenning met 10 bedrijven. In de aanbesteding is plek voor 30 bedrijven. Ten derde is veel kennis vergaard over de werking van een ecosysteem. Ieder defensieonderdeel is betrokken bij de opzet van het Ecosysteem Logistiek.

Het verkenningsrapport van Meijers et al is gebruikt om antwoord te geven op enkele interviewvragen.[19] Daarna zijn in een interview met brigadegeneraal Henny Bouman de vragen beantwoord of uitgediept die niet (voldoende) uit de projectdocumentatie opgemaakt konden worden. De brigadegeneraal was in de functie van Souschef Materiële Gereedheid jarenlang betrokken bij de ontwikkeling van het Ecosysteem Logistiek.

Case 2 - HIVE Aerospace Collective
De tweede succesvolle case is HIVE Aerospace Collective. De samenwerking bestaat al sinds 2011, onder verschillende benamingen, maar sinds 2025 is verder gegaan onder de naam HIVE Aerospace Collective, hierna HIVE. Dit is een samenwerking tussen Business Park Aviolanda (BPA), Air Support Command (ASC) en 17 bedrijven. Beoogd wordt samen te werken op het gebied van onderhoud, reparatie, revisie en upgraden van militaire vliegtuigen en helikopters en op het gebied van het aantrekken en behouden van voldoende gekwalificeerd personeel. Voor Defensie is deze samenwerking van belang om in een verhoogd dreigingsspectrum de genoemde werkzaamheden te kunnen opschalen. Hiervoor is een bundeling van capaciteiten nodig.

Deze samenwerking voldoet aan alle criteria. Ten eerste is de continuïteit gewaarborgd door het inrichten van een business development afdeling. Daarnaast is een document opgesteld en verstuurd aan de luchtmachttop waarmee een extra aanzet is gegeven om de samenwerking commandant-onafhankelijk te maken. Ten tweede is het bereik vergroot. Recent is het contract getekend voor het toevoegen van een nieuwe partij aan de samenwerking die het onderhoud aan haar vliegtuigen laat doen bij HIVE. Daarnaast is een andere bestaande samenwerking uitgebreid met 3D-printing van vliegtuigonderdelen, een belangrijke ontwikkeling voor de toekomst. Ten derde is kennis vergaard over hoe de samenwerking met private partijen sneller en beter kan. Ook is geleerd welke samenwerkingsvormen succesvol zijn en welke criteria daarbij een rol spelen.

De ‘Overkoepelende samenwerkingsovereenkomst Cluster Woensdrecht’ is gebruikt om een eerste indruk te krijgen van de samenwerking. Om dit beeld te verdiepen zijn twee interviews afgenomen. Het eerste interview is afgenomen met commodore Erwin van Beljouw. Hij is van

19 R. Meijers en D. Verhoef, *Verslag Verkenning Ecosysteem Logistiek*, Kirkman Company, maart 2020. Zie: https://media-01.imu.nl/storage/kirkmancompany.com/17379/20200327-verslag-verkenning-ecosysteem-logistiek_def.pdf.

2022 tot 2025 commandant van het ASC geweest en in die hoedanigheid betrokken bij de ontwikkeling van HIVE. Het tweede interview is afgenomen met Ivo van der Vlis. Als Managing Director leidt hij BPA sinds de zomer van 2023 om wereldwijd als hét vliegtuigonderhoudscluster bij uitstek gezien te worden. Door interviews met beide functionarissen wordt een compleet beeld van de samenwerking verkregen.

Case 3 - Sponsored Reserves
De niet succesvolle case is Sponsored Reserves. Ook deze samenwerking wordt gedreven door de behoefte aan opschaalmogelijkheden. Het 101 Geniebataljon van de landmacht moest na de inval van Rusland in Oekraïne snel opschalen. Om dit mogelijk te maken is het concept van Sponsored Reserves opgezet. In dit concept gaat Defensie een commerciële dienstverleningsovereenkomst aan voor constructiecapaciteit (mens en middel) met civiele partijen, waarbij het individu onbezoldigd reservist is en voor militaire inzet betaald krijgt door de civiele werkgever. Hierdoor kunnen zowel de machines als de medewerkers van een civiele werkgever gebruikt worden als schaalbare capaciteit.

De samenwerking voldoet aan twee van de drie criteria, maar niet aan het criterium van institutionele inbedding en continuïteit. Er is bijvoorbeeld geen contract voor de lange termijn, maar telkens moet er een nieuw contract afgesloten worden. Het bereik is wél vergroot. In 2018 is gestart met één partij en inmiddels wordt samengewerkt met drie partijen. Tot slot is nieuwe kennis vergaard over werkmethodieken en samenwerking met civiele partijen.

Het artikel van Ruud Moeskops is gebruikt om antwoord te geven op enkele interviewvragen.[20] Daarna zijn in een interview met Moeskops de vragen beantwoord of uitgediept die niet (voldoende) uit de projectdocumentatie opgemaakt konden worden. Moeskops, werkzaam bij kenniscentrum Genie, is een van de kartrekkers van Sponsored Reserves.

Het onderzoek kent beperkingen. Initieel was het de bedoeling om zowel twee succesvolle als twee niet succesvolle cases te onderzoeken. Het is echter niet gelukt een tweede geschikte niet succesvolle case te vinden. Daarnaast zou het krachtig zijn geweest als alle cases in dezelfde fase van ontwikkeling zaten. Met twee cases in fase 2 en één case in fase 3 is dat niet het geval. Bij de conclusies en aanbevelingen is met deze beperkingen rekening gehouden.

Defensie kan een beroep doen op de logistieke en transportpartners om de instandhouding van één brigadetaakgroep voor maximaal één jaar te ondersteunen

Conclusies en Aanbevelingen

Uit de resultaten blijkt dat het succes van het Ecosysteem Logistiek verklaard kan worden door de aanwezigheid van alle onderzochte factoren, alliantiecapaciteiten en ex-ante controls. Moeilijker te verklaren is het verschil tussen HIVE, dat met beperkte alliantiecapaciteiten succesvol is, en Sponsored Reserves, dat met eveneens beperkte alliantiecapaciteiten niet succesvol is. Ook hebben beide samenwerkingen vier van de vijf ex-ante controls ingericht. De control structuur aanbrengen, ontbreekt bij beide. Een verklaring voor het verschil in succes kan de afwezigheid zijn van de factoren machtsgelijkheid en het formaliseren van

20 R. Moeskops, 'Civiel-militaire capaciteitsontwikkeling in een "comprehensive approach"', *Militaire Spectator* 192 (2023) (12) 602.

Militairen laden voertuigen op een trein. Het Ecosysteem Logistiek, waarbij Defensie een beroep kan doen op partners om één brigadetaakgroep, via land, over een afstand van 1500 kilometer voor maximaal één jaar te ondersteunen, is een voorbeeld van een succesvolle casus

governance-structuren bij Sponsored Reserves, terwijl die wel aanwezig zijn bij HIVE.

Daarnaast valt op dat in het Ecosysteem Logistiek alle vier, in HIVE één en in Sponsored Reserves nul alliantiecapaciteiten aanwezig zijn. Het Ecosysteem Logistiek zit in fase 3 terwijl HIVE en Sponsored Reserves in fase 2 zitten. Deze bevinding lijkt te suggereren dat de aanwezigheid van alliantiecapaciteiten in brede zin en specifiek een sponsor in de top, alliantiemanager en opleidingsprogramma de kans op het bereiken van een verdere fase vergroot.

Een andere aanwijzing voor het bereiken van een hogere fase is te vinden bij de ex-ante controls. De samenwerking in fase 3 (Ecosysteem Logistiek) heeft alle vijf de ex-ante controls ingericht. Terwijl de twee samenwerkingen in fase 2 (HIVE & Sponsored Reserves) vier van de vijf ex-ante controls hebben ingericht. De

FOTO MCD, JARNO KRAAYVANGER

control structuur aanbrengen, ontbreekt. Deze bevinding lijkt te suggereren dat de aanwezigheid van specifiek de control structuur aanbrengen de kans op het bereiken van een hogere fase vergroot.

Het succesvol opschalen van een PPS hangt samen met de fase waarin een samenwerking zich bevindt. Daarom worden niet alleen aanbevelingen opgenomen die zien op het vergroten van de kans op een succesvolle opschaling, maar ook die zien op het vergroten van de kans op het bereiken van een verdere fase.

Om de kans op succesvolle opschaling te vergroten wordt ten eerste aanbevolen om ervoor te zorgen dat voldaan wordt aan de voorwaarden van Ansell en Gash.[21] Dit zijn: prikkels voor partners om deel te nemen, een voorgeschiedenis van eerdere samenwerking, goed leiderschap, machtsgelijkheid en formaliseren van governance-structuren. Omdat met name de aanwezigheid van de laatste twee factoren in de praktijk het verschil lijken te maken tussen een succesvolle en niet-succesvolle opschaling moet hieraan als eerste worden voldaan.

Om de kans op het bereiken van een verdere fase te vergroten wordt ten tweede aanbevolen om de alliantiecapaciteiten van De Man in te richten.[22] Dit zijn: een alliantie-afdeling, alliantiemanager, sponsor in de top van de organisatie, en opleidingsprogramma. Deze capaciteiten zijn nodig voor het gericht managen van de samenwerking. Omdat de laatste drie capaciteiten het verschil lijken te maken in het bereiken van een verdere fase wordt aanbevolen deze met voorrang in te richten.

Om de kans op het bereiken van een volgende fase te vergroten wordt ten derde aanbevolen om vóór de start van de samenwerking de ex-ante controls van Dekker in te richten.[23] Dit zijn doelen stellen, beloningssysteem opzetten, partnerselectie, vertrouwen opbouwen en structuur aanbrengen. Omdat voornamelijk de control structuur aanbrengen het verschil lijkt te maken in het bereiken van een verdere fase wordt aanbevolen deze als eerste in te richten.

Om uiteenlopende resultaten in de opschaalfase van een PPS te voorkomen, is centrale sturing vanuit Defensie cruciaal. Als laatste wordt daarom aanbevolen dat het Directoraat-Generaal Beleid (DGB) de leidende rol neemt door kaders te stellen, deze te communiceren, de condities, alliantiecapaciteiten en controls te monitoren en waar nodig bij te sturen. Zo kan DGB beleid, uitvoering en ondersteunende diensten zoals inkoop en financiën beter verbinden. Centrale sturing maakt de organisatie zichtbaarder en versterkt haar vermogen om van ervaringen te leren, doordat kennis uit eerdere publiek-private samenwerkingen centraal wordt verzameld en geanalyseerd. Zo wordt continu verbeteren mogelijk en de samenwerking met private partners versterkt.

Met een leidende partij binnen Defensie die toeziet op de beheersing van de opschaling van een publiek-private samenwerking wordt geborgd dat een toekomstige PPS een grotere kans heeft succesvol op te schalen. Zonder centrale coördinatie blijven initiatieven afhankelijk van de inzet van enkelingen, wat kwetsbaar maakt en de opschaling bemoeilijkt. De strategische wedergeboorte van publiek-private samenwerking binnen Defensie kan substantieel bijdragen aan de grote opgave waar Defensie voor staat. Door het implementeren van bovenstaande aanbevelingen wordt deze bijdrage mogelijk gemaakt. ■

21 Ansell en Gash, 'Collaborative Governance', 543–571.
22 De Man, *Alliantiebesturing*, 1-120.
23 Dekker, 'Control of inter-organizational relationships', 27–49.

Theatervoorstelling Veldheren Historisch Oorlogscollege met food for thought

Frans van Nijnatten en Rolf de Winter

Sinds september spelen reservekapitein Tijmen Dokter en luitenant-generaal b.d. Mart de Kruif de voorstelling Veldheren Historisch. De redactie van de *Militaire Spectator* bezocht de voorstelling en had een gesprek met de hoofdrolspelers in een kleedkamer van het Isala Theater in Capelle aan den IJssel. Dat ging over het spelconcept, het generatieverschil en de stelling dat de geschiedenis zich herhaalt, of juist niet. Met humor en ernst nemen Dokter en De Kruif hun publiek mee. Slagen zij daarbij in hun opzet?

Duiding in onzekere tijden

'Aan de reactie van het publiek merken we dat zij soms meer Veldheren Live in de oude vorm verwachten, waarbij Peter van Uhm en ik een verhaal vertelden', zegt de Kruif, 'terwijl deze voorstelling meer een verhalend theaterstuk is met iets minder interactie met de zaal. We zijn een drietal dagen bezig geweest om de voorstelling vorm te geven. Het werkt van een iets luchtiger begin naar een serieus einde toe. Na de voorstelling begeven we ons onder het publiek en dan krijgen we dat soms ook te horen. Dat vinden we niet negatief, integendeel.'
Volgens Dokter zitten er altijd mensen in de zaal met een mening over het heden: 'Misschien zijn zij bang of onzeker en komen ze naar de voorstelling om te horen wat Mart en ik daar over zeggen. Ze willen handvatten of duiding en onze mening horen over de vraag of het oorlog wordt of niet en wat ze dan zouden moeten doen. De voorstelling heet wel Veldheren Historisch, maar het gaat heel duidelijk ook over het heden'. 'De behoefte aan duiding in onzekere tijden is er beslist', beaamt De Kruif. 'We horen meermaals dat we mensen een *Denkzettel* hebben meegegeven'. Mensen aan het denken zetten is wat De Kruif en Dokter willen bereiken. 'Er komen mensen naar ons toe die naar de KMA willen, maar ook voormalig dienstplichtigen, veteranen en reservisten zoeken het contact. Sommigen vertellen ons uitgebreid hun eigen verhaal', aldus De Kruif. Sinds de voorstelling in september van start ging hebben Dokter en De Kruif hem aangescherpt, mede door de recente ontwikkelingen op het geopolitieke wereldtoneel. 'Toen wij begonnen was Groenland geen thema', zegt Dokter, verwijzend naar de onrust veroorzakende, expliciete wens van de Amerikaanse president Donald Trump om dat eiland in te lijven. Premier Schoof had zich overigens best krachtiger mogen uitspreken in de kwestie-Groenland, 'want er is echt iets aan de hand', vult De Kruif aan.

Humor en improvisatie

In de voorstelling zit een flinke scheut humor. Is humor een wapen? De Kruif: 'Ik heb in Afghanistan veel heftige dingen meegemaakt, maar er ook veel gelachen. In extreme omstandigheden is humor belangrijk'. Dokter noemt humor een *coping mechanism*, dat mensen helpt om te gaan met emoties. 'In de geschiedenis zitten veel grappige verhalen en serieuze thema's in onze voorstelling slaan beter aan als

Mart de Kruif en Tijmen Dokter: de voorstelling Veldheren Historisch gaat duidelijk ook over het heden

FOTO CORTI MEDIA

FOTO CORTI MEDIA

Mart de Kruif noemt de gebruikte vier fasen in de militaire geschiedenis een opzettelijke 'simplificatie van de werkelijkheid'

er iets luchtigers tegenover staat. De lach en de traan, dat doen we met opzet, om het einde van de voorstelling beter binnen te laten komen. Het heeft geen zin het publiek onder een lawine van ellende te bedelven en ze de hele avond te laten somberen.' 'We werken wel bewust naar het einde toe, want de boodschap komt beter door als er een contrast is', zegt De Kruif.
De voorstelling biedt beide spelers ook de nodige ruimte voor improvisatie. Zo zegt Dokter: 'Ik weet nooit wat Mart gaat vertellen op een avond. Er kan ineens een nieuwe anekdote of een nieuw verhaal komen. We merken ook dat de mensen in de zaal de actualiteit volgen, dus als er vandaag iets gebeurt, krijgen we daar morgen een vraag over. Dat het script niet vaststaat maakt het leuker, zeker als het interactie met de zaal oplevert. Hoe de zaal zal reageren? Daar is geen peil op te trekken. Wel heb je bijvoorbeeld meer veteranen in de zaal in een stad als Assen en in Amsterdam staan we in de VU Griffioen en dat is allemaal jong volk, want die komen ook.'
Dokter noemt het zijn vak als theatermaker om zijn rol iedere avond opnieuw te spelen en zijn uiterste best doen om het verhaal zo goed mogelijk te vertellen: 'Elke keer als Mart zegt dat hij optimistisch is, moet ik verbaasd zijn en de pessimist spelen.'

De vier fasen van de militaire geschiedenis
In de voorstelling, die nog tot 18 juni 2026 loopt, verdelen Dokter en De Kruif de militaire geschiedenis in vier opeenvolgende fasen. De Kruif noemt die indeling 'een simplificatie van de werkelijkheid', maar met opzet zo gekozen om de ontwikkeling naar de totale oorlog en kernwapens te benadrukken. 'Het moeilijkste in het theater is wel om het simpel te houden', zegt hij. Dokter vult aan: 'Het heeft voor ons op het toneel geen zin te vertellen welk regiment bij Waterloo precies waar stond en wat voor munitie er verschoten werd. De mensen bij ons in de zaal willen iets weten over militaire geschiedenis en wat we er vandaag de dag mee moeten. We moeten inkorten en wegsnoeien om tot de kern te komen van wat we willen vertellen.' 'Geschiedenis is uiteindelijk verhalen vertellen', zegt De Kruif.

Het concept van twee generaties
Tijmen Dokter (1993) is historicus, theatermaker en reservist en heeft net als De Kruif (1958)

FOTO CORTI MEDIA

Reservist Tijmen Dokter: 'Als er nu op de knop gedrukt wordt, zal ik naar Litouwen moeten'

podcasts gemaakt voor de producent van de voorstelling, Corti Media. 'Mart wilde nog een keer het theater in, maar dan met iets historisch. Daar moest dan wel iemand bij die iets met geschiedenis, defensie en theater heeft. Zo zijn we bij elkaar gaan zitten en hebben gekeken hoe we ons tot elkaar verhouden. Mart is dan de oude vos die alles al heeft meegemaakt, ik ben jong, groen en kom net kijken. Ik ben reservist, maar ben nooit op missie of uitzending geweest. Mart wel. Ik heb de boekenkennis, Mart heeft de ervaring. Hij is met FLO, maar als er nu op de knop gedrukt wordt, zal ik naar Litouwen moeten.' 'En tussen ons mag het best schuren, dat is goed', merkt De Kruif op. Dokter: 'Op een zeker moment komt in de voorstelling de letterlijke vraag: wordt het oorlog of niet? Mart toont zich de optimist en denkt dat de ratio zal winnen, ik ben de pessimist die denkt dat het oorlog wordt. We spelen dat bewust uit om het contrast tussen onze generaties te laten zien'. Dokter speelt de jonge dertiger die worstelt met twijfel en angst en het publiek daarvan deelgenoot maakt. 'In de voorstelling twijfel ik, maar voor mezelf heb ik de keuze al lang gemaakt, anders was ik geen reservist geworden'. Mocht het er op aankomen, dan weet Dokter, die het Defensity College deed en al zo'n zeven jaar reservist is, dat hij kan worden ingezet, in Litouwen of elders. Vrijblijvend binnengekomen als student wil hij nu zijn verantwoordelijkheid nemen.

Raak schieten

De vraag die altijd met geschiedenis samenhangt is of er lessen uit zijn te leren. Maar doen militairen, politici of de samenleving dat ook? 'Wij zijn heel goed in het identificeren van te leren lessen', zegt De Kruif, 'maar we zijn heel slecht in het toepassen. Dat komt voor een deel door behoudendheid: is de oorlog van nu wel representatief voor de volgende oorlog? We hebben daarnaast alles heel centralistisch georganiseerd bij Defensie. Toen ik C-LAS [Commandant Landstrijdkrachten, red.] was hadden we een groep van 30 mensen voor beleid in Den Haag, los van personeel en materieel beleid. Nu lopen er 400 mensen rond, terwijl het beleid van Defensie simpel is: raak schieten. Daar zijn niet zoveel mensen voor nodig. In Oekraïne zien we dat innovatie van onderaf komt en niet van bovenaf. De organisatiestruc-

'Geschiedenis en hedendaagse gebeurtenissen zijn nooit precies hetzelfde, je zult altijd de nuance moeten zoeken' FOTO CORTI MEDIA

tuur die wij hebben zouden we in de toekomst niet moeten willen. *Lessons learned* zitten vaak op het tactische niveau, maar wat het betekent voor leiderschap benoemen we liever niet.' De Kruif is slecht te spreken over de reorganisatie bij Defensie van 2011: 'Dat is ongelooflijk dom geweest, want het opstarten van capaciteiten die wegbezuinigd zijn, kost nu vier keer zoveel geld. Kijk bijvoorbeeld naar de opgeheven Marine Luchtvaart Dienst. We hadden beter drie vliegtuigen bij de Duitsers kunnen onderbrengen, die hetzelfde toestel hadden. Je behoudt dan de kennis en dat is nuttig als de wereld verandert. Dat evalueren we dus niet. De tactiek en de operaties op de grond evalueren we, maar hoe de bedrijfsvoering is geweest niet. Van het conceptuele, de organisatiestructuur, blijven we liever weg.' Hij noemt nog meer voorbeelden uit de geschiedenis: 'In WO2 zat Nederland nog volledig in de Eerste Wereldoorlog. De Nederlandse krijgsgeschiedenis heeft wel degelijk innovaties voortgebracht, zoals het creëren van de functie van de onderofficier. Op dit moment zijn in het conceptuele en bij innovatie van onderaf grote stappen te zetten, en dat heeft te maken met onze definitie van leiderschap. Dienend leiderschap betekent dat je succes wordt bepaald in de klei of in de lucht of door de mensen op het schip. Maar niet door de mensen achter een bureau.' De Kruif zegt dat de politiek hem recentelijk 'positief verbaasd' heeft. 'Tien jaar geleden was defensie een non-onderwerp, en als je daar minister werd had je iets fout gedaan binnen de partij. Dat het totaal veranderd is verbaast mij echt. Oekraïne, Gaza en Trump hebben een enorme impact op de maatschappij.'

De vlag op het gebouw

In krijgsgeschiedenis zitten naast allerlei ontwikkelingen ook de nodige constanten. 'Je zult altijd worden aangevallen waar je zwak bent, in welke dimensie dan ook. Dat is Clausewitz en een tijdloze waarheid die niet verandert', zegt De Kruif, die het publiek tijdens de voorstelling overigens aanraadt het boek van de Pruisische generaal niet te lezen. 'Oorlog is ook nog steeds een veredeld landje-pik, want zo kunnen de Russen Pokrovsk niet veroveren als hun vlag niet op het gemeentehuis wappert. En wie van Starlink kan profiteren, heeft een voordeel op het slagveld. En waarom moest het

Israëlische leger de Gazastrook in? Van afstand kunnen ze immers ook prima doelen onder vuur nemen.' Nieuwe ontwikkelingen maken het militaire vak volgens hem wel veel ingewikkelder en uitgebreider. Oekraïne heeft laten zien dat zij met drones de Russen veel verliezen kan toebrengen, terwijl Rusland de Oekraïense wil om te vechten probeert te breken door energievoorzieningen te bestoken. 'Dat Elon Musk als individueel burger-ondernemer de oorlog met zijn Starlink-satellietnetwerk kan beïnvloeden, past in het concept van de totale oorlog: je gebruikt alle machtsmiddelen van de staat en de industrie is er daar een van. Dat een individu daarin zoveel macht heeft is een nieuwe dimensie die destabiliserend werkt.'

De geschiedenis herhaalt zich. Onzin of niet?
Dokter zegt dat de geschiedenis zich nooit letterlijk, nooit een-op-een, herhaalt, maar patronen van menselijk gedrag en bepaalde elementen daarin wel. 'Het verleden is het enige wat we hebben om de toekomst in te gaan. Als geschiedenis zich niet herhaalt, betekent dat nog niet dat we niet van het verleden zouden kunnen leren.' De Kruif: 'We beginnen de voorstelling met opzet met een voorbeeld uit de geschiedenis dat sterk op de bestorming van het Capitool in Washington in 2021 lijkt. De boekverbrandingen van de nazi's in 1933 staan wat mij betreft gelijk met de situatie in een hotel in het zuiden van de Verenigde Staten nu, waar je alleen nog Fox News kunt kijken omdat CNN van de kabel is gegooid. De grondslagen zijn hetzelfde. Geschiedenis kan mensen ook voor de gek houden. De uitspraken van de Britse premier Chamberlain in 1938 waren volgens sommigen het begin van het einde, maar het was eerder het einde van het begin. In 1936 riep onze minister-president Colijn nog: ga maar lekker slapen. Geschiedenis en hedendaagse gebeurtenissen zijn nooit precies hetzelfde, je zult altijd de nuance moeten zoeken.'

Zijn Nederlanders gevechtsbereid of enkel slaven van social media?
De Kruif vraagt in de voorstelling aan de zaal wie er gevechtsbereid is. 'Vorige week kwam daar het enig goede antwoord op: dat weet je pas op het moment dat het aan de hand is', zegt Dokter. 'Als het dichtbij komt verandert je houding. Kijk naar de burgers die in Kyiv barricades opwierpen toen de Russen er in 2022 aan kwamen. Er kwamen lange rijen bij aanmeldbureaus. Waren die mensen drie dagen eerder gevechtsbereid? We weten het niet. Ik heb wel zoveel vertrouwen in de Nederlandse samenleving dat wanneer het echt zo ver zou komen, de gevechtsbereidheid groter zal zijn dan nu uit opiniepeilingen blijkt.' Volgens De Kruif leggen Nederlanders het accent te veel op dingen die niet goed gaan. 'Als je kijkt hoeveel mantelzorgers en vrijwilligers er in Nederland zijn, terwijl we de focus leggen op wat er niet goed gaat. Dat is ook een mediastrategie om onrust te creëren.' In de voorstelling komt de Duits-Amerikaanse Joodse filosofe Hanna Ahrendt enkele keren voorbij en ook hier verwijst De Kruif naar haar: 'Ze zei: gooi heel veel informatie en leugens de media in en mensen kunnen geen onderscheid meer maken tussen wat waar en niet waar is. Dat is nog steeds aan de hand. De technieken van Rupert Murdoch werden vroeger ook al vaak gebruikt. Daar is niets nieuws aan.' Beeldvorming kan hardnekkig worden door herhaling. 'Veel mensen denken nog steeds dat Napoleon een klein dik mannetje was, omdat de Engelsen ooit die karikatuur van hem maakten.'
Op social media dook een clipje op waarin Prinses Beatrix reservist wordt, met een ingelast stukje waarin De Kruif in beeld komt en zogenaamd over 'rollator-reservisten' praat. De Kruif: 'Dat is volledig gemaakt met kunstmatige intelligentie, en het is wat het is. Naarmate er meer AI komt zullen mensen wantrouwiger worden of iets wel waar is'. Dokter denkt dat het ook kan doorslaan naar een toestand waarin niemand nog iets gelooft, terwijl De Kruif geen filmpjes van het front in Oekraïne meer kijkt', 'want er is te veel manipulatie'. Dat nieuwsredacties tegenwoordig met *fact checkers* werken juichen zij allebei toe.

Veldheren Historisch is een opmerkelijke theaterervaring, een voorstelling die aanzet tot nadenken en zelfreflectie. Een toeschouwer vat de voorstelling bij het verlaten van de zaal samen als 'interessant, onderhoudend en beangstigend'. Dat is precies het Denkzettel dat Dokter en De Kruif hem mee wilden geven. ■

Het reguliere aan irreguliere oorlogvoering en koloniaal geweld

Oratie uitgesproken door prof. dr. Thijs Brocades Zaalberg op 24 oktober 2025 bij aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Militaire Geschiedenis aan de Universiteit Leiden*

FOTO BEELDBANK NIMH

Het centrale thema van deze oratie, irreguliere oorlogvoering, is uitermate trendgevoelig. De studie van deze vorm van oorlog – die voor westerse staten meestal heeft gedraaid om het bestrijden van guerrilla's – is dezer dagen behoorlijk impopulair in militaire organisaties wereldwijd, in denktanks en aan universiteiten. Militairen, krijgswetenschappers en veiligheidsexperts in de media houden zich tegenwoordig veel liever bezig met wat in Nederlandse defensiekringen hoofdtaak 1 heet: het grootschalig gevecht tussen staten of de voorbereiding daarop ter bescherming van het bondgenootschappelijk NAVO-grondgebied.[1] Interstatelijk in plaats van intrastatelijk conflict. Reguliere oorlogvoering door geüniformeerde 'geregelde' statelijke leger dus, ook wel bekend als conventionele oorlogvoering. In de militaire volksmond: staal op staal.[2] Gezien de Oekraïne-oorlog, de dreiging van Rusland in Europa en met China als uitdager van de Verenigde Staten op het wereldtoneel lijkt dit een volstrekt logische ontwikkeling; zelfs als we onderkennen dat irregulier conflict tijdens opstanden, revoluties en burgeroorlogen sinds de Tweede Wereldoorlog de dominante vorm van gewapend conflict is.[3]

* Thijs Brocades Zaalberg is bijzonder hoogleraar Militaire Geschiedenis aan de Universiteit Leiden en universitair hoofddocent aan de Nederlandse Defensie Academie.

1 In de *Defensienota 2000* introduceerde het ministerie van Defensie drie hoofdtaken voor de krijgsmacht: hoofdtaak 1: bescherming van het eigen grondgebied en dat van bondgenoten; hoofdtaak 2: bevordering van de (internationale) rechtsorde en stabiliteit; en hoofdtaak 3: ondersteuning van civiele autoriteiten. Irreguliere oorlogvoering uitgevoerd als counterinsurgency of stabilisatieoperatie wordt doorgaans geassocieerd met hoofdtaak 2, maar heeft geen duidelijke plaats in deze indeling.

2 De term conventionele oorlogvoering is in de Koude Oorlog vaak gebruikt om te contrasteren met nucleaire oorlogvoering en is daarom minder geschikt als tegenhanger van irreguliere oorlogvoering.

3 S. Davies, T. Pettersson, M. Sollenberg en M. Öberg, 'Organized violence 1989–2024, and the challenges of identifying civilian victims', *Journal of Peace Research*, *62*-4 (2025) 1223-1240.

Irregulier conflict tijdens opstanden, revoluties en burgeroorlogen is sinds de Tweede Wereldoorlog de dominante vorm van gewapend conflict

Ook lijkt de aandachtspiek voorbij voor het subthema van mijn oratie: extreme geweldpleging in een koloniale context, een onderwerp dat sterk is verweven met irreguliere oorlogvoering. We hebben het dan vooral over geweld tegen non-combattanten, burgers en gevangenen, buiten of in de marge van gevechtssituaties.[4] Het in 2022 gepresenteerde onderzoek naar de oorlog in Indonesië (1945-1949) lijkt alweer oude geschiedenis, net als premier Mark Rutte's excuses die daarop volgden voor het structurele extreme geweld gepleegd door de Nederlandse krijgsmacht. Rekenschap afleggen voor het koloniale verleden – 'koloniale zelfkastijding' volgens critici – lijkt 'passé'. Niet onder grote groepen Nederlanders en zeker niet onder academici en studenten zoals hier in Leiden. De politieke en maatschappelijke wind heeft het thema echter niet meer in de zeilen. In Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk is dat niet veel anders – om van de Verenigde Staten maar te zwijgen.

Het had ook weinig gescheeld of irreguliere oorlogvoering was als zelfstandig vak in de officiersopleiding verdwenen aan mijn andere

4 Extreem geweld omvat ook oorlogsmisdaden, maar is een breder begrip. Voor een completere definitie van de term 'extreem geweld' zoals gebruikt in het ODGOI-onderzoek zie: Gert Oostindie e.a., *Over de grens. Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam, 2022) 107.

We belandden zo weer bij een '1975 moment', waarin westerse krijgsmachten opgelucht terugkeren naar voorbereiding op het grootschalig gevecht tegen een gelijkvormige vijand

wetenschappelijke thuisbasis, de Defensieacademie in Breda.[5] Daar stak ik met gelijkgezinden aan de academie een stokje voor. Hoe dan ook is het hoog tijd om krachtig tegen de stroom in te zwemmen.

Een perfecte storm

Zo'n kleine twintig jaar geleden stond het vakgebied – het bestuderen van irreguliere en koloniale oorlogen – er totaal anders voor. Toen woedde er een perfecte storm die de aandacht voor beide thema's aanjoeg. Deze storm werd veroorzaakt door de synergetische werking tussen enerzijds krijgswetenschappers en doctrineschrijvers en anderzijds koloniale historici. Geconfronteerd met de militaire uitdagingen in Afghanistan en Irak stortte de eerste groep zich enthousiast op het instrumentaliseren van de geschiedenis: het gebruiken van ervaringen uit het koloniale oorlogen als lesboek of, zo men wil, historische grabbelton. Tegelijkertijd waren historici wereldwijd juist begonnen met een nieuwe ronde kritisch onderzoek naar koloniale *counterinsurgency*, wat zich enigszins moeizaam laat vertalen als 'opstandbestrijding'. De focus lag daarbij juist op de meest duistere kant van het bestrijden van wat veelal guerrillastrijders waren. Het onderzoek richtte zich op extreme geweldpleging, zoals martelpraktijken, massale executies en collectieve bestraffing van de bevolking.
Die storm begon zo'n tien jaar geleden geleidelijk te luwen. Met de val van Kabul in 2021 kunnen we spreken van het einde van een tijdperk dat met de aanslagen van 9/11 begon. We zijn daarmee in een '1975-moment' beland – zo houd ik mijn studenten aan de militaire academie voor tijdens colleges. Als toets voor het historisch besef onder deze cadetten en adelborsten vraag ik hen waar ik in deze context met dat specifieke jaartal op doel. Het antwoord 'het einde van de Vietnam-oorlog' viel dit jaar – precies vijftig jaar na de val van Saigon – vaker dan normaal. Als er één oorlog is die het onderwerp guerrilla en counterinsurgency in het Westen een podium heeft gegeven, dan is het wel de Amerikaanse fase van de oorlog in Vietnam.

Met 1975 doel ik natuurlijk ook op het einde van drie decennia bloedige dekolonisatiestrijd. Die begon in Indonesië in 1945 en eindigde na bloedige oorlogen in Indochina, Algerije, Maleisië, Kenia, en Madagaskar met de onafhankelijkheid van Portugese koloniën als Mozambique en Angola. Over het sentiment in Westerse krijgsmachten na 1975 schreef de Israëlische militair historicus Martin van Creveld in 2000: 'When the last colonies—those of Portugal—went free in 1975, many people felt that an era in warfare had come to an end. Having suffered one defeat after another, the most important armed forces of the 'developed' world in particular heaved a sigh of relief; gratefully, they felt that they could return to 'ordinary' soldiering, by which they meant preparing for wars against armed organizations similar to themselves on the other side of the Iron Curtain'.[6]
Het was de klinische belofte van staal op staal na de troebele 'oorlog onder de mensen' die

5 Irreguliere oorlogvoering dreigde verkaveld te raken tussen de op de leest van de nieuwe NAVO-campagnethema's geschoeide vakken 'warfighting', 'security' en 'peace support'. Zie: *NATO Allied Joint Doctrine, AJP-01* (Brussel, 1 december 2022).

6 Martin van Creveld, 'Through a Glass, Darkly', *Naval War College Review*, Vol. 53, No. 4 (2000) 41.

FOTO US DEPARTMENT OF WAR

De Amerikaanse defensieminister Pete Hegseth is een exponent van de militaire drang naar 'ordinary soldiering'

het enthousiasme aanwakkerde. Het was de militaire drang naar 'ordinary soldiering' of 'real soldiering'.[7] Wie dit sentiment in zijn meest absurde vorm wil proeven: luister naar de recente speech van de Amerikaanse defensieminister Pete Hegseth voor honderden Amerikaanse generaals en admiraals. Of moet ik al zeggen: minister van Oorlog?

Ook vanaf de jaren zeventig belandde counterinsurgency – de belangrijkste verschijningsvorm van irreguliere oorlogvoering – doctrinair en in het militaire onderwijs op een zijspoor. Het besmette onderwerp werd weggemoffeld in een conceptuele brij van verwarrende begrippen als Low Intensity Conflict (LIC) en Military Operations Other than War (MOOTW). Door het thema te negeren zou het probleem wel vanzelf verdwijnen, zo leek de hoop.[8] En zo lijkt wellicht opnieuw de hoop.

De irreguliere zijstroom

Het was in deze context dat de Leidse professor Petra Groen dertig jaar geleden de blinde vlek onder strategische denkers en theoretici voor dit type oorlog al eens aankaartte. Zij deed dit in haar inaugurele rede precies op deze plek. Zij bekleedde als eerste deze militair-historische leerstoel en haar onderwerpkeuze was geen toeval. Hier in Leiden bestond een kleine enclave in het Nederlandse historische landschap waar enkele historici zich met koloniale militaire geschiedenis bezighielden – en juist koloniale

7 Voor 'war amongst the people' zie: Rupert Smith, *The Utility of Force. The Art of War in the Modern World* (2005).The Art of War in the Modern World Brian Linn, *Real Soldiering. The US Army in the Aftermath of War, 1815-1980* (Lawrence, 2023).

8 Tekenend was de versie uit 1996 van de 'sluitsteen-doctrinepublicatie' *Field Manual 100* van het Amerikaanse leger, waarin nog maar 11 regels van de 163 pagina's over insurgency en counterinsurgency gingen.

oorlogen worden vaak op irreguliere wijze uitgevochten. Dit vanwege de technologische en organisatorische asymmetrie. Die maakt dat de militair zwakkere partij de directe, grootschalige confrontatie met de sterkere partij mijdt en zich vooral richt op hinderlagen en aanslagen; dat hij goedschiks of kwaadschiks gebruik maakt van bevolkingssteun en dat hij het reguliere leger vooral probeert te slijten en zo diens wil om het conflict voort te zetten ondermijnt. Een indirecte benadering dus.
In haar oratie over militaire denkers, doctrine en de waarde van theorievorming omschreef Groen deze fenomenen als staande 'buiten de militaire orde'.[9] Ze gebruikte de metafoor van een aparte 'kleine zijstroom' naast de reguliere 'hoofdstroom' van grootschalige oorlogvoering. Hier maakten voor het landoptreden theoretici als Carl von Clausewitz en Antoine-Henri Jomini sinds jaar en dag die dienst uit.[10]

In die zijstroom roerde zich sinds de negentiende eeuw een klein groepje koloniale krijgers. Enige naamsbekendheid onder specialisten verwierven Franse officieren als Louis Lyautey, Joseph Galliéni en de Britse Garnet Wolseley en Charles Callwell. Na de Tweede Wereldoorlog waren dat Robert Thompson en Frank Kitson. David Galula's *Counterinsurgency Theory* moest nog worden herontdekt en zou later onder Amerikaanse officieren in Irak furore maken. Al deze officieren hadden gevochten in wat sinds de vroegmoderne tijd 'de kleine oorlog' was gaan heten. We hebben hier de Spaanse term 'guerrilla' aan overgehouden, omdat het begrip zijn bekendheid vooral te danken heeft aan het Spaanse verzet tegen de Napoleontische bezetting. Het was hier dat de Franse officier Thomas Bugeaud ervaring opdeed voor zijn verwoestende 'pacificatie' van Algerije rond 1840 – een methode die op haar beurt bekendheid gaf aan de term 'razzia'. In de jaren negentig was het denken 'in de zijstroom' echter klein bier vergeleken met de boekenkasten die gevuld waren met het strategisch denken in de 'reguliere' hoofdstroom.
Petra Groen kon in 1995 niet vermoeden dat haar impliciete pleidooi om irreguliere oorlogvoering dichter naar het centrum van het militaire denken te leiden, tijdelijk werkelijkheid zou worden. Daar was namelijk de internationale systeemschok van 9/11 voor nodig, gevolgd door de Amerikaanse inval in Afghanistan in 2001 en de nog veel roekelozere invasie van Irak in 2003. Na korte reguliere offensieven ontaardden beide in een complexe irreguliere strijd, waaraan ook veel Amerikaanse bondgenoten zoals Nederland deelnamen. Even leek 'irregulier' de hoofdstroom te worden.

Ik wil vandaag allereerst de ontwikkeling van het debat van de afgelopen drie decennia beknopt analyseren. Als bekleder van de leerstoel militaire geschiedenis en in het bijzonder koloniale en irreguliere oorlogvoering, wil ik vervolgens twee voor het vakgebied belangrijke vormen van categorisering tegen het licht houden. Ik wil ze problematiseren om bij te dragen aan een beter begrip van dit type conflict. De eerste is de scheiding tussen reguliere en irreguliere oorlogvoering. Dit onderwerp hangt vooral samen met mijn functie bij de vakgroep Krijgswetenschappen van de Nederlandse Defensieacademie – mijn 'Bredase identiteit'. Debat over de tweede vorm van categorisering past bij mijn zuiver historische 'Leidse profiel'. Dit betreft het onderscheid tussen extreem geweld in koloniale oorlogen – vaak aangeduid als 'koloniaal geweld' – en dergelijk geweld in andere typen oorlog.[11] Waar Petra Groen zich richtte op theorievorming, leg ik de nadruk op de kloof en interactie tussen theorie en praktijk – een onderwerp dat nauw is verbonden met het gebruik en misbruik van de militaire geschiedenis.[12]

9 Petra Groen, Buiten de militaire orde (Universiteit Leiden, 1995).
10 Mijn promotor Ger Teitler sprak in zijn oratie als eerste over militair denken 'in de hoofdstroom': G. Teitler, *Grensbeveiliging en grensverlegging. Een verkenning van een grensgebied* (Breda, 1993) 6; zoals geciteerd in: Petra Groen, *Buiten de militaire orde*, 5; Clausewitz was in de jaren negentig vrijwel alleen bekend als de hogepriester van strategie in het grootschalige, reguliere gevecht tussen staten. Anders dan de 'New Wars' denkers als Mary Kaldor en de bovengenoemde Van Creveld beweerden, was de Pruisische strategisch denker door zijn axioma 'oorlog is het product van de drie-eenheid staat-leger-bevolking' volgens Groen nog altijd zeer relevant, ook voor het denken over 'de militaire zijstroom'.
11 Door de aard van het onderwerp en de tijdsbeperking krijgt het onderdrukken van opstanden en het geweld dat daarmee samengaat voorrang op de aard van gewapend verzet tegen overheersing en zal daarmee een westers perspectief domineren.
12 Michael Howard, 'The use and abuse of military history', *Parameters* 11-1 (1981).

Naïeve bewondering en selectief geheugen

Zoals gezegd veroorzaakten de oorlogen in Irak en Afghanistan massale interesse in koloniale opstanden. Vooral de zogeheten 'bevolkingsgerichte' vorm van opstandbestrijding ontlokte een eerste golf van naïeve bewondering voor een selectie van de koloniale praktijken die vaak worden geduid met het begrip 'winning the hearts and minds'. Opstanden bestrijden, zo zou het verleden leren, deed je niet primair door je te richten op de vernietiging van guerrilla's die tussen burgers manoeuvreerden en zich in jungles verscholen; geen 'vijandgerichte' aanpak dus, maar een strategie die zich richtte op het overreden van de bevolking waarop de guerrilla parasiteerde. Toverwoorden hierbij waren 'minimum force' en een 'geïntegreerde benadering' van militaire en civiele – bestuurlijke, sociale en economische – maatregelen.[13] Hierachter ging een blind westers geloof schuil in het exporteren van het liberaal-democratische, westerse model van staatsvorming, maar ook in materiële vooruitgang als de primaire menselijke drijfveer. Met hoofdletters geschreven en afgekort tot 'COIN' werd deze benadering van counterinsurgency een theorie en geloofsartikel.

Deze instrumentele benadering van de geschiedenis ging gepaard met vaak oppervlakkige historische vergelijkingen van 'goede' (lees vooral: Britse) en 'slechte' (lees: Amerikaanse of Franse) praktijken en een sterk geloof in doctrinaire 'receptenboeken'. Vergelijken op deze manier was tijdens de oorlogen zelf al een favoriet tijdverdrijf. De Britten propageerden begin jaren vijftig hun superieure 'minimum force'-aanpak in Maleisië, om te laten zien dat zij het er beter afbrachten dan de Fransen in Indochina – daarbij negerend dat de Vietminh een veel sterkere tegenstander was. Generaal Simon Spoor ontwikkelde in Indonesië in 1946 de mythe van 'Hollandsche methodiek', die subtieler en chirurgischer zou zijn dan het Britse optreden tijdens de Slag om Surabaya en de toen hardhandige guerrillabestrijding in Maleisië.[14] De mythe van de 'Dutch Approach' in Irak en Afghanistan staat in een lange traditie van nationaal militair-exceptionalisme.[15]

De instrumentele benadering van de geschiedenis ging gepaard met vaak oppervlakkige historische vergelijkingen van 'goede' en 'slechte' praktijken en een sterk geloof in doctrinaire 'receptenboeken'

De meeste recente piek in counterinsurgency-onderzoek kenmerkte zich niet alleen door de obsessie met nationale COIN-methoden, maar ook met de verbijzondering van de discipline als geheel. COIN vergde een dieper begrip van menselijke en maatschappelijke factoren dan 'gewone' oorlogvoering. Amerikaanse doctrineschrijvers noemden het 'the graduate level of war'. COIN had zijn eigen goeroe's zoals John Nagl en David Kilcullen. Aan het roer stonden *savior generals*: de Britse generaal Gerald Templer in Maleisië in de jaren vijftig, de Amerikanen Creighton Abrams in Vietnam vanaf 1969 en David Petraeus in Irak in 2007-2008. Verlichtdenkende leiders die als reddende engelen schoon schip maakten na hun regulier-georiënteerde, vaak brute voorgangers. Er zat een kern van waarheid in en samen met het 'hearts and minds'-mantra vormde het een aanlokkelijk narratief.

13 In Nederland is dit bekend geworden als de 3D-benadering van Defence, Diplomacy en Development en vaak verkocht als een unieke Dutch Approach.

14 Azarja Harmanny, 'De mythe van de 'Hollandsche methodiek'. Zware wapens in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog', in: Gert Oostindie e.a., *Over de grens. Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam, 2022).

15 Thijs Brocades Zaalberg, 'The Use and Abuse of the 'Dutch Approach' to Counter-Insurgency', *Journal of Strategic Studies*, Vol. 36, No.6 (2013) en Thijs Brocades Zaalberg en Arthur ten Cate, 'A Gentle Occupation. Unravelling the Dutch approach in Iraq, 2003-2005', *Small Wars and Insurgencies*, Vol. 23, No. 1 (2012).

Nederlandse militairen op patrouille in Uruzgan, 2010. Wie voor terugtrekking was, beschouwde COIN met zijn staatsopbouw-dimensie als een slangenolie

Het narratief riep echter de nodige weerstand op door zijn onevenwichtigheid en hoge mate van politisering. Irak en Afghanistan bleken bovendien zeer harde noten om te kraken. Was je rond 2012 voor 'blijven' en méér troepen, dan omhelsde je COIN. Was je voor terugtrekking, dan beschouwde je COIN met zijn staatsopbouw-dimensie als een slangenolie.[16] En dit speelde zich allemaal af tegen een achtergrond van historisch onderzoek dat de nodige mythen ontrafelde en zo de koloniale echoput probeerde te dempen.[17]

Drie Golven en selectief leren

Gaan we met zevenmijlslaarzen door de militaire geschiedenis van de lange twintigste eeuw, dan kunnen we drie westerse aandachtspieken onderscheiden voor het bestrijden van irreguliere tegenstanders. Allereerst het Moderne Imperialisme (1870 tot 1914). Hierin bestreden onder meer Fransen, Nederlanders, Britten en Amerikanen lokaal verzet tegen hun veroveringszucht te vuur en te zwaard. Vervolgens is er de dekolonisatiegolf met zijn nationalistische en communistische opstanden. Ten slotte is er het post-9/11-tijdperk. Hier zien we de curieuze mix van een Amerikaanse wraakoefening en bewapende staatsopbouw die de Nederlandse regering voor Afghanistan als 'wederopbouw-missie' framede.

De drie episodes leggen een cyclisch patroon bloot. Allereerst ontstond na elke aandachtspiek weerzin tegen deze zogeheten 'smerige oorlogen'. Deze desinteresse werd vaak versterkt door hernieuwde dreiging van grootschalige oorlogen,

16 Slangenolie verwijst naar een citaat van de Britse diplomaat Sherard Cowper-Coles, *Cables from Kabul: The Inside Story of the West's Afghanistan* (Londen, 2012) 144.

17 Voor 'koloniale echoput' zie Harm Stevens' recensie van Vilan van der Loo's Van Heutsz-biografie *Uit naam van de majesteit* (Amsterdam, 2020). Hierin karakteriseert Stevens haar weinig kritische onderzoeksmethode op deze wijze.

FOTO ANP, EVERT JAN DANIELS

die militairen op enige afstand van de historische ervaring door een nostalgische bril vaak als 'schoner' gingen beschouwen. Tijdens de opleving van interesse zien we vervolgens theorievorming gevoed door selectieve geschiedschrijving. Hierbij lag de nadruk soms op manoeuvre, offensieve aanvalscolonnes of chirurgische onthoofdingsstrategiën – in lijn met de dominante militair-culturele voorkeur dus. Vaker lag het accent op de 'hearts and minds'-benadering. Platgeslagen in Amerikaans militair jargon was dit de tegenstelling 'enemy-centric' versus 'population-centric' *counter-insurgency*.

Een derde onderliggend patroon was de permanente verwarring van doctrine – de gewenste of geïdealiseerde manier van oorlogvoering – met de rauwe werkelijkheid. De Fransen theoretiseerden rond 1900 als eersten over een 'bevolkingsgerichte' aanpak waarbij militaire en sociaal-economische maatregelen overlapten. Lyautey's beroemde 'olievlekstrategie' week echter sterk af van de hardhandige praktijk, bijvoorbeeld tijdens de bloedige 'pacificatie' van Marokko begin twintigste eeuw. Het breken met generaal Bugeauds beruchte 'razzia's' leek meer een pr-stunt voor de Franse publieke opinie dan een levensvatbare strategie. Toch haalden NAVO-militairen in Afghanistan de olievlekstrategie weer kritiekloos van stal. Ook toen moest een impopulaire missie met een onduidelijk doel in een ver land aan een sceptisch thuispubliek worden verkocht.
Sommige Nederlandse militairen vonden inspiratie bij Van Heutsz' succes in Atjeh rond 1900. Dat werd verkocht als een zegetocht van het offensieve, maar chirurgisch optredende Korps Marechaussee, vermengd met cultureel-bestuurlijk advies van islamdeskundige Snouck Hurgronje. Net als Lyautey predikte Van Heutsz humaan militair optreden, passend bij de 'ethische politiek' die het imperialisme moest legitimeren. Doctrine- en kroniekschrijvers negeerden dat zijn succes op langere termijn gebaseerd was op een netwerk van militaire posten, een passenstelsel en een bruut systeem van collectieve bestraffingen in de vorm van boetes en dwangarbeid.[18]

Ook in de dekolonisatiefase met zijn 'hearts and minds'-discours gingen in de kloof tussen praktijk en theorie de scherpste kantjes er onherroepelijk af. Neem de overbekende Britse overwinning op de communistische opstandelingen in Maleisië (1948-1960). Toegegeven, de Britse strafkampen en folterpraktijken in Kenia (1952-1960) waren van een andere orde, maar ook in Maleisië was het koloniale regime hardvochtig en repressief. De oorlog in Algerije (1954-1962) was berucht vanwege 'la Torture', gedwongen migratie en het uiteindelijke Franse verlies op politiek-strategisch niveau. Toch werd Algerije als tactisch receptenboek gebruikt door de Amerikanen in Irak. Het Franse gerecht mocht dan wel zwartgeblakerd uit de oven zijn gekomen, sommige ingrediënten waren bewonderenswaardig en nog best smakelijk, moeten de Amerikanen gedacht hebben.[19]
Wat ten slotte als patroon bovendrijft, is de sterke drang tot isoleren van irreguliere oorlogvoering als separate en bijzondere categorie van oorlog. Omdat ze in Irak en Afghanistan zo goed te berijden leken, kozen militairen, theoretici en doctrinaire denkers als hun stokpaardjes de autonome opstanden in Maleisië en Algerije. Beide waren irreguliere conflicten zonder een grote reguliere component. De innige historische verstrengeling tussen het irreguliere en reguliere gevecht werd lange tijd genegeerd.

'Hybride oorlogvoering'?

De drang om oorlogvoering te categoriseren en te conceptualiseren is eenvoudig verklaarbaar. Onze kennis is nu eenmaal afhankelijk van de orde die concepten creëren en het debat dat ze faciliteren. Daarbij werken vooral sociale wetenschappers vaak met dichotomieën: oorlog versus vrede, stabiliteit versus instabiliteit, partijdigheid versus onpartijdigheid, vredes-

18 Het was een systeem van onderdrukking en terreur waar uiteindelijk ook Snouck zich tegen zou verzetten, zij het rijkelijk laat. Petra Groen, Anita van Dissel, Mark Loderichs, Rémy Limpach and Thijs Brocades Zaalberg, *Krijgsmacht en kolonie. Opkomst en ondergang van nederland als koloniale mogendheid* (Amsterdam, 2021).

19 Vrij naar: David Martin Jones and M. L.R. Smith, 'Whose Hearts and Whose Minds? The Curious Case of Global Counter-Insurgency', *Journal of Strategic Studies* Vol. 33, No. 1 (2010) 81-121.

operaties versus gevechtsoperaties. De prominente Britse hoogleraar strategische studies Colin Gray benadrukte dat – ondanks de wildgroei aan terminologie en concepten – de enige houdbare conceptuele indeling die tussen regulier en irreguliere oorlogvoering blijft.[20] Ik ga hier deels in mee. Ik ben geen fan van de conceptuele brij die sinds zijn signalering in 2006 alleen maar verder is uitgedijd. Denk hierbij aan begrippen als 'grey zone warfare', 'ambiguous warfare', 'unrestricted warfare', 'political warfare' en – *last but not least* – 'hybrid warfare', waarover zo meer.[21]
Toch is het de problematische scheiding tussen enerzijds regulier en anderzijds irregulier waar ik mij in dit tweede deel van mijn betoog op wil richten. Want biedt die tweedeling de militair historicus voldoende analytische helderheid en aanknopingspunten voor onderzoek? Welke alternatieve benaderingswijzen zijn voorhanden voor een beter begrip van oorlog in al zijn complexiteit en met zijn vaak aangehaald kameleonachtig karakter? Missen we niet essentiële andere dimensies als we de aard van oorlogvoering willen doorgronden – wellicht ook met een schuin oog naar de toekomst?
Voor ik mij in het conceptuele moeras begeef, allereerst de praktijk. Voor een militair historicus liggen de voorbeelden van overlap en samenhang tussen irreguliere en reguliere dimensies van oorlog namelijk voor het oprapen. Soms op verassende plekken. Mijn eerste confrontatie met dit fenomeen was namelijk ruim veertig jaar geleden tijdens het lezen van Thea Beckmans *Geef me de ruimte*. Het fictieve verhaal over troubadours speelt zich af tegen de achtergrond van de Honderdjarige Oorlog (1337-1453) in Frankrijk. Een sleutelrol is weggelegd voor de historische figuur Bertrand du Guesclin, die in de 14e eeuw met guerrillatactieken van hinderlagen en kleine acties de schijnbaar hopeloze Franse strijd tegen de Engelsen nieuw leven inblies. Dit na de verpletterende nederlagen bij Crécy en Poitiers. Een 'savior general' dus, die guerrillastrijd omhelsde om de Engelsen te slim af te zijn – en vervolgens net zo makkelijk reguliere ridderlegers en belegeringen leidde.

En neem als vroegmodern voorbeeld onze eigen Tachtigjarige Oorlog. Hierover schreef de historicus Geoffrey Parker al dat historici zich lang blindstaarden op belegeringen, veldslagen en grote manoeuvres.[22] Net als op elke oorlogskaart zien we een duidelijke lijn tussen het Staatse Leger en de Spanjaarden, als ware het een loopgravenstelsel in 1916. In feite waren de frontlinies lange tijd poreus en woedde daarachter een permanente staat van guerrilla- en partizanenstrijd door irreguliere troepen.[23]
Maken we de sprong naar de revolutionaire en Napoleontische oorlogen, dan biedt de Franse opstandbestrijding een heuse *mer à boire*. Denk hierbij zowel aan autonome opstanden in bijvoorbeeld de Franse Vendée en het Italiaanse Calabrië, als aan de met grootschalige militaire operaties vervlochten campagnes in Spanje en Rusland. Anders dan vaak is gezegd, filosofeerde Clausewitz rond deze tijd wel degelijk over oorlog in de zijstroom. Daarbij maakte hij het belangrijke onderscheid tussen 'Volkskrieg', of wat wij nu *insurgency* zouden noemen, en de 'partizanenstrijd' van irreguliere strijders in samenwerking met het reguliere leger.[24] Aan de overzijde van de oceaan waren het de Amerikaanse Revolutie en later de Burgeroorlog die we vooral kennen van grote veldslagen, maar waar het aandeel van partizanen en guerrilla's enorm was.[25]

Bij veel oorlogen is er sprake van volgtijdelijkheid, zoals in Irak vanaf 2003: guerrilla na een reguliere fase of juist andersom, soms met een periode van overlap. Bekende voorbeelden zijn

20 Colin S. Gray, *Another Bloody Century. Future Warfare* (Londen, 2005).
21 Frank G. Hoffman, 'The Contemporary Spectrum of Conflict. Protracted, Gray Zone, Ambiguous, and Hybrid Modes of War', (The Heritage Foundation, 2016) 25-36.
22 Geoffrey Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road* (Cambridge, 1972) 12-18.
23 Tijdens de parallelle Dertigjarige Oorlog was dit veelal niet anders, al zal de mate van afstemming met de centrale legerleiding hier zelfs minder en het criminele gehalte nog hoger zijn geweest. Voor de terminologie rond irreguliere strijders en strijdkrachten zie: Beatrice Heuser, 'Introduction. Exploring the jungle of terminology', *Small Wars & Insurgencies*, Vol. 25, No. 4 (2014) 741-753.
24 Zie onder meer Beatrice Heuser, 'Small Wars in the Age of Clausewitz: The Watershed Between Partisan War and People's War', *Journal of Strategic Studies* Vol. 33, No. 1 (2010) 139-62.
25 Daniel E. Sutherland, 'The Union's Counterguerrilla War, 1861-1865', in: Peter Mansoor, *Hybrid Waffare*. Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present (New York en Cambridge, 2012).167. Zie ook: Daniel E. Sutherland, *A Savage Conflict. The Decisive Role of Guerrillas in the American Civil War* (Chapel Hill, 2008).

de Frans-Pruisische Oorlog (1870-1871) of de Boerenoorlog (1899-1902). Het neemt natuurlijk allemaal niet weg dat 'de grote oorlog' veelal doorslaggevender was dan 'de kleine oorlog'. Niemand zal ontkennen dat in beide Wereldoorlogen reguliere strijd de sleutel vormde tot de uitkomst. Toch ook hier weer: de rol van de irreguliere Arabische Opstand in het Midden-Oosten tijdens de Eerste Wereldoorlog. Dit parallel aan de Britse opmars tegen de Turken – voor een wereldwijd publiek geromantiseerd in de film Lawrence of Arabia met T.E. Lawrence als 'white savior'. En dan is er nog de partizanenstrijd aan het Oostfront en op de Balkan tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Verleggen we onze aandacht verder naar Azië, dan overheerst de nexus regulier-irregulier in de Chinese burgeroorlog (1927-1949) en de Japans-Chinese oorlog (1937-1945). Het was de bakermat van Mao's 'People's War' met zijn driestapmodel van volksmobilisatie via guerrilla naar conventioneel offensief. De Vietnamezen herhaalden het model zowel tegen de Fransen als de Amerikanen. De zegevierende Vietnamese guerrilla op slippers met een AK-47 mag de beeldvorming domineren, maar ook tegen de Amerikanen speelden complete, goed getrainde reguliere regimenten met artillerie-ondersteuning een minstens zo belangrijke rol – een volledig vervlochten reguliere en irreguliere strijd dus. In Azië kunnen we uiteraard ook niet om de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog heen, met korte reguliere offensieven – de Nederlandse 'politionele acties' – gevolgd door slepende guerrillafasen waarin de meeste slachtoffers vielen.

Een dergelijk historisch overzicht wekt de indruk dat 'zuivere' reguliere oorlogvoering eerder uitzondering dan regel is. Veel van de voorbeelden zijn ook bekend, maar onze neiging tot compartimentaliseren – oftewel hokjesdenken – ontneemt ons vaak het zicht op de complexere historische werkelijkheid. Dit wordt versterkt door een sterke top-downbenadering

FOTO WIKIMEDIA COMMONS

De Quantrill's Raiders, een Zuidelijke guerrillagroep, richten een bloedbad aan onder de burgerbevolking van Lawrence, Kansas, tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog

Heeft dan niemand een concept bedacht om deze complexe realiteit te benaderen? Toch wel, maar ook aan de term 'hybrid warfare' die Frank Hoffman in 2007 lanceerde zitten haken en ogen. Hoffman wees op de verassend succesvolle strijdwijze van Hezbollah tegen het Israëlische leger in Libanon in 2006 en hij verzette zich tegen de rigide doctrinaire scheiding tussen 'regulier' en 'irregulier' van het Pentagon. De essentie van hybride oorlogvoering was volgens hem het samengaan van verschillende strijdwijzen en actoren, waarbij vooral reguliere en irreguliere strijdkrachten en mogelijk criminele en terroristische elementen 'operationeel geïntegreerd en tactisch gefuseerd' waren in hetzelfde oorlogstheater.[27] Wat ik voor het gemak 'hybride oorlogvoering 1.0' noem, wekte alleen nauwelijks academisme of praktische interesse. Irak en Afghanistan domineerden alles en leken meer op klassieke, 'zuivere' irreguliere strijd.[28]

Dat veranderde radicaal nadat de NAVO de term in 2014 had omhelsd om Russische operaties op de Krim en in de Donbas te duiden. Dit waren overigens twee compleet verschillende typen strijd die weinig met hybrid warfare 1.0 te maken hadden. Een valide concept transformeerde zo in hoog tempo in een academische en doctrinaire modegril. Het dreef niet alleen af van daadwerkelijke oorlogvoering, maar absorbeerde ook onderwerpen als desinformatie en beïnvloeding. In essentie draait het vaak om drie klassieke functies in interstatelijke competitie: spionage, sabotage en subversie. Nieuw ten opzichte van bijvoorbeeld de Koude Oorlog is vooral de toevoeging van het cyberdomein. Toch werd hybrid warfare dé manier om naar een belangrijk deel van het Russische buitenlandse beleid te verwijzen.[29]

Een derde dimensie: bezetting

Anders dan de ongrijpbare 2.0-variant is de originele 1.0 variant van hybride oorlogvoering dus wel degelijk een nuttig concept. Niet omdat het op iets nieuws wijst, maar juist omdat het ons bewust maakt van een relevant fenomeen in het verleden en heden. Helaas heeft de populaire

Een valide concept transformeerde in hoog tempo in een academische en doctrinaire modegril

van oorlogsonderzoek, die typen strijd en rigide fasen oplegt aan de troebele werkelijkheid. Benaderen we oorlog meer van onderop, dan ontstaat er tijdelijk en plaatselijk vaak een ander beeld. Neem het voorbeeld van een Nederlandse compagnie na de zogeheten Eerste Politionele Actie medio 1947. Deze landmachtmilitairen hadden meegedaan aan dit overdonderende reguliere offensief, maar nauwelijks gevechtsoperaties van enige betekenis meegemaakt. Enkele weken later moesten ze tijdens de guerrillafase slag leveren met eenheden van de Siliwangi-divisie bij Barutunghul ten zuiden van Bandung. Daarbij verloren ze zes man en moesten ze zich in wanorde terugtrekken. Dit ondanks de 450 verschoten artilleriegranaten en luchtsteun van Mustang-gevechtstoestellen.[26]

26 Thijs Brocades Zaalberg, 'In de Oost', in: Ben Schoenmaker (red.), 200 jaar Koninklijke Landmacht, 1814-2014 (Amsterdam, 2014) 149.

27 Frank G. Hoffman, *Conflict in the 21st Century. The Rise of Hybrid Wars* (Arlington, 2007) 29.

28 Belangrijke uitzondering was de historische bundel van Murray en Mansoor, die de historische continuïteit benadrukt en ook voor deze oratie is gebruikt. Zie: Williamson Murray en Peter Mansoor, (red.), *Hybrid Warfare. Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present* (New York en Cambridge 2012).

29 Voor een zeer scherpe analyse van dit proces zie: Chiara Libiseller, ''Hybrid Warfare' as an Academic Fashion', *Journal of Strategic Studies* Vol. 46, No. 4 (2023) 858-80. Verwarrend was dat hybride oorlogvoering vaak werd vervangen door of inwisselbaar werd gebruikt met termen als hybride dreigingen of hybride conflict.

2.0-variant het begrip besmet. Bovendien ontbreekt er volgens mij een belangrijke derde dimensie als we al die oorlogen die tot nu toe de revue passeerden willen doorgronden: militaire bezetting. Dat is ook weer zo'n taak waar militairen en strategische denkers hun neus voor ophalen en die ze voor het gemak negeren. Over het belang van bezetting en militair gezag schreef de Britse historicus F.S.V. Donnison in 1966 in de officiële Britse geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog: 'Modern war consumes governments and administrations in its path, leaving anarchy and chaos behind. If authority and the necessary minimum order and administration are not at once re-established, disorder and subversion can all too quickly erode the victory that has been won in the field'.[30]
Ik las Donnison ruim twintig jaar geleden tijdens het schrijven van mijn proefschrift over vredesoperaties. In Irak ontvouwde zich op dat moment exact dit doemscenario. Wat tot de verovering van Bagdad een Amerikaanse *hightech*-zegetocht was, ontaardde in een *lowtech*-guerrilla-slijtageslag en een orgie van geweld. Naast zelfoverschatting was vooral de abominabele voorbereiding op de bezetting hier debet aan.

Wat voor mij voorop staat is de driehoeksverhouding tussen reguliere-, irreguliere- en bezettingsoperaties. Ik ben dan ook minder geïnteresseerd in de internationaal juridische of normatieve benadering van bezetting. Mij gaat het vooral om bezetting in de zin van vreemde overheersing in het kielzog van een militaire opmars. Een succesvolle opmars, gevolgd door een falende bezetting, leidt vaak tot irregulier verzet. Succesvolle bezetting, hardvochtig of welwillend, smoort verzet in de kiem, enzovoort. Laat ik de relevantie van de driehoeksverhoudig duiden aan de hand van de oorlog in Oekraïne, maar dan in de vorm van een historisch *what if*-scenario. *Counter-factual history* is het schemergebied waarop weinig professionele historici zich openlijk begeven, maar waar wij wel constant stiekem rondscharrelen. Veel van de beste onderzoeksvragen en hypothesen zitten er immers verstopt. De Oekraïne-oorlog bezegelde wat nu lijkt op een definitieve heroriëntatie van Europese krijgsmachten op het grote reguliere gevecht. Maar het had heel anders kunnen lopen.

Stel dat de Russische krijgsmacht bij zijn offensieve operaties in 2022 zijn initiële militaire doelen wel had bereikt? Als de Russen dus zo succesvol waren geweest als iedereen verwachtte – inclusief president Joe Bidens 'Tiger Team'. Deze strategische planners en inlichtingenanalisten voorspelden de tijd, plaats en schaal van de Russische invasie volledig correct; voor vrijwel al het andere hadden we het bij het verkeerde eind, gaven ze toe.[31] Ze overschatten het Russische leger en onderschatten Oekraïne's capaciteiten en vastberadenheid.
Daarom bereidden de Amerikanen eind 2021 al grootschalige steun aan een Oekraïense guerrillacampagne voor. Het doel: van Oekraïne Moskou's 'tweede Afghanistan' te maken.[32] Waren de voorspellingen namelijk uitgekomen en was het land van 44 miljoen inwoners geheel of grotendeels overlopen, dan hadden de 120.000 troepen waarschijnlijk niet veel meer dan de steden en verkeersaders kunnen controleren. Had zo'n falend bezettings-scenario als in Irak in 2003 of Indonesië 1947-1949 zich ontvouwd, dan was de NAVO nu waarschijnlijk op ongekende schaal een Oekraïense guerrilla aan het steunen. Stelt u zich overigens eens de vraag: welke NAVO-landen werken het hardst aan een ondergrondse verzetsbeweging op dit moment? Juist, dat zijn de Baltische staten met hun lange geschiedenis van verzet tegen de Sovjet-Unie, maar ook de Polen en Finnen staan op scherp rond dit thema. Ook in West-Europa is weer meer aandacht voor de geheime *stay-behind*-organisaties uit de tijd van de Koude Oorlog.[33]

30 F.S.V. Donnison, *Civil Affairs and Military Government. Central organization and planning* (Londen, 1966) 341.

31 Alexander Bick, 'Planning for the Worst. The Russia-Ukraine 'Tiger Team'', in: Hal Brand, *War in Ukraine. Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World* (Baltimore, 2014) 139.

32 David Ignatius, 'The Biden Administration Weighs Backing Ukraine Insurgents If Russia invades', *Washington Post*, 19 december 2021.

33 Martijn Rouvroije, 'The Resistance Operating Concept. Towards Modern-Day People's War', in: Monica den Boer, Jan Willem Honig, Marten Zwanenburg en Joep Aarts (red.), *Who Owns War? The State and the Role of Non-State (Armed) Actors in Modern Warfare* (Leiden, 2025) 77-98.

De Duitse paranoïa over franc-tireurs in België in 1914 leidde tot brute contraguerrillatactieken die door de Geallieerden nog eens werden uitvergroot voor propagandadoeleinden [The Germans Arrive, George Bellows, 1918]

Het wijst er allemaal op dat wat zich direct achter de frontlinie van een opmars afspeelt, integraal moet worden meegenomen in de analyse van oorlog en oorlogvoering. En laten we niet vergeten dat juist veel van het geweld tegen non-combattanten in het kielzog van een opmars plaatsvindt en tijdens een bezetting. De angst voor irreguliere tegenstanders zou wel eens een factor kunnen zijn geweest bij de Russische moordpartij en terreur in het Oekraïense Boetsja, net zoals de paranoia over *francs-tireurs* de oprukkende Duitsers dreef tot het doden van ruim zesduizend Belgische burgers in 1914.

Koloniaal geweld als *sui generis* categorie?

Dit brengt mij bij het derde en laatste deel van mijn rede. Hierbij verleg ik de focus van het karakter van oorlogvoering naar de karakterisering en classificatie van geweld binnen een oorlog. De aandacht voor irreguliere oorlogvoering mag dan tanende zijn binnen krijgswetenschappen, binnen de geschiedwetenschap is zij nog zeer levend. Historici richten zich daarbij echter vrijwel uitsluitend op extreme geweldpleging, vaak in het koloniale domein. De vraag die mij al enige tijd bezighoudt is of koloniaal geweld een unieke vorm van geweld in oorlog is, zoals regelmatig beweerd en vaker

FOTO WIKEMEDIA COMMONS

gesuggereerd. Is het anders dan in 'gewone oorlogen' in de zin dat het racistisch gemotiveerd, performatief en gericht is op moreel effect? Een belangrijke historische stroming, die ik zal aanmerken als de '*savage warfare*-school', betoogt dit, vooral door zich te concentreren op Brits, Frans, Duits en Nederlands geweld tijdens het moderne imperialisme (1870-1914).[34]

Op veel punten zit ik met deze onderzoekers op één lijn: we benadrukken de extreme geweld-dadigheid tijdens koloniale oorlogen en onderkennen het inherente racisme en de geweld-dadigheid van het koloniale systeem. We breken ook nadrukkelijk met de traditie van wat ik met Bart Luttikhuis 'de ranglijst van barbarij' heb aangemerkt in ons vergelijkend dekolonisatie-onderzoek: veel meer dan de verschillen tussen kolonisatoren overheersten de overeenkomsten in de geweldspraktijk.[35] Problematisch aan het verbijzonderen van koloniaal geweld in zijn racistische logica en extremiteit is echter dat het meestal gebeurt zonder een structurele vergelijking met extreem oorlogsgeweld in niet-koloniale contexten.
Kijken we van de Napoleontische oorlogen tot aan de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatiegolf, dan zien we een hoge mate van continuïteit van ongeremde wreedheid tegen non-combattanten tijdens en buiten gevechtssituaties. Dus ook buiten koloniale contexten zonder raciale scheidslijnen. Neem de vernietigende Franse onderdrukking van de religieus gedreven anti-revolutionaire opstand in de Vendée. Of de guerrillabestrijding onder Napoleon in het Italiaanse Calabrië met een in die tijd 'ongeëvenaard niveau van wreedheid', inclusief gruwelijke collectieve bestraffing, demonstratieve onthoofdingen voor moreel effect en met radicaal afgedwongen voedsel-ontkenningsprogramma's. Honger als wapen is van alle tijden en een favoriet wapen tegen irreguliere tegenstanders.[36]

Laten we de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865) bij de vergelijking betrekken. Ook hier zien we hoe Noordelijke troepen brute counter-insurgencytactieken hanteerden, die overigens gedeeltelijk waren afgeleid van Franse razzia's in koloniaal Algerije. Deze waren zoals gezegd op

34 Een prominente vertegenwoordiger van deze school is Kim Wagner. Zie onder meer Kim A. Wagner, 'Savage Warfare: Violence and the Rule of Colonial Difference in Early British Counterinsurgency', in: *History Workshop Journal*, Vol. 85 (2018) 217-237. Zeer recent verscheen in deze lijn de handelseditie van het indrukwekkende proefschrift van Tom Menger, *The Colonial Way of War Violence and Colonial Warfare in the British, German and Dutch Empires, c.1890-1914* (Cambridge, 2025).

35 Een eerste aanzet tot dit betoog tegen het te sterk verbijzonderen van koloniaal geweld schreef ik met Bart Luttikhuis. Zie: Thijs Brocades Zaalberg en Bart Luttikhuis (red.), 'Beyond the League Table of Barbarity. Comparing Extreme Violence during the Wars of Decolonization', in: *Empire's Violent End. Comparing Dutch, British and French Wars of Decolonization, 1945-1962* (Ithaca, 2022). Deze vergelijkende studie is zeer positief gerecenseerd, maar de twee pagina's over het 'deëxceptionaliseren' van koloniaal geweld riepen onder enkele recensenten de nodige weerstand op.

36 Milton Finley, *The Most Monstrous of Wars. The Napoleonic Guerrilla War in Southern Italy, 1806-1811* (Columbia, 1994).

hun beurt weer geïnspireerd door Napoleontische guerrillabestrijding. De overdracht van ideeën tussen metropool en koloniën was dus een constant tweerichtingsverkeer.[37] Berucht is generaal Shermans vernietigende 'March to the sea' na de inname en gedeeltelijke verbranding van Atlanta in 1864. Deze campagne raakte de Zuidelijke bevolking ongekend hard. Mede hierom is deze oorlog als een vroeg voorbeeld van 'totale oorlog' gekwalificeerd: oorlog waarbij de grenzen tussen militairen en burgers, combattanten en non-combattanten vervagen – net als in koloniale oorlogen.[38]
De Boerenoorlog (1899-1902) biedt een cruciale 'laboratoriumomgeving' voor onderzoek naar 'koloniaal geweld', want uitgevochten in een koloniale context, maar grotendeels tussen Europeanen. Britse methoden tegen de Afrikaners behelsden collectieve bestraffing, grootschalige *farm burning* en massadetentie van vrouwen en kinderen met enorme sterftecijfers door verwaarlozing. Met zijn transformatie van reguliere naar irreguliere oorlogvoering na 1900 roept de Boerenoorlog ook een andere belangrijke vraag op: was de primaire aanjager van geweld de aard van het koloniale systeem met zijn inherente racisme – of was het de aard van de irreguliere strijd met zijn vage scheidslijn tussen combattanten en non-combattanten? Net als in de bovengenoemde campagnes was het scheiden van de guerrillastrijders van de bevolking steeds het centrale aangrijpingspunt.

De Boerenoorlog toont ook aan dat 'othering' vele vormen kan aannemen. De Britse bevelhebber Lord Kitchener sprak over de Boeren als 'uncivilized Afrikander savages with a thin white veneer',[39] net zoals generaal Sherman tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog de Zuidelijke guerrilla's en partizanen omschreef als 'white savages' en 'no soldiers but wild animals'.[40] De latere fase van de Frans-Pruisische Oorlog en de – overigens ongefundeerde – Duitse angst voor francs-tireurs in België in 1914 getuigen van brute contraguerrillatactieken.[41] Maar deze maatregelen waren ook in Europese oorlogen verre van uitzonderlijk voor die periode. [42] Het contrast tussen de juridische bescherming van strijders en bevolking in Europese oorlogen en het totaal gebrek daaraan in de koloniën is vaak aangehaald als verklarende factor voor het extreme geweld in de koloniën, maar Sybille Scheipers benadrukt de overeenkomsten: 'De notie van irreguliere oorlogvoering en de illegaliteit van de irreguliere strijders' was volgens deze Duitse expert in irreguliere oorlogvoering juist 'een rode draad die Europese en koloniale oorlogvoering met elkaar vervlocht'.[43]

Het is in deze context ook opmerkelijk dat Nederlandse militairen in Indonesië hun eigen optreden vergeleken met de represailles en marteling door de nazi's. 'We zijn hier net een Duits bezettingsleger', schreef een luitenant in 1947, 'alleen werkt de ondergrondse hier beter'. Verrassender nog is dat sommige dagboekschrijvers parallel aan de morele veroordelingen de logica aanvaardden van de naziterreur – juist vanwege hun ervaring met verzetsbestrijding op Java en Sumatra. Over het massaal platbranden van kampongs en het feit dat 'geen enkele gevangene' het er levend vanaf bracht, schreef een sergeant: 'Dezelfde heren die in de oorlog de Duitse methodes zo verachtten, passen ze nu zelf toe. Maar ze moeten het wel zo doen, want anders krijgen ze de extremisten er niet onder'. Een ander schreef over een massale moordpartij als vergelding in 1946: 'Het doet me wel denken aan Putten. Maar het is de enigste manier om de rust te bewaren'.[44]

37 Tim Roberts, 'Hidden French Influences on American Counterinsurgency Warfare', paper delivered at the Society for Military History Conference 2022 Fort Worth, USA. See also: Clay Mountcastle, *Punitive War. Confederate Guerrillas and Union Reprisals* (2009). Voor kennisoverdracht van Napoleons strijd in Spanje naar Algerije zie ook: Michael Finch, *A Progressive Occupation? The Gallieni-Lyautey Method and Colonial Pacification in Tonkin and Madagascar, 1885-1900* (Oxford, 2013) 41.

38 Totale oorlog is een oorlog waarin de hele bevolking en alle middelen van de strijdende partijen zich inzetten voor de volledige overwinning en zo legitieme militaire doelen worden.

39 Thomas Pakenham, *The Boer War (Londen 1979)* 500.

40 Sutherland, 'The Union's Counterguerrilla War', 169.

41 John Horne en Alan Kramer, *German Atrocities 1914. A History of Denial* (New Haven, 2001).

42 Voor de omstreden these over een unieke Duitse methode van oorlogvoering en Duitse continuïteit van hun koloniale oorlogen tot de holocaust zie vooral: Jürgen Zimmerer, *From Windhoek to Auschwitz. On the Relationship Between Colonialism and the Holocaust* (Abingdon, 2019).

43 Sibylle Scheipers, 'Counterinsurgency or Irregular Warfare? Historiography and the Study of 'Small Wars'', *Small Wars & Insurgencies* Vol. 25, No. 5/6 (2014) 879-99.

44 Thijs Brocades Zaalberg, 'The forbidden Nazi metaphor: Dutch soldiers' reflections on role reversal between Nazi occupation and imperial reconquest of Indonesia, 1945-1949', *International History Review* (forthcoming 2026).

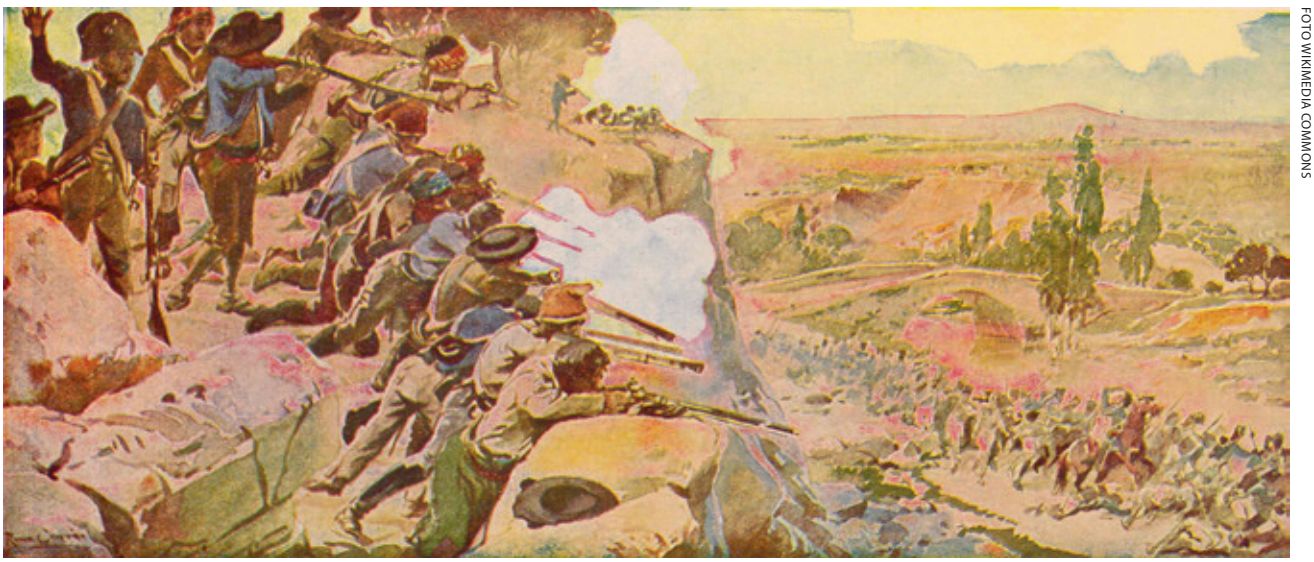

FOTO WIKIMEDIA COMMONS

De irreguliere strijd tegen Napoleontische troepen op het Iberisch schiereiland gaf bekendheid aan de term 'guerrilla', maar strijd liep parallel aan reguliere oorlogvoering door onder andere het Britse leger en was daarmee een voorbeeld van 'hybride oorlogvoering 1.0'

De geweldsculturen in de koloniale context en tijdens totale oorlogen in Europa zijn op meer manieren gelieerd en bieden meer mogelijkheden tot vergelijken. Denk aan de nadruk op het psychologisch effect bij een massale inzet van zware wapens als artillerie en het luchtwapen die mede werd gevoed door ervaringen van de Geallieerden.[45] De massale schaal waarop Britse en Canadese militairen in de Eerste Wereldoorlog Duitse straffeloos gevangenen executeerden – zo blijkt uit nieuw dagboekonderzoek – roept ook vragen op rond de nadruk op de verschillen tussen deze oorlogsmisdaden in koloniale en andere contexten.[46]
Na te zijn afgedaald naar de rauwe oorlogspraktijk in de kampongs en de loopgraven, is het tijd om weer uit te zoomen. Richten we ons alleen op het nauwe tijdsbestek van het moderne imperialisme, dan zien we dat in West-Europa geen oorlogen woedden en al helemaal geen totale oorlogen met existentiële belangen. Laten we het na om breder te kijken, dan dreigt er een te scherp contrast te ontstaan tussen koloniale wreedheid en een geïdealiseerde Europese *gentleman's war* die nooit heeft plaatsgevonden.

Rest de cruciale vraag: waar begint en eindigt het koloniale domein? Veel van wat deze conflicten verbindt is de centrale rol van bezetting in de zin van vreemde overheersing – vaak in combinatie met opstand en irreguliere oorlogvoering. Denk ook hier weer aan die driehoek: regulier, irregulier en bezetting. Daarnaast kunnen we dit debat over de bijzondere aard van 'koloniaal geweld' niet voeren zonder de gewelddadige dynamiek van burgeroorlogen bij de vergelijking te betrekken. Denk hierbij aan de Spaanse, Finse en Griekse burgeroorlogen en de vele Balkanoorlogen. Of denk aan al die andere extreem gewelddadige binnenlandse conflicten waar othering een sleutelrol speelde langs ideologische, religieuze of andere breuklijnen.[47]

45 Azarja Harmanny en Brian Linn, ''The Normal Order of Things? Contextualizing 'Technical Violence' in the Netherlands-Indonesia War", in: Thijs Brocades Zaalberg en Bart Luttikhuis, 'Beyond the League Table of Barbarity. Comparing Extreme Violence during the Wars of Decolonization', in: idem (red.), *Empire's Violent End. Comparing Dutch, British and French Wars of Decolonization, 1945-1962* (Ithaca, 2022).

46 Alex Kay, 'More Prussian than the Prussian'? Battlefield Prisoner Killing by British and Canadian Forces on the Western Front, 1914-1918, in: *Transactions of the Royal Historical Society* (2025) 1-27; Kay concludeerde dat een op de vier soldaten in de frontlinie dergelijke moorden vermeldde in persoonlijke verslagen. Dat liep op tot drie op de vier voor elite-eenheden.

47 Overigens kenden veel koloniale oorlogen een cruciale, met burgeroorlog verweven dimensie. Vaak werden etnische of religieuze breuklijnen geïnstrumentaliseerd door de koloniale macht. Ook van burgeroorlogen is vaak beweerd dat ze inherent gewelddadiger zouden zijn, iets wat de Griekse politiek wetenschapper Stathis Kalyvas in zijn sleutelwerk *The Logic of Violence in Civil War* (Cambridge, 2006) overigens bestrijd.

Laat ik nog eens benadrukken dat ik ervan overtuigd ben dat koloniale en raciale stereotyperingen drempelverlagend werken bij geweldsaanwending. Koloniale officieren rationaliseerden hun wandaden overduidelijk op deze manier – zowel *ex post* als *ex ante*. Mijn aannames zijn bovendien zeker niet in beton gegoten. Zo moet ik bekennen dat, na de slachtpartij van 7 oktober 2023 door Hamas, de Israëlische manier van oorlogvoering en vergelding me aan het denken hebben gezet – bovenal door de koloniale connotatie van het conflict en de mix van militaire en genocidale logica recent in Gaza.[48]

Kijken we weer breder, dan plaats ik dus nadrukkelijk geen vraagtekens bij de invloed van racisme; wel bij de centrale rol die het wordt toegedicht bij de verklaring van extreme geweldpleging in koloniale oorlogen. Is in de bredere geschiedenis de kloof met andere interstatelijke conflicten of burgeroorlogen wat betreft schaal, aard en motivering daadwerkelijk zo groot?
Een nadrukkelijkere, meer structurele vergelijkende blik op de militaire geschiedenis zou wel eens kunnen aantonen dat er meer gelijkenissen zijn; zeker als we daarbij oorlogvoering ook nog eens nadrukkelijker 'van onderaf' onderzoeken. Hoe dichter we in oorlog afdalen naar de grond, dus naar het niveau van de militair of een burger in oorlog, hoe meer de scheidslijnen vervagen tussen categorieën als regulier versus irregulier of koloniaal versus niet-koloniaal.[49] Drijfveren voor excessief geweld in oorlog zijn wellicht vaker dan we denken heel banaal, pragmatisch, emotioneel of opportunistisch. Meer onderzoek in egodocumenten, zoals dagboeken en brieven, kan cruciaal zijn voor een dergelijk begrip van oorlog. Aan de bekende oproep van de New Military Historians daartoe is de afgelopen decennia gehoor gegeven, maar nog lang niet genoeg.[50]

In meer algemene zin vraag ik me af hoe en in hoeverre discoursen rond oorlog de wijze van oorlogvoering daadwerkelijk drijven; dus *hoe* soldaten vechten, doden en vernietigen. Bij discours denk ik zowel aan het waarom we ten oorlog gaan, vechten en bezetten, als aan de gewenste of geïdealiseerde vorm van oorlogvoering. Leunen de savage warfare-historici bij het verklaren van extreem geweld in de koloniale context niet al te zeer op het discours rond oorlog? Trappen we zo niet in dezelfde val als de counterinsurgency-onderzoekers die het 'hearts and minds'-narratief te veel invloed toedichten aan de zogeheten verlichte praktijk? Creëren we met de nadruk op de verschillen bovendien geen nieuwe 'ranglijst van barbarij': nu tussen de koloniale geweldenaren en… ja, wie eigenlijk precies?[51]
Ten slotte bestaat er ook nog het gevaar dat we extreem geweld exotiseren door verklarenderwijs te hard op die knoppen 'koloniaal' en 'racisme' te drukken. Maken we er zo niet teveel iets van wat 'daar' in een 'ver verleden' gebeurde, onder de uitzonderlijke omstandigheden van het westerse koloniale systeem? Dit rijmt niet met mijn duistere vermoedens voor het heden en de toekomst. Het zal duidelijk zijn dat ik als militair historicus neig naar het 'deëxceptionaliseren' van koloniaal geweld. Toch beschouw ik het bovenal als een debat dat het waard is om gevoerd te worden, omdat het ons inzicht kan bieden in de aard van oorlogvoering en geweld.

Besluit

Ik kom tot mijn besluit, met daarbij allereerst aandacht voor de contemporaine relevantie. De drie geschetste aandachtsgolven voor irreguliere oorlogvoering hebben geen voorspellende waarde. Dat neemt echter niet weg dat het onverstandig lijkt als westerse krijgsmachten een historisch dominante vorm van oorlog te

48 Voor de 'mix tussen militaire en genocidale logica' zie genocide-expert Dirk Moses in: Kasper van Laarhoven, Eva Peek en Derk Walters, 'Zeven gerenommeerde wetenschappers vrijwel eensgezind: Israël pleegt in Gaza genocide', *NRC*, 14 mei 2025.

49 Met dank aan Stef Scagliola, die dit punt in een gesprek onlangs nog eens helder onder woorden bracht.

50 Ook bij ons recente grote Indonesië-onderzoek zijn militaire egodocumenten vooral ondersteunend gebruikt en te weinig leidend geweest bij deelprojecten.

51 Timothy Snyder en anderen hebben bijvoorbeeld ook de Oekraïne-oorlog een koloniale oorlog genoemd van het moderne 'Russian Empire'. Het onderdrukken van een andere bevolkingsgroep, ontkennen van hun identiteit en zelfbeschikkingsrecht zijn alle kenmerken van vreemde overheersing die lijken op kolonialisme.

veronachtzamen in onderwijs, onderzoek en doctrinevorming. Voor toch al sterk groeiende Europese krijgsmachten vormt dit geen wezenlijke concurrentie voor hun gereedheid voor de zogenoemde hoofdtaak 1. Voorbereiding op irreguliere oorlogvoering valt grotendeels in het kennisdomein – dat van de intellectuele krijger – en niet in het fysieke domein. De rol van historici hierbij zou die kunnen zijn van de *applied historian*, die historisch onderbouwd inzicht geeft in hedendaagse vraagstukken van beleid tot tactiek. Maar meer nog dan een toegepaste rol in instrumentalistische 'how to'-vorm, zou de militair historicus de poortwachter moeten zijn tegen wensdenken en selectief leren door anderen. Dit kan gaan om opstandbestrijding of juist de voor Europa steeds relevantere omkering: verzet tegen vreemde overheersing en hulp aan gewapende opstanden. Ook daarbij dienen we *cherry picking* en mythevorming te mijden.

Mijn primaire waarschuwing is echter academisch van aard en betreft de neiging tot rigide compartimentalisering van ons denken over oorlogvoering en geweld. Concepten zijn veelal noodzakelijke stereotyperingen. Een te sterk geloof in hun capaciteit de werkelijkheid te vatten kan echter leiden tot overdreven contrastering die ons begrip vertroebelt. Dergelijke compartimentalisering en contrastering van irregulier-regulier en de kloof tussen koloniaal en niet-koloniaal geweld is wat de twee deelonderwerpen van mijn rede met elkaar verbindt.

Wat deze twee thema's verder verknoopt is de analytische verwarring die voortkomt uit een kloof tussen theorie en praktijk. Preciezer: de interactie tussen hoe oorlog is voorgesteld, geconceptualiseerd en geïdealiseerd en hoe oorlog daadwerkelijk wordt uitgevochten. Culturele voorkeuren creëren blinde vlekken, zowel bij de voorbereiding op oorlog als bij historische analyse achteraf. Toekomstige onderzoekers doen er goed aan voort te bouwen op John Lynns klassieke studie *Battle. A History of Combat and Culture* (2003). Lynn beschrijft hierin de zojuist aangekaarte wisselwerking tussen het 'discours' en de 'realiteit' van oorlog. Zijn benadering behoort tot de *cultural turn* in militaire geschiedenis en is vaak bejubeld, maar zijn *discourse-reality*-model is vooralsnog niet serieus getest aan de hand van andere casuïstiek. Vanuit Leiden gaan we in samenwerking met de Nederlandse Defensieacademie juist hiervan werk maken.

Culturele voorkeuren creëren blinde vlekken, zowel bij de voorbereiding op oorlog als bij historische analyse achteraf

Omdat een te eenzijdige top-downbenadering van oorlog conceptuele verkokering in de hand werkt, pleit ik daarbij nadrukkelijk voor een benadering waarbij oorlog nog meer van onderop wordt onderzocht. Onderzoek naar de rauwe tactische realiteit en persoonlijke beleving, door meer en beter gestructureerd onderzoek in militaire egodocumenten, kan daarbij helpen. Het is juist dit type onderzoek waarmee mijn studenten hier in Leiden vertrouwd raken en waarmee mijn promovendi aan de slag gaan. ■

Sneeuw in Hiroshima

Pien van der Hoeven

Kortgeleden was ik in Japan. Het was helaas niet het seizoen van de kersenbloesem, maar het was evenzeer onvergetelijk om Hiroshima in de sneeuw te zien, wat ook in de winter uitzonderlijk is. Met de sneeuwvlokken kwam een verstilling over het Vredespark die de ervaring verdiepte om daar te zijn en te herdenken wat Litlle Boy er tachtig jaar geleden had aangericht.
Little Boy noemden de Amerikanen de uraniumbom die zij op 6 augustus 1945 afwierpen boven Hiroshima. Drie dagen later viel de plutoniumbom waarvoor de naam Fat Man was bedacht op Nagasaki. Nu er een oorlog is ontbrand rond de nucleaire faciliteiten van Iran gaan mijn gedachten steeds terug naar die twee steden waar ik begin dit jaar was, de enige ter wereld die een nucleaire aanval hebben doorgemaakt. Het is indrukwekkend hoe Hiroshima en Nagasaki zich na de apocalyps hebben ontwikkeld als plekken waar vandaan de mensheid wordt gewaarschuwd tegen kernwapens. Stedelijke bestuurders reizen de wereld over met hun vredelievende boodschap. Hoogbejaarde slachtoffers getuigen op allerlei conferenties waar de machtigen der aarde samenkomen. Bezoekers van de herdenkingsparken zoals ik nemen iets van die missie mee terug naar huis.

In de musea van de parken is een deel van de tentoonstellingsruimte ingeruimd voor de geschiedenis van de naoorlogse beweging die de kernwapens wil inperken. Het hoogtepunt daarvan is natuurlijk het Non-proliferatieverdrag (NPV) dat in 1968 is gesloten en inmiddels door 191 landen is geratificeerd. Dit verdrag bepaalt dat kernwapens beperkt blijven tot de vijf landen die er in 1968 al over beschikten: de Verenigde Staten, Rusland, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en China. De andere landen hebben beloofd geen kernwapens te ontwikkelen. Hun staat vrij om kernenergie op te wekken voor civiele doeleinden onder toezicht van het Internationaal Atoomenergieagentschap. Terwijl ik in het museum in Nagasaki langs de panelen liep met het successverhaal van de non-proliferatie bedacht ik me dat er evengoed panelen te maken zouden zijn met een parallelle geschiedenis, een gelijktijdige tegenbeweging, die van de proliferatie. Er zijn namelijk landen die het NPV hebben ondertekend en heimelijk toch kernwapens proberen te ontwikkelen. Iran is er daar een van.
Een Iraanse oppositiegroep onthulde in 2002 het bestaan van geheime nucleaire faciliteiten in Iran. Sindsdien krijgt het land sancties te verduren. In 2015 sloten de vijf erkende kernmogendheden een deal met Iran. In ruil voor de opheffing van de sancties liet Iran hiermee zijn nucleaire programma beteugelen. Onder leiding van president Donald Trump is de VS in 2018 echter uit dit akkoord gestapt en heeft weer sancties ingesteld. Iran, dat zo langzamerhand aan de grond is gebracht door de langdurige sancties, was al weken in onderhandeling met de Amerikanen, toen de VS samen met Israël afgelopen 28 februari het land plotseling aanviel.
Het is natuurlijk altijd de vraag of een militaire oplossing noodzakelijk is, maar voor het roekeloze optreden van Trump en de Israëlische premier Benjamin Netanyahu zijn andere, minder edele motieven te bedenken dan het streven de verspreiding van kernwapens tegen te gaan. Ook wat de inzet van de atoombom tegen Japan betreft, is er discussie over de motieven, een discussie die vragen oproept over de noodzakelijkheid van de inzet. De dag dat Fat

Man werd afgeworpen boven Nagasaki sprak president Harry Truman de Amerikaanse bevolking toe op de radio. In die toespraak zei hij dat met het gebruik van de atoombom de oorlog werd verkort om zo 'de levens van duizenden en duizenden jonge Amerikanen te redden'. In de herdenkingsmusea van Hiroshima en Nagasaki worden op de informatiebordjes nog twee andere argumenten genoemd: ten eerste de Sovjet-Unie de pas afsnijden. Deze zou immers bij een conventionele overmeestering van Japan haar invloedssfeer verder hebben kunnen uitbreiden, net als dat in Oost-Europa is gebeurd. En ten tweede de legitimering van de enorme kosten waarmee de ontwikkeling van de atoombom gemoeid was geweest. In het museum van Nagasaki was op een paneel te lezen dat het Manhattan Project meer had gekost dan alle Japanse staatsuitgaven van 1945. Beide musea schenken ook aandacht aan de gewetensbezwaren van de wetenschappers die de atoombom hadden ontwikkeld. Velen van hen drongen erop aan dat Japan eerst een waarschuwing zou krijgen dat de VS dit allesvernietigende wapen tot zijn beschikking had. Op die manier zou de VS Japan de kans geven te capituleren zonder dat het wapen zou hoeven worden ingezet. Dat Truman niet voor een waarschuwing voelde, maakt het meespelen van de andere motieven aannemelijk.
In de Amerikaanse militaire musea waar de B-29-bommenwerpers tentoongesteld staan die de atoombommen hebben afgeworpen, houdt men het bij het klassieke motief. De Enola Gay die de bom op Hiroshima wierp staat in het National Air and Space Museum in Washington D.C. Hier staat kort vermeld hoeveel slachtoffers de bom veroorzaakte, maar dat de bom ook veel slachtoffers voorkwam die zowel aan Amerikaanse als Japanse zijde zouden zijn gevallen als de strijd om Japan nog was doorgegaan. In het National Museum of the United States Air Force in Dayton, Ohio, waar zowel de Bockscar als een replica van de Fat Man die hij afwierp, staan tentoongesteld, viel mij bij een bezoek twee jaar geleden al op hoe karig beide werden toegelicht.
In 1994 ontstond er een rel over het ontwerp van een tentoonstelling in het museum in Washington ter herdenking dat het vijftig jaar geleden was dat de Enola Gay de Little Boy op Hiroshima had geworpen. In het ontwerp werd vastgesteld dat de oorlog tegen Japan fundamenteel verschilde van die tegen Duitsland en Italië; tegen Japan vochten de Amerikanen uit wraak. Er stak een storm van protest op. Veteranen vonden het ook beledigend dat Japanse getuigenissen en foto's van slachtoffers deel uit zouden maken van de tentoonstelling. Het museum werd in de pers een 'unpatriotic institution' genoemd. Onder druk van veteranenorganisaties en Congresleden werd de tentoonstelling aangepast. De vakorganisatie van Amerikaanse historici veroordeelde dit als een openlijke poging de eigen geschiedenis wit te wassen.

In de herdenkingsmusea in Hiroshima en Nagasaki hangen wel veel foto's van slachtoffers. In Hiroshima is de tentoonstelling opgebouwd aan de hand van getuigenissen van overlevenden. In Nagasaki wordt het verhaal van de vernietiging verteld, beginnend bij het allesverzengende centrum van de explosie en eindigend bij de mensen die op latere leeftijd alsnog aan stralingsziekte overlijden. De meeste indruk op mij maakte een foto die in Nagasaki hing. Het is een foto van de Amerikaanse legerfotograaf Joe O'Donnell. Als 23-jarige documenteerde hij in het geheim de verwoesting van Hirosjima en Nagasaki. De foto's bewaarde hij vijftig jaar in een koffer zonder er met iemand over te spreken. Op de bewuste foto staat een jongen – niet ouder dan tien jaar – met op zijn rug zijn dode broertje. In een interview vertelde O'Donnell dat de jongen bij het crematorium stond te wachten op zijn beurt om het lijkje af te geven. Mannen met witte maskers namen de baby van zijn rug en plaatsten deze voorzichtig in het vuur, wat een sissend geluid maakte. Het vuur lichtte op met een rode gloed, zo rood als het bloed op de onderlip van de jongen, die stil en kaarsrecht stond toe te kijken, maar daarbij heel hard op zijn lip beet. Ik stond daar te kijken naar de jongen en voelde een diep menselijk verlangen in mij opkomen: nooit meer Nagasaki. Nooit meer oorlog.

En inmiddels is weer een nieuwe oorlog ontbrand. ■

Lege schermen en volle woorden

Jaus Müller

Terwijl ik deze column schrijf, kijk ik naar een rij lege schermen gericht op de Straat van Hormuz, in het operationeel hoofdkwartier van de EU in Larissa, Griekenland, waar ik momenteel als stafofficier werk binnen Operatie Aspides. Normaal gesproken vormen deze schermen een dynamisch mozaïek van scheepvaartbewegingen: tankers en containerschepen die in een constante stroom bewegen. Het is de visuele verbeelding van een principe dat al bijna vier eeuwen oud is: mare liberum. De zee is van iedereen. Vrije doorgang is een basisprincipe van het internationale systeem.

Operatie Aspides probeert precies dat principe te beschermen. De missie is opgezet om de maritieme routes door de Rode Zee veilig te houden tegen aanvallen en intimidatie. Tegelijkertijd wordt met een schuin oog gekeken naar een ander maritiem chokepoint: de Straat van Hormuz. Juist daar ligt nu de reden voor de lege schermen. Terwijl ik deze regels schrijf, is het Iran gelukt door dreiging en aanvallen een van de belangrijkste energie-aanvoerroutes ter wereld effectief te sluiten.

Tot enkele dagen geleden waren de schermen nog gevuld met bewegende pijltjes. Nu is er niets. De maritieme verkeersstromen zijn abrupt stilgevallen. Tankers blijven op veilige afstand, verzekeraars verhogen premies of trekken dekking in en energieprijzen reageren vrijwel onmiddellijk. Het is een visuele herinnering aan hoe kwetsbaar de mondiale economie blijft voor geopolitieke schokken op zee.

Deze situatie is het directe gevolg van de snel escalerende oorlog die Israël en de Verenigde Staten op 28 februari tegen Iran begonnen. Op die dag zat ik met collega's uit verschillende Europese landen in het hoofdkwartier toen het bericht binnenkwam dat de Iraanse opperste leider Ali Khamenei was uitgeschakeld. Heel even leek het alsof het Iraanse regime daardoor wankelde. Sommige analisten spraken voorzichtig over een mogelijke machtscrisis in Teheran. Die hoop bleek van korte duur. Kort daarna volgden raketaanvallen, drone-operaties en maritieme dreiging. De blokkade van de Straat van Hormuz was het meest zichtbare resultaat. Voor de EU-missie, die juist draait om het openhouden van maritieme routes, betekende dit een strategische klap in het gezicht.

Met het toenemen van de spanningen begonnen ook barsten te ontstaan in de coherentie van het politieke verhaal achter de oorlog. Het leek wel alsof niemand in Washington was voorbereid op deze economische *fall out* van operatie Epic Fury. In de dagen na het begin van de Amerikaanse aanvallen op Iran viel vooral de strategische inconsistentie in de communicatie vanuit Washington op. President Donald Trump gaf verschillende rechtvaardigingen voor het geweld. Enerzijds stelde hij dat de Verenigde Staten preventief handelden omdat Iran op het punt stond Amerikaanse doelen aan te vallen. Anderzijds suggereerde hij dat de oorlog een kans bood voor een machtswisseling in Teheran. Het doel van de operatie leek daarmee te schuiven tussen preventieve zelfverdediging en impliciete *regime change*. Minister van Buitenlandse Zaken Marco Rubio presenteerde weer een andere uitleg. Volgens hem had Washington ingegrepen omdat een aanstaande Israëlische aanval vrijwel zeker een Iraanse tegenaanval op Amerikaanse troepen zou uitlokken. In deze redenering was het Amerikaanse optreden dus bedoeld om een escalatie voor te zijn. De oorlog werd daarmee niet zozeer gepresenteerd als een initiatief van Washington, maar als een poging om een nog grotere crisis te voorkomen.

Andere leden van de regering probeerden het doel juist te vernauwen. Vicepresident J.D. Vance benadrukte dat het conflict geen langdurige oorlog mocht worden en dat de Amerikaanse inzet zich beperkte tot het neutraliseren van de Iraanse nucleaire dreiging. Tegelijkertijd sprak minister van Defensie Pete Hegseth in hyperbolische termen over de militaire resultaten. Volgens hem was de Iraanse militaire capaciteit vrijwel ingestort en hadden de Verenigde Staten een duidelijk strategisch overwicht bereikt. Formeel ontkende hij dat regime change het doel van de oorlog was, maar zijn retoriek suggereerde wel degelijk dat de machtsstructuur in Iran fundamenteel onder druk stond.

Het resultaat was een opmerkelijk diffuus strategisch narratief. Preventieve zelfverdediging, steun aan Israël, nucleaire non-proliferatie en impliciete regime change circuleerden tegelijkertijd als rechtvaardiging voor hetzelfde militaire optreden. Juist voor een oorlog die door Washington als noodzakelijk en beslissend werd gepresenteerd, ontbrak daarmee een eenduidig politiek doel. Voor militairen is dat geen academische kwestie. Zoals Clausewitz al stelde is oorlog een voortzetting van politiek met andere middelen. Zonder een helder politiek doel wordt het bijzonder moeilijk om militaire operaties strategisch te sturen. Middelen en doelen raken dan los van elkaar. De huidige situatie doet daarom onvermijdelijk denken aan een eerdere Amerikaanse oorlog: de invasie van Irak in 2003. Natuurlijk zijn er grote verschillen. Maar er zijn ook opvallende parallellen in hoe politieke doelstellingen zich ontwikkelen — of juist niet ontwikkelen — terwijl militaire operaties al gaande zijn. Wie de tijdlijn van de eerste maanden van de Irakoorlog bekijkt, ziet een vergelijkbare dynamiek. Op 1 mei 2003, slechts enkele weken na de invasie, verklaarde president George W. Bush dat de grote gevechtsoperaties voorbij waren. Achter hem hing het berucht geworden spandoek ‘Mission Accomplished’.

De realiteit bleek anders. In de maanden daarna namen de aanvallen op Amerikaanse troepen juist toe. Amerikaanse commandanten probeerden die ontwikkeling aanvankelijk te bagatelliseren. Op 27 mei 2003 verklaarde generaal-majoor Buford Blount III, commandant van de 3rd Infantry Division: ‘It’s a very small group—one or two people—in isolated attacks against our soldiers’. Ook Paul Bremer, de civiele bestuurder van Irak namens de Coalitie, hield aanvankelijk vol dat er geen sprake was van een georganiseerde opstand. Op 12 juni 2003 stelde hij dat er geen aanwijzingen waren voor centrale coördinatie. Nog geen week later verklaarde generaal-majoor Ray Odierno dat het geweld niet als guerrillaoorlog kon worden beschouwd. Volgens hem ontbraken organisatie, coördinatie en leiding. Ironisch genoeg sprak de Amerikaanse plaatsvervangend minister van Defensie Paul Wolfowitz dat beeld op exact dezelfde dag tegen. Hij erkende wél dat er sprake was van een guerrillaoorlog — maar voegde er optimistisch aan toe dat de Verenigde Staten die oorlog konden winnen.

Binnen enkele weken circuleerden dus meerdere, deels tegenstrijdige interpretaties van hetzelfde conflict: geïsoleerde incidenten, een beginnende opstand of een volwaardige guerrillaoorlog. Het politieke en militaire narratief liep uiteen, terwijl de realiteit op de grond steeds complexer werd.

Wie vandaag naar de oorlog met Iran kijkt, ziet opnieuw een soortgelijke versnippering van strategische verhalen. Dat betekent niet automatisch dat de uitkomst dezelfde zal zijn als in Irak. Maar het is wel een waarschuwing: strategische coherentie is geen een of andere academische luxe. Zij vormt het fundament waarop militaire operaties betekenis krijgen. Zonder dat fundament kunnen zelfs tactische successen strategisch betekenisloos blijken. Het effect van het uitblijven van strategische coherentie is hier op het hoofdkwartier pijnlijk duidelijk: de schermen, gericht op de Straat van Hormuz, blijven leeg. De olieprijzen gaan zowat sneller omhoog dan een Iraanse raket, maar niemand heeft een strategisch antwoord hoe we de olietoever weer op gang krijgen. De Verenigde Staten, toch een van de aanstichters van dit alles, weten het evenmin. Soms zegt een leeg scherm meer dan duizend bewegende pijltjes. ■

Strijdtonelen

De Eerste Wereldoorlog in de Nederlandse pers en literatuur 1914-1918
Door Paul Moeyes
Amsterdam/Antwerpen (Uitgeverij De Arbeiderspers) 2024
576 blz.
ISBN 9789029550383
€ 34,99

Paul Moeyes is een gekend expert op het gebied van de Belle Époque en de Eerste Wereldoorlog (circa 1870-1918), en dan met name van de positie die Nederland in die jaren innam. Hij vestigde zijn naam met studies als *Buiten schot* en *De Zwaardjaren*, en van zijn hand verscheen ook *Strijdtonelen, De Eerste Wereldoorlog in de Nederlandse pers en literatuur*. Het boek wil, zo zegt Moeyes, een beschrijving en analyse geven van de Nederlandse journalistiek en oorlogsliteratuur die werd geproduceerd tijdens de Eerste Wereldoorlog zelf (blz. 8).

Het begin

Nederland had tot 1914 geen grote traditie wat betreft oorlogsverslaggeving. Sinds de Belgische opstand van 1830 was Nederland zelf niet meer in oorlog geweest (koloniale optredens leefden nauwelijks bij de bevolking) en het was simpelweg te duur om journalisten naar buitenlandse fronten te sturen. De kranten schreven bijvoorbeeld over de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871 op basis van buitenlandse berichtgeving en militaire analyses. Dat veranderde toen in augustus 1914 de Duitse inval in België zich pal onder Nederland voltrok. Toen stuurden alle Nederlandse kranten verslaggevers naar de grens om als ooggetuigen over de oorlog te berichten. Het nieuws verschoof daarmee van bezonken en afstandelijk naar meer actueel, sensationeel en betrokken. De journalisten noteerden vooral wat Duitse soldaten en Belgische vluchtelingen hun vertelden. Dit kwam de betrouwbaarheid van het nieuws niet ten goede. Sterker nog, onbedoeld werd de Nederlandse pers partij in de propagandaoorlog tussen de Geallieerden en de Centralen. Uitzondering daarop was Bert Mokveld, een van de eerste journalisten die daadwerkelijk zelf het oorlogsgebied introkken en in het katholieke dagblad *De Tijd* berichtte over wat hij had gezien. Overigens ging het daarbij vooral om de gevolgen van de strijd en niet over de gevechten zelf.

Literatuur

Al heel snel na het uitbreken van de oorlog, namelijk in oktober 1914, verscheen de eerste Nederlandstalige WOI-roman getiteld *De franc-tireur van Warsage* van journalist/cabaretier Jean-Louis Pisuisse. De auteur beschrijft daarin, 'op ware feiten berustend' (blz. 73), het optreden van een Vlaamse boer die de wapens opneemt tegen de Duitsers. Het bestaan van zulke franc-tireurs is echter tot op de dag van vandaag omstreden, wat de kwalificatie 'op ware feiten berustend' op zijn minst opmerkelijk maakt. Het lijkt er sterk op dat Pisuisse zich zonder al te veel *factchecking* vooral liet inspireren door Belgische propaganda. Opmerkelijk is ook hoe Nederlandse uitgevers en auteurs tijdens de oorlog pro-Vlaamse publicaties uitbrachten en daarbij vanuit Duitsland financieel ondersteund werden. Zij hoopten met deze publicaties een bijdrage te leveren aan de Groot-Nederlandse gedachte van een verenigd Nederland en Vlaanderen maar droegen, zonder dat te beseffen, actief bij aan een Groot-Duitse strategie. Daarin zou, zo was het Duitse plan, uiteindelijk ook Nederland zijn soevereiniteit kwijtraken (blz. 109-111). De verkeerde voorstelling van zaken uit de eerste oorlogsweken werd eindeloos herhaald in de Nederlandse romans die tijdens de daarop volgende jaren verschenen. De Nederlandse romanciers kwamen daarbij niet of nauwelijks tot een kritisch geluid. De oorlogsliteratuur bood vooral oppervlakkige ontspanning en geen verdieping, waarbij voorbij werd gegaan aan voor Nederland belangrijke thema's als de Belgische vluchtelingen en de economische malaise. De oorlog en de vrees voor annexatie door Duitsland '(…) hadden het waakvlammetje van de nationale vaderlandsliefde in het neutrale Nederland inderdaad fel doen oplaaien', zo stelt Moeyes (blz. 174). Dit nationale zelfbeeld werd vervolgens in de (jeugd)literatuur opgepoetst door veel en vaak te herinneren aan roemruchte daden van Nederlandse politici en vlootvoogden tijdens vooral de Tachtigjarige Oorlog en de Gouden Eeuw. Ook verwijzingen naar de strijd tussen de Zuid-Afrikaanse Boeren en

de Engelsen ontbreken niet. Deze insteek veranderde tijdens de oorlog in feite niet.
Dat resulteert in deze studie vervolgens in (te) lange besprekingen van middelmatige boeken die je, in de woorden van Moeyes zelf, kunt typeren als '(…) ondermaats, zowel in kwaliteit als in kwantiteit' (blz. 491). En iets verder: 'De Nederlandse oorlogsliteratuur spreekt, ook in haar nietszeggendheid'. Vervolgens rijst dan wel de vraag waarom Moeyes zoveel aandacht schenkt aan wat hijzelf ervaart als inferieure literatuur die je maar het best snel kunt vergeten. Wat Nederland dan ook heeft gedaan, want van alle besproken titels uit die jaren is er uiteindelijk nauwelijks een die beklijft. Moeyes verklaart dat mijns inziens terecht vanuit het gegeven '(…) dat er een relatie bestaat tussen de intensiteit van de oorlogservaring, de mate waarop die inbreuk maakte op de persoonlijke levenssfeer en de literaire respons die eruit voortvloeide. Waar de Tweede Wereldoorlog onuitwisbare sporen achterliet in de Nederlandse cultuur en geschiedenis, zo is de Eerste Wereldoorlog schijnbaar uit het nationale collectieve geheugen gewist' (blz. 482).

Latere journalistiek

Ook tijdens het vervolg van de oorlog zag de Nederlandse pers, met uitgezonderd af en toe de progeallieerde *Telegraaf* (blz. 492), het als zijn taak zo objectief en neutraal mogelijk te berichten over het verloop van de strijd. Dat lukte echter nauwelijks omdat de kranten ook toen niet of nauwelijks eigen journalisten aan het front hadden, en voor hun berichtgeving vooral afhankelijk waren van (strak gecontroleerde) buitenlandse persbureaus. Ietwat complimenteus-cynisch ontlokte dat een in Nederland werkzame Amerikaanse journalist de opmerking: 'I like to take my information from your press, because it is publishing the lies from both sides' (blz. 246).
Pas in de loop van 1917 treedt er toch een lichte verandering op. De door Duitsland gevoerde onbeperkte duikbootoorlog leidde ook tot de vernietiging van Nederlandse schepen en daaruit voortvloeiend slachtoffers. Dat maakte het, althans voor een deel van de Nederlandse pers, onmogelijk neutraal te blijven berichten zonder zijn geloofwaardigheid te verliezen (blz. 494). Dit loslaten van de door de neutraliteit opgelegde zelfcensuur had uiteindelijk toch een positief effect op de kwaliteit van de binnen- en buitenlandse berichtgeving in de Nederlandse kranten, zo constateert de onderzoeker (blz. 496).

Ten slotte

Ook met *Strijdtonelen* maakt Paul Moeyes zijn inhoudelijk-deskundige reputatie ruimschoots waar. Daarbij passen echter juist wat betreft dit boek wel een paar kanttekeningen. De eerste is dat *Strijdtonelen* door zijn beperktere thematische insteek voor een kleinere doelgroep interessant is dan het veel breder opgezette *Buiten schot*. Het hiervoor genoemde encyclopedische, om niet te zeggen uitputtende karakter van *Strijdtonelen* doet daarnaast een serieus beroep op het uithoudingsvermogen van de lezer. Niet iedereen zal dan ook als vanzelfsprekend de laatste alinea's halen. Wie dat wel lukt, heeft daarentegen een gedegen, overdadig inzicht in het matige functioneren van zowel de Nederlandse pers als de literaire wereld in de jaren 1914-1918. ■

Drs. Jan Schoeman

Schrijft u een gastcolumn in de *Militaire Spectator*?

De redactie van de *Militaire Spectator* biedt lezers de mogelijkheid een gastcolumn te schrijven van maximaal duizend woorden. Het thema is vrij, maar moet passen in de formule van het tijdschrift. Een gastcolumn bevat een relevante boodschap voor de lezers, een gefundeerde eigen mening en juiste en verifieerbare feiten in een logisch opgebouwd betoog.
U kunt uw gastcolumn sturen naar de bureauredactie (zie colofon) of aanbieden via de website. De redactie wacht uw bijdrage met belangstelling af.

De hoofdredacteur

Alle hens aan dek – ook na leeftijdsontslag

Luitenant ter zee der 1e klasse logistieke dienst mr. Stephan Ip

Nederland investeert stevig in Defensie: meer personeel, meer capaciteit en grotere operationele inzetbaarheid. Tegelijkertijd laten we een belangrijke bron van kennis onbenut: oud-militairen die met leeftijdsontslag, rond hun zestigste, uit dienst zijn gegaan.[1] Het huidige systeem weerhoudt oud-militairen van terugkeer bij Defensie, terwijl hun expertise juist nu van waarde kan zijn.

Wat kan de oorzaak zijn dat een oud-militair niet terugkeert bij Defensie? Wie terugkeert, verliest zijn defensie-uitkering.[2] Dit geldt voor militairen die in de jaren voorafgaand aan het bereiken van de AOW-leeftijd uit dienst zijn gegaan. Het resultaat is dat veel ervaren krachten niet terugkeren, hoewel hun kennis en kunde essentieel zijn voor continuïteit en slagkracht. Tegelijkertijd rijst de vraag: als iemand wil blijven werken, waarom zou hij of zij dan nog een uitkering nodig hebben? Het systeem lijkt mensen financieel te ontmoedigen door te werken op het moment dat juist hun kennis en ervaring hard nodig zijn. Het argument dat terugkeer daardoor beperkt moet worden, richt zich met name op financiële afwegingen op korte termijn, terwijl op de lange termijn de kosten van kennisverlies veel groter zijn. Het huidige systeem voelt tegenstrijdig aan.

In de samenleving kan iemand vaak blijven werken, zelfs na pensionering, met behoud van zijn financiële rechten. Waarom is dit bij Defensie anders, als het gaat om oud-militairen die een defensie-uitkering ontvangen? Iemand die nog inzetbaar is, mag niet terugkeren of verliest zijn financiële zekerheid. Zo verdwijnt waardevolle ervaring op het moment dat die broodnodig is.

Er zijn modellen te bedenken die dit knelpunt kunnen oplossen. Zo zou een systeem kunnen worden ingericht waarbij militairen na een minimale diensttijd financiële rechten opbouwen en een levenslange uitkering ontvangen, ongeacht of zij daarna doorwerken in een andere functie of als reservist binnen de krijgsmacht, zoals dat in grote lijnen ook in de Verenigde Staten het geval is.[3] Op die manier blijven financiële rechten bij terugkeer behouden, wordt ervaring beloond, blijft kennis beschikbaar en verdwijnen uitsluitingen. Daarmee kan de kennis en ervaring van oud-militairen behouden blijven en de operationele gereedheid van de Nederlandse krijgsmacht worden versterkt. De krijgsmacht is een kennis-organisatie, waarin ervaring en operationele inzichten vaak doorslaggevend zijn. Door oud-militairen weer in te zetten kan Defensie continuïteit van ervaring waarborgen en de operationele slagkracht vergroten.

Alle hens aan dek – ook na leeftijdsontslag – is geen retorische oproep. Het is een bewuste keuze: benut de kennis van wie de krijgsmacht diende en versterk daarmee de operationele gereedheid van Nederland. ■

* Luitenant ter zee der 1e klasse logistieke dienst mr. Stephan Ip is werkzaam bij de Koninklijke Marine. Deze gastcolumn is op persoonlijke titel geschreven.

1 Roel Schreinemachers, Kamerleden bezorgd over verlies van militaire expertise: 'Haal veteranen terug', *RTL Nieuws*, 24 januari 2026.

2 ABP, Uitkering Gewezen Militairen.

3 United States government, Military and veteran retirement benefits.

‘Het welligt wijsgeerigste boek over de krijgskunst’

Luitenant-generaal b.d. Mart de Kruif haalt in de theatervoorstelling *Veldheren Historisch*, haast onvermijdelijk, Carl von Clausewitz aan, maar raadt het publiek aan het beroemde boek van de Pruisische generaal niet te lezen. Bij het verschijnen van *Vom Kriege*, dat werd gepubliceerd kort na het overlijden van Clausewitz, dacht de redactie van de *Militaire Spectator* daar duidelijk anders over.

‘In het verlies van dien schrijver heeft men, naar het gevoelen van bevoegde beoordelaars den Kant der krijgskunst te betreuren’, stond te lezen in de tweede jaargang van het tijdschrift, in 1833.[1] Met ronkende teksten plaatst de redactie van de *Spectator* Clausewitz op een voetstuk. Zijn werk is ‘het onderwerp van belangrijke mededeelingen, onder de officieren van den waren stempel’ en *Vom Kriege* ‘is welligt het wijsgeerigste boek dat tot nog toe over de krijgskunst geschreven is.’ Clausewitz deed zijn invloed meteen gelden, aldus de redactie, want op een ander belangrijk werk dat tezelfdertijd verscheen heeft ‘het eerste gedeelte van het vroeger verschenen werk van den Generaal Von Clausewitz, deszelfs wijsgeerige strekking (…) uitgeoefend.’

Een paar jaar later bleek eens te meer waartoe de wijsheid van Clausewitz in staat was. Bij een zoektocht naar het nut van het bestuderen van de krijgsgeschiedenis zaten redactieleden na het lezen van talloze boeken en teksten metaforisch ‘aan eenen wèl bezetten disch, vol heerlijke geregten, doch nog altijd met een zeer traag werkend verduwings-stelsel. Er haperde dus nog veel, om voor ‘t minst van enkele dezer geregten het ware voedsel te trekken.’[2] Clausewitz bracht de boel op gang, want hij ‘leverde een maagbitter, dat ons voor de spijsvertering diende; deze scherpte, voor ‘t minst, ons oordeel, ofschoon dat ook hij ons bitter deed gevoelen, dat wij in vele zaken onzen tijd beter hadden kunnen besteden.’ De wil om militaire geschiedenis verder te onderzoeken kreeg door Clausewitz een knauw, misschien heeft De Kruif dus wel gelijk, maar hij scherpte in ieder geval de geest. ■

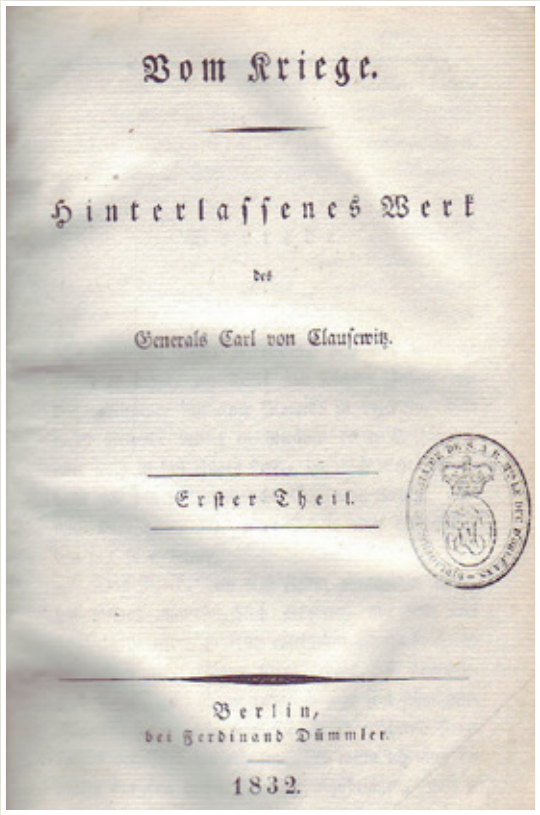
Vom Kriege.

Hinterlassenes Werk

des

Generals Carl von Clausewitz.

Erster Theil.

Berlin,
bei Ferdinand Dümmler.

1832.

Vom Kriege, het ‘welligt wijsgeerigste boek over de krijgskunst’

1 Redactie, ‘Verscheidenheden’, *Militaire Spectator* 2 (1833) (8). Zie: https://militairespectator.nl/sites/default/files/bestanden/uitgaven/D2-8.pdf.

2 Redactie, ‘Bedenkingen over enkele punten van het krijgskundig onderwijs en voornamelijk der krijgs-geschiedenis’, *Militaire Spectator* 6 (1838) (8). Zie: https://militairespectator.nl/sites/default/files/bestanden/uitgaven/MMKB10_000585009_pdf.pdf.

De KVBK organiseert:

- 2 april: lezing ‘Russische strategische cultuur en Information Operations’ door Peter Heuts, winnaar van de Krijgswetenschapsprijs. Aan de hand van zijn bekroonde masterscriptie laat Heuts zien hoe historische, filosofische en culturele factoren het Russische denken over oorlog en vrede vormen en doorwerken in militair optreden en hybride conflict.

- 9 april: lezing ‘The Changing Character of War’ door dr. Rob Johnson. In een tijd waarin vijandbeelden verschuiven, technologie zich razendsnel ontwikkelt en strategische verhoudingen onder druk staan, dringt één vraag zich op: hoe verandert de oorlogvoering nu werkelijk? Johnson is directeur van het Strategy, Statecraft, and Technology (Changing Character of War) Centre van de University of Oxford en een internationaal erkend expert die zich zowel in academische als beleidscontexten verdiept in hoe oorlogen worden gevoerd.

- 23 april: symposium ‘Warrior gezocht’. In dit symposium staat de *warrior* van de toekomst centraal. Welke vaardigheden en capaciteiten zijn straks onmisbaar? En hoe moet Defensie haar personeelsbeleid en organisatie inrichten om die kwaliteiten te ontwikkelen, te behouden en optimaal te benutten? Onder de sprekers bevinden zich onder meer commodore Ellen Meeuwsen-Scholten, directeur Personeel bij het Commando Lucht- en Ruimtestrijdkrachten, prof. dr. Martijn Kitzen, bijzonder hoogleraar Krijgswetenschappen, en prof. dr. Tine Molendijk, bijzonder hoogleraar Morele Dilemma’s van Militaire Operaties.

- 1 mei: Vrijheidssymposium 2026 met als thema ‘Hoofdtaak 1 – Verdediging van toen en nu’. De KVBK organiseert dit symposium in samenwerking met het Thematisch Netwerk Defensie van de VVD. Is vrijheid nog wel zo vanzelfsprekend? Vrijheid vraagt om waakzaamheid, inzet en – zo nodig – verdediging.

Voor meer informatie en aanmelden scan de QR-codes of ga naar de website https://kvbk.nl/evenementen.

SIGNALERINGEN

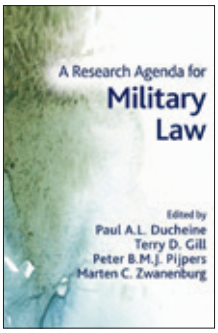

A Research Agenda for Military Law

Door Paul Ducheine e.a. (red.)
Cheltenham (Edward Elgar Publishing) 2026
198 blz.
ISBN 9781035353491
€ 98,- of open access via uitgever

In *A Research Agenda for Military Law* bespreken de auteurs huidige en verwachte aandachtsvelden van militair recht. Een daarvan is AI, een aspect dat zich heeft gemanifesteerd in de oorlogen tussen Rusland en Oekraïne en Israël en Hamas. Wat zijn de operationele en juridische implicaties van de technologie? Een andere vraag is hoe AI zich verhoudt tot het internationaal humanitair recht. Daarnaast komen onder meer hybride oorlogvoering en de militarisering van de ruimte aan de orde en de rol die private actoren in conflicten kunnen spelen. De auteurs in deze bundel verbinden hun praktische kennis van defensie aan hun theoretische kennis van het militair recht.

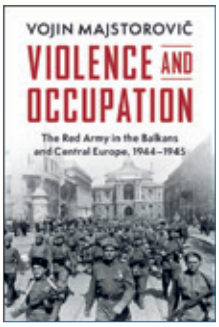

The Red Army in the Balkans and Central Europe, 1944–1945

Door Vojin Majstorović
Cambridge (Cambridge University Press) 2026
326 blz.
ISBN 9781009652445
€ 45,-

Vojin Majstorović volgt in *The Red Army in the Balkans and Central Europe, 1944-1945* de Russische opmars aan het einde van de Tweede Wereldoorlog. Hij focust op het tweede en derde Oekraïense front, dat uitliep op de Sovjetbezetting van Roemenië, Bulgarije, Joegoslavië, Hongarije en Oostenrijk. De auteur gebruikte bronnen uit archieven in Rusland, Oekraïne en Servië en vulde die aan met dagboeken, memoires en interviews. Majstorović concludeert dat het Rode Leger slecht gedisciplineerd was, maar dat militairen in Bulgarije en Joegoslavië, die als 'Moskou-gezind' golden, beduidend minder misdaden begingen tegen de burgerbevolking dan in de andere bezette landen.

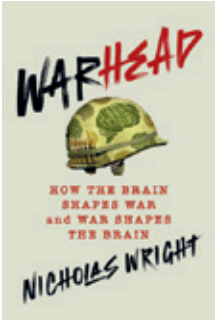

Warhead

How the Brain Shapes War and War Shapes the Brain
Door Nicholas Wright
Londen (St. Martin's Press) 2025
400 blz.
ISBN 9781250286871
€ 27,-

Neurowetenschapper en adviseur van het Pentagon Nicholas Wright onderzoekt in *Warhead* hoe het brein het menselijk gedrag beïnvloedt in oorlog en conflict. Volgens Wright is het brein voorgeprogrammeerd voor conflict, of dat nu op het werk is of op het slagveld. In zijn boek licht Wright zijn theorie toe aan de hand van voorbeelden uit de geschiedenis, waaronder de Franse nederlaag tegen de Duitsers in 1940, en stelt hij de vraag hoe een land kan weten of het een bondgenoot kan vertrouwen. Wright wil weten hoe leiders als Winston Churchill in staat waren door de *fog of war* heen te kijken om beslissingen te nemen.

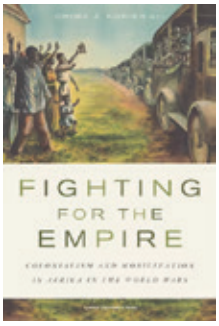

Fighting for the Empire

Colonialism and Mobilization in Africa in the World Wars
Door Chima Korieh (red.)
Leuven (Leuven University Press) 2026
350 blz.
ISBN 9789462705135
€ 38,-

Chima Korieh, hoogleraar Afrikaanse geschiedenis aan Marquette University, onderzoekt in *Fighting for the Empire* de rol die Europese kolonies in Afrika speelden tijdens de Wereldoorlogen. Volgens Korieh is die invloed veel groter geweest dan tot nu toe werd aangenomen en hij wil nagaan welke maatschappelijke gevolgen de conflicten hadden in de gekoloniseerde landen. Zijn conclusie is dat alleen door het betrekken van kolonies in het onderzoek de brede impact van de oorlogen op de mensheid verklaard kan worden. Korieh vergelijkt Afrikaanse landen door te kijken naar raciale, econonomische en sociale aspecten van de samenlevingen in de betreffende tijdvakken.